

УДК 631: 001.8 (477)

JEL Classification: Q1; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007006>

М. Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Позитиви і негативи аграрного устрою України

Мета статті - висвітлити результати аналізу організаційно-господарських трансформацій у процесі проведення аграрної реформи та привернути увагу науковців, працівників органів державної влади і суспільства до невідкладності вирішення проблеми удосконалення аграрного устрою України.

Методика дослідження. Під час дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний (для визначення сутності аграрного устрою, узагальнення процесів організаційно-господарських трансформацій при проведенні аграрної реформи, формування висновків); економіко-статистичний (для аналізу результатів удосконалення аграрного устрою); порівняльного аналізу (для визначення позитивів і негативів організаційно-господарських перетворень у сільському господарстві країн світу і в Україні).

Результати дослідження. У процесі аналізу аграрних перетворень у 2000-2018 рр. виявлено, що до 2010 р. замість колгоспно-радгоспного аграрного устрою в Україні було сформовано приватно-орендний аграрний устрій, характерними рисами якого є приватна власність на землю, майно і результати діяльності, орендні земельні відносини та багатокладність організаційно-правових форм ринкового господарювання. Як наслідок - значно збільшилися виробництво та експорт аграрної продукції. Проте у подальшому в сільському господарстві України почав формуватися латифундистський устрій за рахунок концентрації сільгоспугідь у користування вертикально інтегрованих агрохолдингових груп, що в цілому позитивно впливає на розвиток агропромислового виробництва. Однак такий устрій несе загрози обезземелення селян та поширення напівфеодалних форм оренди сільгоспугідь. Він не сприяє розвитку сільських громад та підвищенню рівня життя сільських жителів, для більшості яких сільськогосподарська і пов'язана з цим діяльність слугує основним джерелом власних доходів і надходжень до місцевих бюджетів.

Елементи наукової новизни. Обгрунтовано сутність і наведено визначення поняття «аграрний устрій». Вперше зроблено висновок, що в результаті аграрних організаційно-господарських перетворень в Україні сформовано приватно-орендний аграрний устрій, систематизовано його позитивні сторони та загрози. Набули подальшого розвитку наукові положення і рекомендації щодо продовження аграрної реформи для формування аграрного устрою, спрямованого на комплексний (рівноважний) розвиток сільського господарства, сільських громад і територій.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані науковцями, працівниками органів державної влади та практиками для вирішення проблеми загальнодержавного значення - удосконалення аграрного устрою України. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: сільське господарство; аграрна реформа; аграрний устрій; агрохолдинги; соціальна спрямованість.

Кропивко Михайло Федорович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

© **Постановка проблеми.** За організаційно-господарських трансформацій, що відбулися у 2000-2010 рр. в сільському господарстві України, на зміну колгоспно-радгоспному сформувався приватно-орендний аграрний устрій, якому характерні приватна власність на землю, майно і результати господарської діяльності, багатокладність та розвинуті орендні земельні відносини.

Як наслідок, валове виробництво сільськогосподарської продукції у 2018 р. порівняно з 2000-м (у 1999-2000 рр. спостерігався найбільший спад сільськогосподарського виробництва) збільшилося майже в два рази, а обсяги експорту продукції АПК зросли у понад 25 разів.

Разом із тим значне підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва не привело до суттєвого поліпшення добробуту сільських жителів, основою

© М. Ф. Кропивко, 2020

життєзабезпечення яких слугує сільське господарство.

Аграрний устрій, що складається в Україні у післяприватизаційний період, не врівноважений. Він не сприяє підвищенню рівня життя сільських жителів та розвитку сільських громад і територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розбудови аграрного устрою України, спрямованого на забезпечення гармонійного розвитку сільського господарства і сільських територій України, останніми роками активно обговорюється як у наукових колах, на слуханнях органів законодавчої і виконавчої влади, громадських об'єднань аграрної сфери, так і на зібраннях сільських громад та спілкуванні пересічних сільських жителів. Адже це питання не лише рівня якості їхнього життя в недалекій перспективі, а й існування українського села у майбутньому.

Зокрема, окреслення проблем та шляхів соціоекономічної переорієнтації аграрного розвитку України було оприлюднено ще у 2012 р. в науковій доповіді, підготовленій вченими Інституту економіки та прогнозування НАН України [14], пізніше більш системно розвинуто О. М. Бородіною і І. В. Прокопою у статті [3]. Своє бачення моделей сільського розвитку і аграрного устрою оприлюднили науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» [7], Інститут громадянського суспільства [12], інші окремі науковці [6, 15], Аграрний союз України [8], Асоціація фермерів і землевласників України тощо.

Проте всі ці дискусії не забезпечили суттєвих зрушень у суспільно-політичному й організаційно-господарському розв'язанні вказаної проблеми.

Мета статті - висвітлити результати аналізу організаційно-господарських трансформацій у процесі проведення аграрної реформи та привернути увагу науковців, працівників органів державної влади і суспільства до невідкладності вирішення проблеми удосконалення аграрного устрою України.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно з наведеним у академічному тлумачному словнику української мови визначенням, «устрій - це установлений суспільний порядок, система організації чогонебудь; лад» [4, с. 1306].

Зокрема, державний устрій (лад) трактується у вільній енциклопедії як «система суспільного, державного укладу».

Земельний устрій автором публікації [13, с. 265] розглядається як «сукупність соціально-економічних та екологічних заходів і організаційні, правові та інженерно-технічні дії, що спрямовані на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил».

Таке трактування особливостей земле- або іншого устрою, який складається під впливом способу виробництва як єдності продуктивних сил і суспільно-виробничих відносин, видається найбільш доречним.

Тому відповідно «аграрний устрій» можна визначити як «установлений суспільний порядок використання земель сільськогосподарського призначення та система організації сільськогосподарської діяльності, які на певному етапі розвитку суспільства визначають спосіб сільськогосподарського виробництва як єдність продуктивних сил і суспільно-виробничих відносин на селі».

Продуктивні сили і суспільно-виробничі відносини на селі мають перебувати у тісному взаємозв'язку і діалектичній єдності. Оптимальний варіант, коли суспільно-виробничі відносини відповідають рівню розвитку продуктивних сил. Якщо ж суспільно-виробничі відносини стримують розвиток продуктивних сил на селі, виникає потреба в удосконаленні або й кардинальній зміні аграрного устрою.

З такого погляду на сутність поняття «аграрний устрій» розглянемо зміну форм і методів організації сільськогосподарського виробництва, праці та використання земель сільськогосподарського призначення за роки незалежності України.

Як відомо, до набуття незалежності в Україні, як і в інших республіках колишнього СРСР, у межах соціалістичного державного устрою суспільно-виробничі відносини будувалися за планово-розподільчою економічною системою господарювання. Характерною ознакою аграрного устрою цієї системи були державна власність на землю та функціонування колгоспів і радгоспів, яким державою надавалося право користування цією землею для виробництва сільськогосподарської продукції. Отож, в межах планово-

розподільчої економічної системи на території України на основі державної власності на землю і результати сільськогосподарської діяльності було сформовано колгоспно-радгоспний устрій.

У 1990 р. в Україні здійснювали сільськогосподарську діяльність 8,5 тис. колгоспів із загальною площею сільськогосподарського користування 28,7 тис. га, 2,6 тис. радгоспів із площею 9,5 тис. га, 1,3 тис. міжгоспів (міжгосподарських переробних підприємств і підприємств з надання сільськогосподарських послуг) та інших землекористувачів із площею близько 1,0 тис. га сільськогосподарських угідь. Вироблена селянами (селяни - жителі сіл і сільських місцевостей, а також люди, чийм джерелом існування є праця на землі*) в цих підприємствах сільськогосподарська продукція планово розподілялася у суспільстві за цінами, які встановлювалися державою. Внаслідок відчуження селян від землі та результатів господарювання продуктивність їхньої праці була низькою і не могла повністю забезпечувати населення країни сільськогосподарською і харчовою продукцією.

Так, продуктивність праці в колгоспах у найуспішніші за результатами роки (1982-1985) була значно нижчою, ніж у США: в зерновому господарстві - у 3,2 раза, на вирощуванні кукурудзи - 8,1, цукрових буряків - 6, виробництві молока - 9, одержанні приросту великої рогатої худоби - 18,5, свиней - у 31,2 раза [9, с. 17].

Як наслідок, незважаючи на наявність найбільш родючих у світі чорноземів, країні доводилося імпортувати сільськогосподарську і харчову продукцію у великих обсягах.

Самі ж селяни за свою працю в колгоспах отримували низьку оплату (як грошима, так і натурою), а в радгоспах - низьку заробітну плату, яка була на 30-40% менша, ніж у галузях промисловості. Вживати ж їм вдавалося лише з допомогою наднормової праці в підсобних господарствах населення. Для цього сільським домогосподарствам виділялося державою від 0,2 до 0,5 га сільськогосподарських угідь. У 1990 р. в Україні налічувалося 9,2 млн підсобних господарств населення із загальною площею сільськогосподарського землекористування 2,7 млн га сільськогосподарських угідь.

На досить низькому рівні в межах планово-розподільчої системи соціалістичного господарювання функціонували й інші галузі економіки країни. Суспільно-виробничі відносини як на селі, так і в цілому в економіці країни стали гальмом розвитку продуктивних сил, що й було основною причиною розпаду СРСР, набуття незалежності Україною та переходу до ринкової економічної системи.

У межах розбудови цієї системи, яка довела свою прогресивність у більшості країн світу, в Україні з 1990 р. розпочалася аграрна реформа для формування нового аграрного устрою, який би забезпечив розвиток продуктивних сил на селі в ринкових умовах господарювання.

Планувалося, що головна мета аграрної реформи - створити необхідні економічні та політичні умови для формування в аграрному секторі ринкового середовища і появи на землі реального власника - господаря, спроможного по-новому, раціонально організувати ведення сільськогосподарського виробництва, забезпечити його високу ефективність і нести повну відповідальність за результати господарювання [16].

З цією метою розпочалися аграрні перетворення за такими основними напрямками:

1) здійснення земельної реформи для роздержавлення і передачі селянам у власність (приватизації) земель сільськогосподарського призначення;

2) проведення господарської реформи з метою реорганізації колгоспно-радгоспної системи господарювання з формуванням організаційно-правових форм господарювання ринкового типу та забезпеченням вільного вибору селянами форми господарювання на землі;

3) формування аграрного ринку для заміни планово-розподільчої системи заготівлі ресурсів виробництва і збуту виробленої аграрної продукції;

4) фінансова стабілізація для оздоровлення аграрної галузі, відкриття шляху для отримання кредитів та залучення інвестицій, усунення цінових диспропорцій на аграрному ринку;

5) соціальний розвиток для створення нормальних умов життя, побуту, праці й відпочинку селян.

На початковому етапі формування нового аграрного устрою (1991-2000 рр.) були прийняті постанови Верховної Ради України «Про земельну реформу» (1990), «Про прис-

* Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Селянин>.

корення земельної реформи та приватизацію землі» (1992), Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (1990), «Про селянське (фермерське) господарство (1991), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992), «Про форми власності на землю (1992), Земельний кодекс України (1992). На цій законодавчій базі розпочалося реформування колгоспів та міжгоспів, а також роздержавлення радгоспів, державних переробних, агросервісних та інших підприємств із перетворенням за вибором членів їх колективів у різні організаційно-правові форми з колективною організацією праці: колективні господарські товариства (КСП), спілки селян, відкриті (ВАТ) або закриті (ЗАТ) акціонерні товариства, інші організаційні форми.

Спочатку процес реформування відбувався надто повільно. Проте починаючи з 1994 р. він значно пришвидшується завдяки законодавчим ініціативам Президента України Л.Д. Кучми та призначенням наукового ідеолога аграрної реформи П.Т. Саблука Віце-прем'єр-міністром з питань АПК. Так, було видано Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (1994), «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (1995), «Про оренду землі» (1997), прийнято Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромислому комплексі» (1996) і реформування значно прискорилося.

У результаті на 1 січня 1999 р. практично всі колишні колгоспи (10,8 тис.) було перетворено в 7 тис. КСП, 1 тис. спілок селян, 0,6 тис. акціонерних товариств, 0,3 тис. колгоспів з пайовими відносинами, 0,3 тис. приватно-орендних підприємств, 0,3 тис. агрофірм, 0,1 тис. сільськогосподарських кооперативів, 1,2 тис. інших формувань. Трудові колективи радгоспів віддали перевагу створенню на базі приватизованих господарств: КСП (66%), ВАТ (відкритих акціонерних товариств, 29%), інших формувань (5%) [2].

На підприємствах, які підлягали роздержавленню, здійснено паювання закріпленого за ними майна і землі, а їхні працівники стали власниками цих паїв. Паювання землі було проведено без виділення земельних

часток (паїв) у натурі з видачею кожному члену КСП сертифіката на право на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру частки (паю) в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі згідно із затвердженою методикою грошової оцінки земель. На 1 січня 1999 р. сертифікати на право на земельну частку (пай) уже були видані більш ніж 6 млн громадян. Це дозволило в процесі роздержавлення зберегти вже існуючі великі виробництва з колективною організацією праці [9].

Поряд із цим власникам земельних часток (паїв) надано право розпорядження ними: участі у колективних і кооперативних господарствах або інших господарських формуваннях; виходу з господарства для створення власного виробництва; передачі їх в оренду, у спадщину, заставу, дарування. При цьому передбачена можливість відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) у разі виходу власника земельної частки (паю) з КСП, що дало можливість розвиватися малим за розмірами особистим підприємствам та фермерським господарствам.

Щодо державних переробних, агросервісних та інших підприємств АПК, які не мали сільськогосподарських угідь, то вони були роздержавлені за класичною схемою майнової приватизації шляхом обміну майнових сертифікатів, виданих громадянам країни, на акції новостворених відкритих акціонерних товариств (ВАТ). Відмінністю процесу майнової приватизації цих підприємств АПК від підприємств промисловості було те, що 51% акцій мали належати сільськогосподарським підприємствам і жителям села з тим, щоб переробні й заготівельно-збутові підприємства АПК не застосовували диктат цін на сільськогосподарську сировину.

Проте результати господарювання в цей період проведення аграрної реформи загалом виявилися невтішними. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства України (у порівнянних цінах 1996 р.) у 1997 р. значно знизився і становив лише 57,8% до обсягів 1990 р. в основному внаслідок неефективної діяльності колективних та державних господарств. Причин для цього було кілька. Зокрема, це вплив на сільське господарство загальної економічної кризи з її гіперінфляцією, бартером, неплатежами, дефіцитом державного бюджету та платіжного балансу тощо. Це й незавершеність аграрної реформи в таких її складо-

вих, як усунення цінових диспропорцій на аграрному ринку (диспаритет цін на засоби виробництва і сільськогосподарську продукцію в цей період збільшився в десятки разів), спад попиту на харчову продукцію внаслідок зубожіння населення країни, нерозвиненість інфраструктури продовольчого ринку тощо.

Проте основна причина полягала в тому, що переважна частина зайнятих у КСП та інших формах колективного господарювання працівників залишилися ще більше, ніж у колгоспах, відчуженими від землі, результатів господарювання і управління виробництвом. Селянам, як правило, не видавалися на руки сертифікати про право на земельну частку (пай), вони не могли виділити її в натурі (на місцевості). Колективна власність на землю у цей час функціонувала як власність окремих керівників колективних підприємств. Нерідко вони використовували її безконтрольно і переважно для власного збагачення, оскільки орендна плата за користування землею не була обов'язковою для орендарів. Ці «червоні директори», як і працівники органів державного управління на місцях, що не в змозі були відмовитися від командно-адміністративних методів управління, шалено опиралися реформаційним змінам на селі.

Водночас особисті підсобні та фермерські господарства, діяльність яких ґрунтувалася на індивідуальній або сімейній праці та особистій власності на засоби виробництва, майно і продукцію, за цей період наростили виробництво сільськогосподарської продукції на 103,2%. Чисельність селянських (фермерських) господарств у 1998 р. уже становила 39,9 тис. од. і порівняно з 1991 р. (2,1 тис. од.) збільшилася у 19 разів, а загальна площа їхнього землекористування - від 39,7 до 1036,9 тис. га, або у 26,1 раза. Чисельність особистих підсобних господарств населення за цей же період зросла до

11,5 млн од. (на 125,4%), а площа сільськогосподарських угідь у їхній власності - до 5,8 млн га (на 216,8%).

Праця селян в особистих підсобних господарствах у цей період тотальної бідності й руїни стала основним джерелом забезпечення їх життєдіяльності. Так, у 1997 р. в середньому на сім'ю у сільській місцевості надходження від особистого підсобного господарства становили 52,7% від сукупного доходу 4077 грн/рік (1155 дол. США/рік).

Очевидним стала необхідність швидко поглибити аграрну реформу, зокрема в частині реальної передачі селянам права власності на землю для того, щоб вони відчували себе господарями на своїй землі, і тим самим запровадити доведений світовою практикою найефективніший мотиваційний механізм підвищення продуктивності сільськогосподарської праці.

Тому в 1999 р. Президентом України було видано Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», згідно з яким центральним і місцевим органам виконавчої влади необхідно було у стислі терміни організувати роботи з реструктуризації КСП на засадах приватної власності на землю та майно з перетворенням їх у організаційно-правові форми господарювання ринкового типу: господарські товариства, приватні (приватно-орендні) підприємства, виробничі кооперативи тощо. У 2002 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою», а у 2003 р. Закон України «Про особисте селянське господарство».

Унаслідок вжитих адміністративних заходів щодо реструктуризації КСП до 2004 р. відбулися суттєві зміни в структурі земельного фонду за формами власності (табл. 1).

1. Зміна структури земельного фонду за формами власності, станом на 1 січня

Рік	Землі, які перебували у власності згідно з державними актами					
	Державна		Приватна		Колективна	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1996	36310,5	60,2	1925,4	3,2	22118,9	36,6
2000	29265,5	48,5	4327,3	7,2	26762,0	44,3
2004	29796,8	49,4	30326,3	50,2	231,7	0,4

Джерело: За даними [6].

Приватна власність на землю за цей період стала переважаючою (50,2%), тоді як колективна звелася до мінімуму (0,4%).

Орендні відносини у сільському господарстві стали нормою, а власники землі отримали можливість обмеженого розпорядження своєю землею: або здавати їх в оренду юридичним і фізичним особам, або заснувати особисте селянське чи фермерське господарство. Проте на продаж земель сільськогосподарського призначення було накладено тимчасовий мораторій, який в подальшому неодноразово продовжувався.

Водночас у 2000 р. видано також Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування

аграрного ринку» для прискорення розбудови інфраструктури аграрного ринку, створення умов для надійного ресурсного забезпечення виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, сприяння розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки.

Реформаційні заходи з удосконалення земельних відносин та формування в аграрному секторі організаційно-господарських структур ринкового типу, хоча й з меншою інтенсивністю, продовжувалися і в подальшому.

Про результати організаційно-правової реструктуризації форм ведення сільськогосподарської діяльності за 2000-2018 рр. свідчать такі показники (табл. 2).

2. Трансформація організаційно-правових форм ведення сільськогосподарської діяльності

Організаційно-правові форми сільськогосподарської діяльності	2000 р.			2010 р.			2018 р.		
	Кількість, од.	Площа сільгоспугідь		Кількість, од.	Площа сільгоспугідь		Кількість, од.	Площа сільгоспугідь	
		тис. га	%		тис. га	%		тис. га	%
Господарські товариства	6718			7769			6867		
Приватні підприємства	2519			4243			3215		
Виробничі кооперативи	3136			952			448		
Державні підприємства	385			322			199		
Підприємства інших форм господарювання	402			1481			562		
Усього сільськогосподарських підприємств (без ФГ)	13160	24697,0	59,0	14767	21585,0	51,9	11421	20005,0	48,2
Із них інтегрованих у агрохолдинги	0	0	0	51	4407,0	20,4	180	10280,0	51,4
Фермерські господарства	38428	2157,6	5,2	41726	4290,8	10,3	34137	4707,2	11,3
Особисті селянські господарства	н.д.	н.д.	х	4,5 млн	6655,4	16,0	4,1 млн.	6268,0	15,1
Загальна площа сільгоспугідь	х	41827,0	100	х	41576,0	100	х	41489,0	100

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Отже, в результаті роздержавлення та приватизації сільськогосподарських підприємств до 2010 р. в Україні замість колгоспно-радгоспного устрою було сформовано аграрний устрій, який можна визначити як «**приватно-орендний**». Його характерні риси - приватна власність на землю, майно і результати діяльності, орендні земельні відносини (поки що з тимчасовим мораторієм на про-

даж земель сільськогосподарського призначення) та багатоукладність організаційно-правових форм ринкового господарювання.

Наскільки новосформований приватно-орендний аграрний устрій дав змогу поліпшити стан сільськогосподарської діяльності, продуктивності праці та життєвий рівень жителів села, можна оцінити за такими даними (табл. 3).

3. Результативність організаційно-правових трансформацій у сільському господарстві

Показник	2000	2005	2010	2015*	2018*	2018 до 2000, %	2010 до 2000, %	2018 до 2010, %
Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р., млн грн)	151022,2	179605,8	194886,5	239467,3	269308,1	178,3	129,0	138,2
У т.ч.: підприємства	57997,1	72764,7	94089,0	131918,6	158306,5	273,0	162,2	168,3
з них фермерські господарства	3125,2	8177,5	11965,8	18909,3	25118,9	803,7	382,9	209,9
господарства населення	93024,5	106841,1	100797,5	107548,7	111101,6	119,4	108,4	110,2
Частка фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства, %	2,1	4,6	4,8	7,9	9,3	x	x	x
Частка господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства, %	61,6	59,5	51,7	44,9	41,3	x	x	x
Валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) на 100 га сільгоспугідь, тис. грн	361,1	427,9	468,7	576,9	649,5	179,9	129,8	138,6
Експорт аграрної продукції, тис. дол. США	738419,1	4304840,2	9935978,5	14563144,5	18611810,5	2520,5	1345,6	187,3
Середньорічна кількість найманих працівників у сільському господарстві, тис. осіб	2323,0	1038,0	647,3	502,7	476,2	20,5	23,7	73,6
Продуктивність праці на підприємствах (на одного зайнятого у постійних цінах 2010 р., грн)	27066,9	33736,1	132680,4	223309,9	313627,3	1158,7	490,2	236,4
Середньомісячна реальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, дол. США	42,88	157,42	180,33	143,77	263,55	980,6	420,56	146,1
Загальні доходи сільських домогосподарств (у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, дол. США)	80,12	236,48	389,26	239,84	341,86	426,7	485,8	87,8
Реальні доходи сільських домогосподарств від сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності (у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, дол. США)	58,99	149,84	248,87	150,27	233,73	396,2	421,9	93,9
Частка доходів сільських домогосподарств від сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності у загальних доходах сільських домогосподарств, %	73,6	63,4	63,9	62,7	68,4	x	x	x

* Без врахування тимчасово окупованих територій.

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Як показує аналіз, обсяг валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) з 2000-го по 2018 р. збільшився на 178,3%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах на 273 %, зокрема у

фермерських господарствах на 803,7%, в господарствах населення на 119,4 %.

Частка господарств населення у виробництві валової продукції сільського господарства, яка у 2000 р. становила 61,6%, за згада-

ний період зменшилася до 41,3% за рахунок нарощування обсягів виробництва продукції як у сільськогосподарських підприємствах, так і у фермерських господарствах.

Експорт аграрної продукції за цей період збільшився у понад 25 разів. Україна, яка у другій половині ХХ ст. була імпортером, перетворилася в експортера аграрної продукції. За результатами 2018 р. зовнішньоторговельний оборот продукцією АПК склав 24,3 млрд дол. США, з яких 18,8 млрд дол. США припало на агроекспорт (39,8% у загальному експорті України).

Разом із тим більш методологічно правильним для визначення результативності аграрних перетворень буде порівняння продуктивності сільськогосподарських угідь та праці у сільському господарстві, оскільки протягом аналізованого періоду змінювалися площі сільськогосподарських угідь у сільськогосподарських підприємствах внаслідок руху орендованих земельних часток (паїв), а з 2015 р. вони значно зменшилися за рахунок тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та АР Крим.

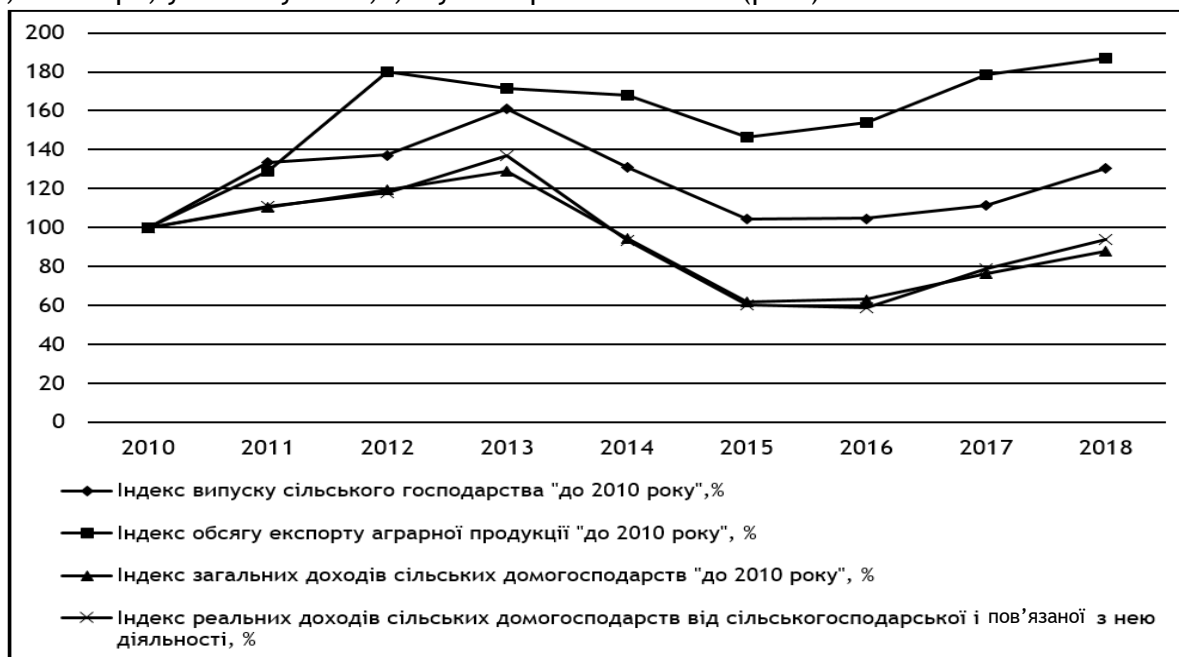
Продуктивність сільськогосподарських угідь із розрахунку на 100 га (у постійних цінах 2010 р.) становила у 2000 р. 361,1 тис. грн, у 2010-му - 468,7, а у 2018 р. -

уже 649,5 тис. грн/100 га, тобто збільшилася на 179,9%.

За цей же період продуктивність праці у підприємствах зросла в 11,5 раза, середньомісячна реальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві - у 9,6 раза.

Проте загальні реальні доходи сільських домогосподарств за цей період зростали значно повільнішими темпами (на кінець періоду тільки у чотири рази) і у 2018 р. досягли рівня лише 341,86 дол. США у середньому на місяць із розрахунку на одне домогосподарство. Частка доходів сільських домогосподарств від сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності у загальних доходах сільських домогосподарств зменшилася від 73,6% у 2000 р. до 62,7% у 2015-му та до 68,4% у 2018 р.

Якщо відстежити динаміку зростання доходів сільських домогосподарств у 2000-2010 рр., то можна дійти висновку, що до 2010 р. темпи зростання доходів сільських домогосподарств були значно вищими, і загалом відповідали темпам зростання виробництва аграрної продукції сільського господарства і обсягів її експорту до 2018 р., проте з 2010 р. таке співвідношення порушилося (рис.).

Динаміка індексів виробництва аграрної продукції сільського господарства, її експорту та доходів сільських домогосподарств (2010-2018 рр.)

Джерело: За даними Державної служби статистики України.*

* До доходів сільських домогосподарств від сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності включено оплату праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходи від власності, а також вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від заготівель.

За рисунком, співвідношення між реальними (у дол. США) темпами зростання доходів сільських домогосподарств, виробництва продукції сільського господарства та доходів від експорту харчової продукції, яке в процесі аналізу було прирівняно до 100% у 2010 р., у 2013 р. становило 131,7:160,9:171,5 відсотка, на початку анексії АР Крим Російською Федерацією і розгортання нею військового конфлікту на Сході України у 2015 р. 60,4:104,3:146,6, а у 2018 р. уже 98,9:130,5:187,3 відсотка. Отже, таке зростання співвідношення між рівнем доходів сільських домогосподарств, виробництва продукції сільського господарства і особливо обсягами експорту аграрної продукції не можна пояснити тільки військовим конфліктом. Існують й інші, більш глибокі причини та процеси, які призводять до вимивання коштів із сільських територій.

Однією з таких причин став розвиток із прийняттям у 2006 р. Закону України «Про холдингові компанії в Україні» сучасних латифундій - вертикально інтегрованих агропромислових груп (агрохолдингів), як основних експортерів аграрної продукції.

Латифундія - це велике приватне земельне володіння, що використовується для сільськогосподарських потреб*. Термін походить із Стародавнього Риму, де так називали великі землі, на яких вирощували зерно, оливки і виноград з використанням праці рабів.

Сьогодні приватних власників великих земельних володінь у світі називають єдиним терміном - латифундисти. Отже, і аграрний устрій, в якому домінуюче положення посідають латифундії, можна визначити як латифундистський. Так, у середині 60-х років ХХ ст. у Португалії найбільші латифундисти (0,5% всіх землевласників) володіли 40% оброблюваних земель; у Еквадорі в 1% землевласників знаходилося 50% всіх земель. Латифундисти широко застосовують найману працю, частину земель здають у кабальну, головним чином пайову, оренду селянам. До системи латифундизму примикають і транснаціональні компанії (ТНК), що підпорядковують собі аграрну економіку країн, які розвиваються.

Історія свідчить, що панування латифундизму породжує безземелля і малоземелля селян, поширення напівфеодалних форм

оренди, жорстоку експлуатацію сільськогосподарських робітників, мізерні доходи та жебрацький життєвий рівень сільського населення. Це викликало невдоволення на селі, подекуди породжувало бунти та стало приводом для проведення аграрних реформ. Так, академік П. Гайдуцький зазначає, що «у Бразилії посилення концентрації землі у 1960-1990 роках призвело до витіснення із землі 28 млн селян. За цей час 3% власників сконцентрували у своїх латифундіях 75% землі. Це мало серйозні соціальні та політичні наслідки. В країні виник Рух безземельних селян, членами якого стали понад півтора мільйона селян. Під тиском політичних процесів у 1998 р. в Конституцію внесли вимогу щодо експропріації земель, якщо вони не виконували соціальної функції» [5].

Щось подібне здійснюється сьогодні в Україні, Російській Федерації та ряді інших країн колишнього СРСР шляхом формування агрохолдингів.

Передумовами створення агрохолдингових структур в АПК стали зростання попиту на продовольчу продукцію на світових ринках, підвищення капіталізації агропромислового бізнесу, у тому числі шляхом концентрації земельних ресурсів, можливість отримання синергійного ефекту від формування замкнутих продуктових ланцюгів «заготівля ресурсів - виробництво сільськогосподарської продукції - її переробка та реалізація (в тому числі за кордон)» для отримання максимально високої доданої вартості.

Загальними особливостями агрохолдингових формувань є:

1. Поглиблена спеціалізація діяльності складових організаційної структури, при якій материнська компанія (яка зазвичай реєструється в офшорній зоні або країні з пільговими умовами оподаткування) спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності, головне(і) підприємство(а) - трейдер(и) в країні ведення діяльності спеціалізується на веденні маркетингово-торговельної діяльності, його дочірні підприємства або філії - на переробці й зберіганні сільськогосподарської продукції, а основу агрохолдингів становлять поглинуті або підконтрольні сільськогосподарські підприємства.

2. Сільськогосподарське виробництво здійснюється на розосереджених по сільських територіях (районах, областях) орендо-

* Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Латифундія>.

ваних землях. Значна частина з них не реєструють дочірні підприємства в місцях розміщення орендованих земель, а перетворюють поглинуті сільськогосподарські підприємства у структурні підрозділи, звітуючи за місцем реєстрації філії або головної компанії (зазвичай у містах).

Для прикладу, у 2013 р. основу структурної організації холдингу «Астарт-Київ» складали агрофірми, холдинги «Нібулон», «Продуксім», «Лотуре» - «Київ-Атлантик Україна» - дочірні підприємства, «Миронівський хлібопродукт», «Авангард» - закриті акціонерні товариства і т.д. [10].

Отже, у сільському господарстві України активно здійснюються процеси вертикальної і конгломеративної інтеграції з утворенням сучасних латифундій - інтегрованих агрохолдингових груп сільськогосподарських, переробних та заготівельно-збутових підприємств.

Якщо до 2010 р. у сільському господарстві України було сформовано близько 50 агрохолдингів, і ними сконцентровано під своїм контролем виробництво сільськогосподарської продукції на близько 4407 тис. га сільгоспугідь (за оцінками, наведеними в

табл. 2, оскільки офіційна статистика по агрохолдингах, як напівтіньових виробничих формуваннях, не ведеться), то у 2015 р. уже функціонувало близько 160 агрохолдингів, які контролювали 9961,9 тис. га, у 2018 р. ще більше - 180 із 10280,0 тис. га сільгоспугідь, або більше половини з 20 005 га площі сільськогосподарських угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств. Крім того, під контролем агрохолдингів нині знаходяться практично всі великі та середні переробні, агросервісні та агроторговельні підприємства.

За даними сайту «Латифундист», який чи не єдиний в Україні веде статистику концентрації землі в агрохолдингах на постійній основі, наведено розміри земельних банків 10 найбільших аграрних холдингових формувань станом на 2018 р. (табл. 4).

Нарощування земельних банків у окремих агрохолдингових формуваннях від 100 до 400 тис. га і вище викликане в основному спекулятивними очікуваннями у зв'язку з великою вірогідністю введення повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення, а також намаганням створити умови для залучення значних обсягів інвестицій.

4. Розміри земельних банків аграрних холдингових формувань, 2018 р.

№ з/п	Назва	Земельний банк, тис. га
1	Кернел	550000
2	UkrLandFarming	500000
3	Агропросперіс (NCH)	396000
4	Миронівський хлібопродукт	370000
5	Астарт-Київ	250000

№ з/п	Назва	Земельний банк, тис. га
6	Контінентал Фармерз Груп	195000
7	HaruEast	127000
8	ІМК	123900
9	Епіцентр К.	121400
69	Укрпромінвест-АГРО	116500

Джерело: За даними сайту «Латифундист». URL : <https://latifundist.com/>.

При надмірній концентрації виробництва агрохолдингові структури досягають економії трансакційних витрат створенням госпрозрахункових агропромислових філій, а також контролю за діяльністю самостійних агропідприємств через концентрацію у материнській компанії холдингу прав на оренду земельних паїв або/і вливанням інвестицій для їх технічного переоснащення.

Агрохолдинги активно впроваджують сучасні техніку й технології виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Сформовані ними механізовані пересувні загони з потужними тракторами, широкозахватними сівалками, обприскувачами і комбайнами, а також великогазовими зерновозами, в короткі строки і за мінімуму втрат

здійснюють вахтовим методом передпосівний обробіток ґрунту, сівбу, догляд за посівами, збір врожаю, його транспортування в межах єдиного технологічного циклу. Вони також є лідерами із впровадження технологій точного землеробства, використання дронів, роботизованих ферм, складських і елеваторних комплексів та інших складових діджиталізації (цифрової економіки).

Більшість агрохолдингів спеціалізується на вирощуванні високомаржинальних працюючих експортоорієнтованих культур (соняшнику, пшениці, сої, кукурудзи тощо) та на птахівництві. Що ж до виробництва фруктів, овочів, вирощування великої рогатої худоби, свиней, овець тощо, то у зв'язку з порівняно нижчою дохідністю, а також вищою

ризиковістю цих видів бізнесу, вони переважно зосередилися на їх переробці й реалізації, закупаючи сировину в господарств населення та сільськогосподарських підприємств зони впливу.

Як позитивний результат, на своїх сайтах агрохолдинги стверджують, що продуктивність праці, урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва у них вища, ніж у середньому по сільському господарству України.

Отже, в сільському господарстві країни панівне становище поступово захоплюють вертикально інтегровані агрохолдингові групи підприємств. Їх вплив на розвиток сільського господарства в Україні (враховуючи, що офіційна статистика щодо діяльності агрохолдингів не ведеться) можна оцінити опосередковано, за загальними результатами ефективності організаційно-правових трансформацій у сільському господарстві за період з 2010-го по 2018 р., коли агрохолдинги зайняли суттєву нішу в багатуукладній організації сільського господарства. І цей вплив на розвиток сільського господарства і АПК у цілому позитивний (див. табл. 3).

Проте проявилися й суттєві негативи від їхньої діяльності. Зокрема, виникла загроза згортання діяльності середніх і малих форм аграрного бізнесу. Оскільки ринок оренди земель має ознаки територіального ринку, відсутність обмежень розмірів землекористування окремих агрохолдингових формувань у межах об'єднаних територіальних громад уже у багатьох випадках призводить до монополізму у сфері оренди земель сільськогосподарського призначення, поглинання або встановлення контролю над діяльністю сільськогосподарських підприємств. Опосередковано про це свідчить і зменшення кількості сільськогосподарських підприємств: від 15 344 од. у 2005 р. та 14 767 од. у 2010 р. до 11 421 од. у 2018 р. Очевидно, що подальше збільшення підконтрольних цим структурам площ земель сільськогосподарського призначення в недалекому майбутньому буде загрожувати існуванню середніх і малих форм аграрного бізнесу, на які лягає основне навантаження щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Порушується екологія навколишнього середовища. Як за непоодинокі недотримання науково обгрунтованих сівозмін через надмірно великі площі посівів соняшнику, кукурудзи та інших гумусовитратних культур, так і

внаслідок зловживання пестицидами й агрохімікатами погіршується якість орендованих у жителів сіл земельних паїв, забруднюються водойми, зменшуються популяції корисних комах, зокрема бджіл, спостерігаються навіть випадки хімічного отруєння людей.

Через масове недотримання переробними підприємствами європейських стандартів якості та безпеки знижується рівень безпеки та якості продуктів харчування, які поставляються агрохолдингами на внутрішній ринок, що й відчувають щоденно при відвідуванні продовольчих супермаркетів та магазинів практично всі жителі країни.

Проявилися серйозні проблеми у відносинах агрохолдингів з органами місцевого самоврядування. Внаслідок реалізації частиною агрохолдингів політики поглинання сільськогосподарських підприємств і концентрації земельних угідь в укрупнених підрозділах (філіях), які зазвичай реєструються як відокремлені структурні підрозділи в містах або селищах міського типу з переробними і/або заготівельно-збутовими потужностями агрохолдингів, у багатьох селах залишаються тільки певні незареєстровані осередки (бригади, ланки, окремі працівники) з ведення сільськогосподарської діяльності на прилеглих до таких сіл землях агрохолдингів. Діяльність агрохолдингів на цих землях стає для органів місцевого самоврядування непрозорою, податки сплачуються (згідно із законодавством) за місцем реєстрації юридичної особи або відокремленого структурного підрозділу, внаслідок чого бюджети сільських територіальних громад недоотримують належні їм надходження.

До цього додаються проблеми з підтриманням у задовільному стані доріг місцевого значення, якими користується великовагова техніка агрохолдингів, розвитку соціальної інфраструктури сіл тощо.

І хоча значна частина агрохолдингів однією з цілей свого розвитку проголошує також і розвиток соціальної відповідальності, реалізуючи соціальні проєкти для своїх працівників, жителів окремих сіл та сільських громад, включаючи й укладання з органами місцевого самоврядування договорів на реалізацію соціальних пакетів, ця діяльність виглядає більше меценатською, аніж функціонально обов'язковою.

Проте серед найбільших проблем, які особливо негативно відображаються на житті селян, виокремлюється скорочення кілько-

сті робочих місць на селі та зменшення доходів сільських домогосподарств.

Так, середньорічна кількість найманих працівників у сільському господарстві в 2005 р. становила 1038,0 тис. осіб, а у 2018 р. лише 476,2 тис. осіб, або зменшилася в 2,2 раза. При цьому потрібно враховувати, що до праці в агрохолдингах залучаються висококваліфіковані механізатори, водії, оператори та охоронці вахтовим методом, які зазвичай проживають у містах і селищах міського типу, в яких розміщуються механізовані пересувні загони, складські, елеваторні і переробні потужності агрохолдингів. На сільських жителів в основному покладається виконання лише низькокваліфікованих сільськогосподарських робіт. У деяких сільських населених пунктах до праці на контрольованих холдингами земельних угіддях та виробничих потужностях залучаються не більше 2-5 жителів села.

Міграція працездатного сільського населення в пошуках роботи та вищих заробітків у міста України, до РФ, а з відкриттям безвізу й в країни ЄС досягла небачених в історії України масштабів.

Частковим виправленням такої ситуації могла б стати законодавча заборона надмірної концентрації земель сільськогосподарського призначення в користуванні господарюючих суб'єктів, а також встановлення нормативу зайнятості з розрахунку на 100 га сільгоспугідь (що, крім збереження робочих місць для селян, стимулювало б розвиток трудомістких галузей - тваринництва, овочівництва, переробки сільськогосподарської продукції тощо), інших норм соціальної відповідальності аграрного бізнесу. З цією метою науковцями нашого Інституту опрацьовано відповідний проєкт Закону України «Про посилення соціальної спрямованості діяльності аграрних холдингових груп, господарських товариств і об'єднань». Він поданий в офіційні інстанції для розгляду і прийняття, хоча реакції на більшість законодавчих пропозицій поки що не спостерігається.

Порівняним з агрохолдингами щодо конкурентоспроможності, проте більш соціаль-

но спрямованим може стати створення великотоварних агропромислових формувань аутсорсингового типу з використанням інтеграційних механізмів сільськогосподарської контрактації, кооперації та кластеризації. Проте сільськогосподарська обслуговуюча кооперація через недовіру селян до колективних форм взаємодії та недостатніх для забезпечення розвитку заходів держави упродовж десятиліть знаходиться в зародковому стані, а підтримка поширення кластерних форм міжгосподарської взаємодії, які в кінці XX - на початку XXI ст. отримали розвиток у більшості розвинених країн світу, органами влади як у центрі, так і в регіонах навіть не розглядається.

Висновки. В Україні проявляються всі характерні ознаки латифундистського аграрного устрою: безземелля і малоземелля селян, поширення напівфеодальних форм оренди сільгоспугідь, мізерні доходи та жебрацький життєвий рівень сільського населення.

Суспільний порядок організації та управління сільським господарством, що склався в Україні у післяприватизаційний період, не рівноважний. Він не сприяє розвитку сільських громад і територій та підвищенню рівня життя сільських жителів, для більшості яких сільськогосподарська і пов'язана з сільським господарством діяльність слугує основним джерелом доходів домогосподарств і надходжень до місцевих бюджетів.

Мета аграрної реформи в Україні - забезпечити соціальний розвиток для формування нормальних умов життя, побуту, праці й відпочинку селян, не досягнута. Тому потрібне визнане суспільством наукове обґрунтування парадигми (теоретико-методологічної моделі) аграрного устрою, спрямованого на комплексний (рівноважний) розвиток сільського господарства, сільських громад і територій, і на цій основі - продовження аграрної реформи з активізацією аграрних перетворень у напрямі підвищення ролі та значення сільського господарства для забезпечення сталого (соціально-екологічно-економічного) розвитку українського села.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України : наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (Вип. 3) / за ред. П. Т. Саблука та ін. Київ : ІАЕ, 1999. 452 с.

References

1. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F. (Ed.). (2017). *Ahrarnyi ustrii Ukrainy: naukove vydannia* [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Sabluk, P.T. (Ed.). (1999). *Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku* [Agro-industrial complex of Ukraine: state, tendencies and prospects of development. Information-analytical collection]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

3. Бородіна О., Прокопа І. На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? *Дзеркало тижня. Україна*. 2013. № 25, 5 лип.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпін : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

5. Гайдучий П. І. Правда про ринок землі. Київ : ДКС Центр, 2020. 58 с.

6. Загурський О. М. Аналіз інституціонального устрою аграрного сектора економіки України. *Економіка. Управління. Інновації*. Серія : Економічні науки. 2014. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_41.

7. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.

8. Пропозиції Аграрного союзу України до Програми розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. URL : <http://minagro.gov.ua/node/10516>.

9. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК. Київ : УААН. ІАЕ, 1999. 296 с.

10. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / за ред. М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 38 с.

11. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980 ; Т. 10 / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. С. 502.

12. Ткачук А. Розвиток сільських територій в умовах змін / Презентація Конференції «Розвиток сільських територій в умовах змін», м. Київ, 19 квіт. 2016 р. URL : <https://www.csi.org.ua/news/bryfing-anatoliya-tkachuka-prysvyachenogo-provedennnyu-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi-silski-terytoriyi-v-umovah-detsentralizatsiyi-stan-mozhlyvosti-zagrozy/>.

13. Третяк А. М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія : монографія. Херсон : Гринь Д.С., 2013. 650 с.

14. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація : наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Гесць, А. О. Гуроров та ін.] ; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи. Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2012. 56 с.

15. Чурилова Т. М. До питання про аграрний устрій України : матеріали міжнародної конференції, присвяченої 20-річчю створення факультету землевпорядкування, м. Київ, 23-24 верес. 2016 р. Київ : НУБіП, 2016. 36 с.

16. Шиян В. Й., Шарко І. О. Аграрна політика : курс лекцій. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т, 2007. 204 с.

3. Borodina, O., Prokopa, I. (2013). Na yaku model ahrarnoho sektora maie oriientuvatsia Ukraina u stratehichnii perspektyvi? [What model of the agricultural sector should Ukraine focus on in the strategic perspective?]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, 25 [In Ukrainian].

4. Busel, V.T. (Ed.) (2004). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [In Ukrainian].

5. Haidutskyi, P.I. (2020). Pravda pro rynek zemli [The truth about the land market]. Kyiv: DKS Tsentri [In Ukrainian].

6. Zahurskyi, O.M. (2014). Analiz instytutsionalnoho ustroiu ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Analysis of the institutional structure of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya: Ekonomichni nauky*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_41 [In Ukrainian].

7. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu Ukrainy: naukova dopovid [Circulation of agricultural land in the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. Kyiv: NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky» [In Ukrainian].

8. Propozytsii Ahrarnoho soiuzu Ukrainy do Prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy na period do 2020 roku [Proposals of the Agrarian Union of Ukraine to the Program of development of the agricultural sector of the economy of Ukraine for the period up to 2020]. Retrieved from: <http://minagro.gov.ua/node/10516> [In Ukrainian].

9. Rozvytok hospodarskykh formuvan i orhanizatsiia vyrobnytstva v ahrarnii sferi APK [Development of economic formations and organization of production in the agricultural sector of AIC]. (1999). Kyiv: UAAN. IAE [In Ukrainian].

10. Kropyvko, M.F. (Ed.). (2013). Rozvytok ahrarnykh kholdynhovykh formuvan ta zakhody z posyleniia sotsialnoi spriamovanosti yikhnoi diialnosti [Development of agrarian holding formations and measures to strengthen the social orientation of their activities]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

11. Bilodid, I.K., et al. (1979). Slovnyk ukrainskoi movy: [v 11 t.] [Dictionary of the Ukrainian language: [in 11 t.]. Kyiv: Nauk. dumka, T. 10 [In Ukrainian].

12. Tkachuk, A. (2016). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh zmin [Development of rural areas in the face of change]. Prezentsiia Konferentsii «Rozvytok silskykh terytorii v umovakh zmin», m. Kyiv, 19 kvit. 2016 r. Retrieved from: <https://www.csi.org.ua/news/bryfing-anatoliya-tkachuka-prysvyachenogo-provedennnyu-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi-silski-terytoriyi-v-umovah-detsentralizatsiyi-stan-mozhlyvosti-zagrozy/> [In Ukrainian].

13. Tretiak, A.M. (2013). Zemleustrii v Ukraini: teoriia, metodolohiia: monohrafiia [Land management in Ukraine: theory, methodology: monograph]. Kherson: Hrin D.S. [In Ukrainian].

14. Borodina, O.M., Heiets, V.M., Hutorov, A.O., et al. (2012). Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta yii sotsioekonomichna pereoriientatsiia: nauk. dop. [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation: scientific report]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [In Ukrainian].

15. Churylova, T.M. (2016). Do pytannia pro ahrarnyi ustrii Ukrainy [On the question of the agrarian system of Ukraine]. Materialy mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoї 20-richchiu stvorennia fakultetu zemlevporiadkuvannia, m. Kyiv, 23-24 veres. 2016 r. Kyiv: NUBiP [In Ukrainian].

16. Shyian, V.Y., Sharko, I.O. (2007). Ahrarna polityka: kurs lektsii [Agricultural policy: a course of lectures]. Kharkiv: Khark. nats. ahrar. un-t [In Ukrainian].

Kropyvko M. F. Positives and negatives of the agrarian system of Ukraine

The purpose of the article is to highlight the results of the analysis of organizational and economic transformations in the process of carrying out the agrarian reform and to draw the attention of scientists, government officials, and society to the urgency of solving the problem of improving the agrarian system of Ukraine.

Research methods. During the research, the following methods were used: abstract-logical (to determine the essence of the agrarian system, the generalization of the organizational and economic transformations processes during the agrarian reform, the formation of conclusions); economic and statistical (to analyze the results of improving the agrarian structure) comparative analysis (to determine the positives and negatives of organizational and economic transformations in agriculture of the world countries and in Ukraine).

Research results. During the process of agricultural transformation analyzing in 2000-2018, it was revealed that by 2010, instead of the state collective agrarian system in Ukraine, a private-lease agrarian system has been formed, the characteristic features of

which are private ownership of land, property, and results of activities, lease land relations and the multiformity of organizational and legal forms of market management. As a result, the production and export of agricultural products increased significantly. However, in the future, a latifundist structure began to form in the agriculture of Ukraine due to the concentration of farmland for the use of vertically integrated agricultural holding groups, in general, it has a positive effect on the development of agricultural production. However, such a system carries the threat of landlessness of peasants and the spread of semi-feudal forms of agricultural land lease. It does not contribute to the rural communities' development and improves the living standards of rural residents, for most of whom agricultural and related activities are the main source of their own income and revenues to local budgets.

Scientific novelty. The essence and definition of the concept "agrarian system" are substantiated. For the first time, it was concluded that as a result of agrarian organizational and economic transformations in Ukraine a private-lease agrarian system was formed, its positive aspects and threats were systematized. Scientific provisions and recommendations for the continuation of agrarian reform for the formation of an agrarian system aimed at the integrated (balanced) development of agriculture, rural communities, and territories have been further developed.

Practical significance. The results of the study can be used by scientists, government officials, and practitioners to solve the problem of national importance - improving the agricultural system of Ukraine. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 16.

Keywords: agriculture; agrarian reform; agrarian system; agroholdings; social orientation.

Кропивко Миколай Федорович - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

Кропивко М. Ф. Позитиви і негативи аграрного устрою України

Цель статьи - осветить результаты анализа организационно-хозяйственных трансформаций в процессе проведения аграрной реформы и привлечь внимание научных сотрудников, работников органов государственной власти и общества к безотлагательности решения проблемы усовершенствования аграрного устройства Украины.

Методика исследования. Во время исследования использованы такие методы: абстрактно-логический (для определения сущности аграрного устройства, обобщения процессов организационно-хозяйственных трансформаций при проведении аграрной реформы, формулирования выводов); экономико-статистический (для анализа результатов усовершенствования аграрного устройства); сравнительного анализа (для определения позитивов и негативов организационно-хозяйственных преобразований в сельском хозяйстве стран мира и в Украине).

Результаты исследования. В процессе анализа аграрных преобразований 2000-2018 гг. определено, что к 2010 г. вместо колхозно-совхозного аграрного устройства в Украине было сформировано частно-арендное аграрное устройство, характерными чертами которого есть частная собственность на землю, имущество и результаты деятельности, арендные земельные отношения и многоукладность организационно-правовых форм рыночного хозяйствования. Как следствие - значительно увеличилось производство и экспорт аграрной продукции. Однако в дальнейшем в сельском хозяйстве Украины начало формироваться латифундистское аграрное устройство за счет концентрации сельхозугодий в пользовании вертикально интегрированных агрохолдинговых групп, что в целом позитивно влияет на развитие агропромышленного производства. Однако такое устройство несёт угрозы обезземеливания крестьян и распространения полуфеодальных форм аренды сельхозугодий. Оно не способствует развитию сельских общин и повышению уровня жизни сельского населения, для большинства которого сельскохозяйственная и связанная с этим деятельность служит основным источником собственных доходов и поступлений в местные бюджеты.

Элементы научной новизны. Обоснована сущность и приведено определение понятия «аграрное устройство». Впервые сделан вывод, что в результате аграрных организационно-хозяйственных преобразований в Украине сформировано частно-арендное аграрное устройство, систематизированы его позитивные стороны и угрозы. Получили дальнейшее развитие научные положения и рекомендации относительно продолжения аграрной реформы для формирования аграрного устройства, направленного на комплексное (равновзвешенное) развитие сельского хозяйства, сельских общин и территорий.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы научными сотрудниками, работниками органов государственной власти и практиками для решения проблемы общегосударственного значения - усовершенствования аграрного устройства Украины. Tabl.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: сельское хозяйство; аграрная реформа; аграрное устройство; агрохолдинг; социальная направленность.

Кропивко Михаил Фёдорович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

Стаття надійшла до редакції 01.07.2020 р.

Фахове рецензування: 03.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кропивко М. Ф. Позитиви і негативи аграрного устрою України. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 6 – 19. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007006>

Kropyvko, M.F. (2020).pozytyvy i nehatyvy ahrarnoho ustroiu Ukrainy [Positives and negatives of the agrarian system of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 6 – 19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007006>

* * *

УДК 338.439.02

JEL Classification: Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007020>

О. В. СКИДАН, доктор економічних наук, професор
І. Л. ЛИТВИНЧУК, **О. М. НИКОЛЮК**,
доктори економічних наук, доценти
П. В. ПИВОВАР, кандидат економічних наук, доцент
О. В. ІВАНЮК, кандидат економічних наук
В.Є. ГРИНИШИН, здобувач

Формування і реалізація державної політики продовольчої безпеки України

Мета статті - розвинути теоретичні положення та розробити методичні і практичні рекомендації щодо формування нового комплексного багаторівневого механізму управління ключовими складовими проблеми національної продовольчої безпеки.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано: метод аналітичних узагальнень - для систематизації трактувань і поглядів на продовольчу безпеку, основних положень національної й міжнародної нормативно-правової бази; методи стратегічного планування - для окреслення напрямів політики формування продовольчої безпеки; графічний - для наочності презентації складових елементів механізму формування продовольчої безпеки.

Результати дослідження. Розглянуто сучасні тенденції у формуванні продовольчої безпеки й запропоновано на їх основі новітню доктрину продовольчої безпеки, положення якої ув'язують в єдиний механізм та уможливають забезпечення управління продовольчою безпекою з економічної, екологічної, організаційної, нормативної та соціальної позицій.

Елементи наукової новизни. Імплементация розробленого авторами механізму дозволить подолати наявні недоліки процесу публічного управління продовольчою безпекою, оскільки системно закладає ряд регуляторних механізмів впливу на процес формування продовольчої безпеки та передбачає створення новаторської системи організованого моніторингу за відповідним процесом із застосуванням сучасних технологій з метою підготовки актуальних рекомендацій та прийняття управлінських рішень.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використанні в процесі розробки національної доктрини продовольчої безпеки та Закону України «Про продовольчу безпеку». Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: продовольча безпека; загрози продовольчій безпеці; політика; публічне управління; доктрина; інструменти продовольчої безпеки; механізм реалізації.

Скидан Олег Васильович - доктор економічних наук, професор, ректор Житомирського національного агроєкологічного університету (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: skydanolegv@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4673-9620>

Литвинчук Ірина Леонідівна - доктор економічних наук, доцент, керівник навчально-наукового центру інтелектуальної власності, інноватики та управління проєктами, Житомирський національний агроєкологічний університет (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: iryna.lytvynchuk@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2527-7914>

Николіук Ольга Миколаївна - доктор економічних наук, доцент, заступник керівника навчально-наукового центру інформаційних технологій, Житомирський національний агроєкологічний університет (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: nikolyukolya@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Пивовар Петро Вікторович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроєкологічний університет (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7668-2552>

© О. В. Скидан, І. Л. Литвинчук,
О. М. Николіук, П. В. Пивовар,
О. В. Іванюк, В. Є. Гринишин, 2020

Іванюк Ольга Володимирівна - кандидат економічних наук, заступник керівника навчально-наукового центру інтелектуальної власності, інноватики та управління проєктами, Житомирський національний агроекологічний університет (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)
E-mail: olha.ivanuk@gmail.com
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2089-0867>

Гринишин Вадим Євгенійович - здобувач кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності, Житомирський національний агроекологічний університет (10002, м. Житомир, Старий бульвар, 7)
E-mail: vadymgrynyshyn@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3719-377X>

Постановка проблеми. Збільшення чисельності населення, рівня використання природних ресурсів та відповідне зменшення їхніх запасів створює суттєві ризики для продовольчої безпеки як людини, так і країни. Немоżliвість зменшення потреб суспільства в харчових продуктах та постійне зростання попиту на них зі збільшенням числа споживачів викликає зростання інтересу до питань формування продовольчої безпеки. Актуальними загрозами національним інтересам та національній безпеці України у сфері забезпечення продовольчого суверенітету залишаються зростання невизначеності навколишнього середовища; недостатня послідовність політики та визначення пріоритетів серед концепцій, планів, програм і фінансування у сфері продовольчої безпеки; залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків; обмежений обсяг міжнародних та внутрішніх інвестицій в аграрний сектор і сільську інфраструктуру, особливо в інтересах дрібних виробників продовольства; занепад галузі тваринництва, зокрема скотарства, катастрофічне зменшення обсягу виробництва відповідної продукції тваринного походження і поголів'я сільськогосподарських тварин. Вагома частка ризиків спричинена погіршенням екологічної ситуації, деградацією екосистем і виснаженням природних ресурсів.

Низький рівень контролю за виробництвом та ввезенням в Україну екологічно небезпечних харчових продуктів, сільськогосподарської сировини, технологій, речовин, матеріалів і генетично модифікованих організмів, що використовуються у виробництві харчових продуктів, додатково підвищує загрози погіршення не лише стану продовольчої безпеки, а й здоров'я та рівня життя громадян, що, у свою чергу, викликає соціально-культурні проблеми, пов'язані із захистом інтересів груп споживачів продовольства (посилення ізоляції та вразливості через негативні стереотипи, зумовлені наслідками захворювань, перенесених харчовими продуктами, переконаннями щодо

харчового раціону та іншими особистими факторами).

Уже «традиційні» загрози, викликані невизначеністю навколишнього середовища, проблемами в державному регулюванні, обмеженістю інвестиційних ресурсів, низькою технічною і технологічною забезпеченістю процесу виробництва харчових продуктів, на сучасному етапі мультиплікуються, поєднуючись із ризиками, пов'язаними з транскордонними процесами, зростанням ймовірності виникнення епідеміологічних ситуацій, джерелом яких можуть стати мікроорганізми, що переносяться рослинними чи тваринними організмами. Саме тому окремо необхідно виділяти ризики, пов'язані з поставками з-за кордону насіннєвого матеріалу, генетичних матеріалів, сировини та ін.

Подолання існуючих та нових загроз, раціональніше використання світових харчових і аграрних ресурсів можливо лише за умови створення системи забезпечення важелів і протидії у сфері управління продовольчою безпекою на різних рівнях менеджменту. При цьому зміщення акценту з національного на локальний рівень слід розглядати залежно від територіальної, галузевої направленості, адже для кожного рівня характерні свої загрози та ризики. І якщо на світовому рівні ці загрози вирішуються в основному комплексом міжнародних умов, домовленостей, актів та дій відповідальних структур, то на національному й локальному це досягається за рахунок забезпечення відповідного стану економіки, сільського господарства й інших сфер, дотичних до формування продовольчої безпеки, забезпечення потреб та економічних інтересів суб'єктів господарювання та індивідів. Національним виробникам харчових продуктів і сировини для цих продуктів доводиться конкурувати на ринках, де присутні виробники, що працюють у сприятливіших кліматичних умовах та мають більший обсяг державної підтримки, кращу технологічну забезпеченість і т.д. Саме тому необхідно в першу чергу сфор-

мувати баланс внутрішнього продовольчого забезпечення. Це можливо тільки за умови наявності сучасної, відповідної умовам і викликам сьогодення доктрини продовольчої безпеки та забезпечення дієвості механізму публічного управління процесом її реалізації.

Водночас чинні в Україні нормативно-правові акти у сфері продовольчої безпеки наразі повною мірою не відповідають поставленим завданням та викликам сталого розвитку, є рамковими, містять декларативні положення, не позбавлені юридичних колізій, не мають конкретних механізмів реалізації, а тому не вирішують безпосередньо питання забезпечення продовольчої безпеки держави, встановлюючи лише певні програмні напрями й орієнтири. Слабкими позиціями вітчизняного законодавства з питань продовольчої безпеки залишаються надмірна теоретизованість, захоплення юристів кристалізацією категоріального апарату, непослідовність, фрагментарність нормативного закріплення вибору і застосування регуляторних важелів з усього арсеналу апробованих світовою практикою заходів, відсутність затверджених маркерів досягнення конкретних результатів, як і реальних санкцій за їх невиконання. Як наслідок, створені де-юре стартові умови та формально достатній обсяг правового забезпечення не дозволяють завершити формування повноцінної інноваційної моделі багаторівневої політики продовольчої безпеки. Це вимагає зміни доктрини продовольчої безпеки України, яка має не тільки визначати інституційно-правові та організаційно-економічні основи державної політики захисту і гарантування продовольчої безпеки України для забезпечення національних інтересів, а й сприяти балансу продовольчих ресурсів на світовому рівні. Саме потреба формування принципово нових засад забезпечення продовольчої безпеки як обов'язкової умови й необхідного чинника соціальної та економічної стабільності держави в сучасних умовах і зумовила актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетність стратегічних акцентів національної продовольчої безпеки значною мірою визначається ступенем захисту та наявністю інституційних гарантій розвитку продовольчого комплексу в господарському комплексі країни. Політика формування

продовольчої безпеки являє собою неперервний процес, задля досягнення якого постійно змінюються пріоритети розвитку та механізми забезпечення, що знаходять відображення у принципах і правилах, закладених в основу нормативно-правового регулювання продовольчої безпеки.

В Україні основні підвалини розуміння поняття продовольчої безпеки закладено в Основному Законі - Конституції, де держава визначається як соціальна. Соціальна держава - «це високорозвинена, правова, демократична держава, яка визначає людину найвищою соціальною цінністю, забезпечує її права та свободи, гідні умови існування, безпеку і добробут ...» [2]. Це держава, яка гарантує найбільш ефективний спосіб поєднання основ свободи і влади з метою забезпечення благополуччя особистості й добробуту суспільства, забезпечення соціальної справедливості та солідарності у розподілі результатів суспільної праці. Це твердження перекликається зі статтею 48 Конституції, де зазначено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Тобто забезпечення благополуччя особистості і суспільства, в тому числі й через достатнє харчування закладено в основи законодавства України [2].

Варто зазначити, що в період з 1991-го до 2000 р. під забезпеченням продовольчої безпеки в основних стратегічних документах розумілася можливість самостійного забезпечення країни необхідною сільськогосподарською продукцією. Відповідно і пріоритетним напрямом формування продовольчої безпеки був розвиток сільськогосподарського виробництва [4].

Нормативно-правове закріплення дефініції «продовольча безпека» з відповідним подальшим визначенням напрямів реалізації відбулося в Законі України «Про державну цільову підтримку сільського господарства України» від 2004 р., у ст. 2 якого продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, що виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до харчових продуктів з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [3]. Тобто основний акцент був спрямований на економічну доступність продовольства, без урахування показників якості, поживності, соціальної та фізичної його доступності.

Уже в Законі України «Про основи національної безпеки України» продовольча безпека визначена як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність [5].

Попри комплексність категорії, у ст. 7 Закону зазначається, що в країні критичний стан з продовольчим забезпеченням населення, основними причинами якого є не тільки економічна ситуація, а й зростання екологічно необґрунтованого використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій тощо. Проте якщо основні загрози продовольчій безпеці в Законі окреслені, то в напрямках державної політики з питань національної безпеки (ст. 9) цій складовій приділено лише одне речення: «забезпечення продовольчої безпеки».

Проект закону «Про продовольчу безпеку України», який окреслював основні засади, принципи та напрями державної політики, спрямованої на формування продовольчої безпеки, був прийнятий Верховною Радою України 22.12.2011 р., але повернутий Президентом на доопрацювання [6]. Основними причинами стали заявлений декларативний характер, відсутність механізму реалізації деяких основних принципів та завдань, незрозумілість окремих індикаторів продовольчої безпеки. Саме в пропозиціях Президента до зазначеного Закону заявлено, що «формування продовольчої безпеки має бути визначено з урахуванням визначення терміна «продовольча безпека» як процесу, пов'язаного з діяльністю суб'єктів продовольчої безпеки» [7].

Зміна підходів до трактування продовольчої безпеки визначає і зміну формування політики в цій сфері, під час розробки якої слід брати до уваги основні міжнародні стандарти й нормативні документи розвинених країн та їх об'єднань у сфері продовольчої безпеки, такі як: The European Food Safety Authority [1]; The Food Safety Modernization

Act [13]; The Food Safety Modernization Act (FSMA), USA [11]; Food Safety and Labeling Policy [10]; EFSA Consolidated Annual Activity Reports [9]; Food for Human Consumption, USA; The Safe Food for Canadians Regulations [12]; FAO/WHO Codex Alimentarius [8] та ін. Прийняття Європейського плану дій у сфері харчових продуктів і харчування на 2015-2020 рр. стало основою для прийняття і реалізації національних стратегій, напрямів політики та програм, з метою скорочення ризиків, пов'язаних із харчуванням [1].

Однак навіть суттєвий прогрес у встановленні міжнародної політики не вирішує питань забезпечення її ефективної реалізації. Адже у різних країнах умови формування продовольчої безпеки приймаються і реалізуються різними міністерствами, відомствами з урахуванням національної специфіки, що вказує на необхідність напрацювання Україною власного управлінського механізму.

Мета статті – розвинути теоретичні положення та розробити методичні і практичні рекомендації щодо формування нового комплексного багаторівневого механізму управління ключовими складовими проблеми національної продовольчої безпеки.

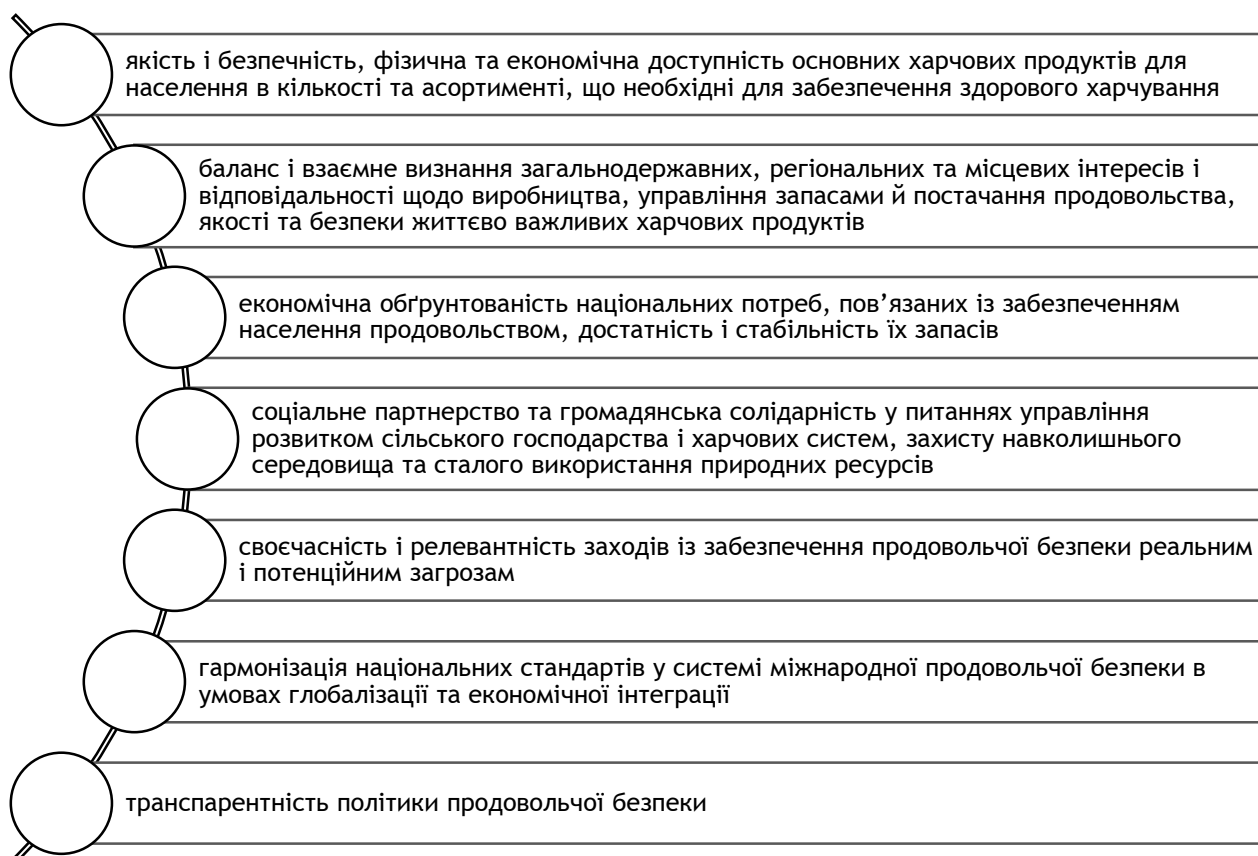
Методологія дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи компаративістики і стратегічного управління. Зокрема, метод аналітичних узагальнень використовувався для систематизації трактувань і поглядів на продовольчу безпеку згідно з положеннями нормативно-правових актів. Процес збору й опрацювання даних охоплював національну і міжнародну нормативно-правові частини, предметний аналіз напрямів та засобів її забезпечення в розвинених країнах світу, передусім Європейського Союзу. Враховуючи вагомий обсяг регуляторної бази цих країн у сфері продовольчої безпеки, методологією аналізу передбачалося визначення основних напрямів дій у вирішенні проблематики, висвітлення переваг та недоліків, зіставлення основних загроз і ризиків, визначення основних стейкхолдерів процесу публічного управління продовольчою безпекою.

Для окреслення напрямів політики формування продовольчої безпеки застосовувалися методи стратегічного планування. Опрацювання рекомендацій здійснювалося з урахуванням пропозицій основних стейкхолдерів (представників Міністерства

розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України; Міністерства енергетики та захисту навколишнього середовища України; Міністерства охорони здоров'я; Міністерства розвитку громад і територій, місцевих органів державної влади та самоврядування; державних сертифікаційних органів і органів контролю; виробників, експортерів та імпортерів аграрної продукції; експертного середовища закладів вищої освіти і науково-дослідних установ; асоціацій споживачів, громадських організацій тощо).

Виклад основних результатів дослідження. Опрацювання чинного законодав-

ства України, міжнародних зобов'язань та угод, аналіз і систематизація існуючих і потенційних ризиків та загроз продовольчій безпеці, аналіз відкритих джерел і зіставлення різних документів дозволило виділити основні напрями удосконалення механізму державного регулювання та формування державної політики продовольчої безпеки, які викладені нижче. Основними принципами, на яких має базуватися формування державної політики у сфері продовольчої безпеки, з позиції авторів наступні (рис.).

Основні принципи державної політики в сфері продовольчої безпеки

Джерело: Власні дослідження.

Виходячи з наведених принципів, основними напрямками державної політики продовольчої безпеки повинні стати такі:

(а) Дії в домені виробництва продовольства - політика підтримки безпечного виробництва продовольства, спрямована на нейтралізацію передачі хвороб від тварин і сільськогосподарських культур до людини:

- менеджмент якості та впровадження бенчмаркінгових практик управління в усіх галузях аграрного сектору;

- політика зменшення/протидії введенню біологічних, хімічних або радіологічних агентів у харчові продукти;

- політика забезпечення безпеки кормів для тварин, безпеки й ефективності лікарських засобів для тварин;

- екологічна політика;

- політика охорони праці та техніки безпеки.

(б) Дії в домені поставок продовольства - політика захисту продовольства, спрямована на пошук ефективних рішень для запобігання забрудненню харчових продуктів на

стадіях їх переробки, зберігання та поширення в харчовому ланцюзі:

- політика управління зберіганням харчових продуктів;
- логістична політика та політика управління транспортуванням продовольства;
- політика організації моніторингу та тестування безпеки харчових продуктів;
- політика інтеграції людських й інституційних можливостей для контролю безпеки харчових продуктів на національному та децентралізованому рівнях.

(в) Дії в домені торгівлі та ринків - політика розвитку ринку безпечних продуктів, спрямована на забезпечення доступу до здорового харчування:

- політика прогресивної формалізації ринків та інвестування в розвиток ринкової інфраструктури продовольства;
- внутрішня торговельна політика на ринках харчування;
- експортно-імпортна продовольча політика.

(г) Дії у споживчому домені - політика підвищення обізнаності споживачів щодо харчових продуктів, спрямована на інфор-

мування громадськості для забезпечення доступу до високоякісних дієт:

- політика забезпечення доступу до вибору здорової їжі шляхом гарантування достовірності й повноти інформації на етикетках харчових продуктів, харчових сертифікатах, рекламних релізах харчової бізнес-спільноти;
- політика розширення консультаційних послуг у сфері харчування, що надаються громадянам урядом, промисловістю, торговими асоціаціями, навчальними закладами тощо;
- комунікаційна політика та сприяння залученню громадян до асоціацій споживачів;
- освітня політика у сфері охорони здоров'я, дієтології, гігієни продуктів, епідеміології та ін.

Основу ефективного функціонування національного механізму формування продовольчої безпеки становить забезпечення узгодженої роботи п'яти взаємопов'язаних кластерів, які відповідають за організаційну, технічну, нормативну, фінансову, кадрову, інформаційну, комунікаційну, освітню, аналітичну та інші види підтримки (табл.).

Інструменти та механізми формування продовольчої безпеки

Кластер	Напрямок	Зміст	Інструменти
А	Інституційні питання та повноваження	Удосконалення архітектури системи управління продовольчою безпекою та організації відносин з відповідальними міжнародними організаціями	- перегляд та формалізація повноважень і обов'язків урядових відомств та органів, які займаються питаннями безпеки та контролю харчових продуктів у державі (збалансування інтересів та уникнення дублювань функцій); - забезпечення ефективної міжвідомчої координації та підзвітності інституційних структур для належного забезпечення державної політики продовольчої безпеки; - консолідація політик дотичних секторів і національних довгострокових програм розвитку; - забезпечення багатопрофільного представництва всіх стейкхолдерів у системі управління, зокрема посадових осіб профільних органів державної влади та місцевого самоврядування; експертів у галузі; представників агробізнесу, асоціацій споживачів та громадських організацій; - підвищення інституційної спроможності системи управління продовольчою безпекою виконувати міжнародні стандарти безпеки харчових продуктів та відповідати законним вимогам міжнародних торгових партнерів; - розвиток лідерства у дотичних до продовольчої безпеки та охорони здоров'я сферах діяльності, перетворення теми безпеки харчових продуктів на частину національного діалогу

Б	Нормотворчість та регуляторна політика	Розробка та лобіювання законодавчого закріплення вимог гарантування продовольчого суверенітету держави згідно з методичними рекомендаціями міжнародних організацій	- розробка сучасного законодавства з безпеки харчових продуктів відповідно до міжнародного досвіду; - аналіз прогалин і невідповідностей та раціоналізація існуючого харчового законодавства, його гармонізація з міжнародними вимогами та регіональними угодами; - створення системи комплексного регуляторного контролю за безпекою харчових продуктів на всіх рівнях (верифікація іноземних постачальників, кредитована сертифікація виробників, модернізація інспекцій тощо); - створення правової та інституційної бази, механізмів і систем для розвитку виробництва й постачання органічної продукції; - заохочення до проведення віддалених, віртуальних та компонентних інспекційних заходів зарубіжних та вітчизняних виробників продовольства згідно з міжнародними аудиторськими стандартами; - удосконалення інструментів політики стимулів та санкцій (цільові субсидії для фермерських господарств, податки на харчові продукти з високим впливом на навколишнє середовище, імпорتنі мита та квоти, цінові стимули для безпечної їжі, програми продовольчої допомоги, узгодження грантів на збереження природних ресурсів, які в довгостроковій перспективі можуть допомогти поліпшити безпеку харчових продуктів тощо); - імплементація елементів публічності в регуляторні механізми управління продовольчою безпекою
В	Організаційно-технічна допомога і нарощування потенціалу	Удосконалення управлінської системи та організаційної підтримки	- сприяння та просування кращих управлінських практик у галузі; удосконалення інфраструктури системи управління продовольчою безпекою та підвищення її конкурентоспроможності; - консолідація усіх зацікавлених сторін і активізація міжгалузевих та міждисциплінарних зусиль експертів для поглиблення і поширення цифровізації в агропродовольчій сфері; - поширення нових бізнес-моделей та розвиток електронної комерції в продовольчих ланцюгах; - створення мобілізаційного фонду з метою розбудови системи управління та адміністрування продовольчої безпеки; - створення спеціалізованих електронних кредитних та інвестиційних платформ, включаючи «crowdfunding», «equity crowdfunding» та ін.; експлуатація методів фінансової кастомізації для індивідуалізації послуг на продовольчих ринках та ін.); - розвиток людських ресурсів, спрямованих на формування навичок для виконання основних функцій сектору та забезпечення відповідності між національними потребами в галузі безпеки харчових продуктів та кількістю персоналу, який навчається; - розробка сучасних інструментів навчання та створення ротацийних можливостей для фахівців у сільському господарстві, харчовій промисловості, сфері охорони здоров'я та дієтології, а також для службовців профільних структур

Г	Оцінка, вивчення впливу та стратегічне планування	Функції сприяння адекватному дослідженню, моніторингу й нагляду у продовольчих ланцюгах та формування механізмів підзвітності бізнесу й органів управління безпекою харчових продуктів перед громадянським суспільством	- формування порядку денного досліджень та стимулювання генерації, поширення цінних знань у сфері продовольчої безпеки, удосконалення методології та керівних принципів досліджень, включаючи способи повідомлення про результати; - створення механізму координації досліджень безпеки харчових продуктів; - заснування нових та модернізація існуючих лабораторій контролю харчових продуктів відповідно до чинних стандартів, їх акредитація та матеріально-технічне забезпечення сучасним обладнанням; - використання штучного інтелекту та інших технологій сканування зовнішньої інформації як інструменту для виявлення потенційних ризиків продовольчої безпеки; - перехід від описової до прогнозової аналітики для формування майбутніх політик, процедур та усвідомлення ризиків; - налагодження партнерських відносин з міжнародними академічними установами, спільні угоди, гранти та інші підходи; - визначення точок продовольчого процесу, які є критичними для безпеки харчових продуктів, і введення у цих точках процедур контролю та моніторингу згідно з міжнародною методологією управління ризиками НАССР; - організація ефективного моніторингу стану здоров'я громадян, вивчення епідеміологічної інформації (у т.ч. захворюваність, смертність, етіологію харчових захворювань; джерел забруднення харчових продуктів (бактеріальні, мікотоксини тощо); факторів ризику забруднення навколишнього середовища; дослідження наявності продуктів харчування в країні; - розробка систем забезпечення доступності безпечних харчових продуктів у періоди надзвичайних ситуацій, природних і техногенних катастроф (пандемія, біотероризм); - розробка механізмів оцінки ефективності та результативності політики продовольчої безпеки; - подолання етичних проблем та забезпечення врахування ролі культури безпеки харчових продуктів як центрального принципу в просуванні місії органів управління продовольчою безпекою
---	---	---	--

Д	Інформаційно-комунікаційна підтримка	Доступ стейкхолдерів до глобальних баз даних та науково-технічної інформації, що стосуються продовольчої безпеки, а також екстерналізації бізнес-інформації, що генерується у продовольчих ланцюгах	- розвиток інформаційної інфраструктури ринків продовольства; - створення інтегрованої міжвідомчої системи інформаційних технологій безпеки харчових продуктів та комунікаційних платформ для діалогу із залученням зацікавлених сторін (виробники, оптови, роздрібні торговці, споживачі); - розвиток практик відстеження актуальної інформації, релевантної до питань контролю продовольчої безпеки, за допомогою соціальних медіа, Інтернет-публікацій тощо; - перехід до системи сканованих етикеток і пов'язаних додатків для надання інформації про продукцію та ланцюги постачання; - створення спеціальних мобільних додатків для оповіщення виробників та споживачів про загрози продовольчій безпеці; розвиток національних систем запобігання надзвичайним ситуаціям, пов'язаним з безпекою харчових продуктів та системи інформації і раннього оповіщення з проблем продовольства та сільського господарства; - розробка вітчизняного агрегатора онлайн-пошукових сервісів у сфері продовольства та охорони здоров'я (для індексації доступних пропозицій контенту в Україні); - забезпечення доступу та повноти інформації щодо порушень продовольчої безпеки та цивільних, адміністративних і/або кримінальних процедур, пов'язаних з ними; - досягнення інтероперабельності систем відстеження інформації, сприяння заохоченню бізнесу до добровільного використання технологій відстеження (дистанційне зондування Землі, ГІС-технології, телеметрія, мобільні додатки, технологія «блокчейн»); - сприяння інтенсифікації використання цифрових, «зелених», кліматично оптимізованих та інших сучасних технологій, а також технологій, заснованих на використанні штучного інтелекту; - створення цифрових освітніх сервісів, ноонсорсингових онлайн платформ досліджень і дорадництва щодо продовольчої безпеки; - розробка та проведення інформаційних кампаній з метою формування культури безпеки харчових продуктів.
---	--------------------------------------	---	---

Джерело: Власні дослідження.

Для посилення продовольчої безпеки країни важливе значення має не тільки удосконалення загального механізму управління кластерами, а й забезпечення оптимізації та ефективності складових кластера. І якщо інструментам кластерів А, Б, В приділяється достатньо уваги, то окремі інструменти кластерів Г, Д наразі в Україні практично не застосовуються. Особливо це стосується розробки й закріплення процедур і механізмів, що дозволяють формувати релевантні та реальні інформаційні бази для подальшого управління надзвичайними ситуаціями,

створення систем оповіщення про безпеку й ризики харчових продуктів, епідеміологічну ситуацію, пропаганду здорового способу життя. Уваги також потребують питання створення платформ, що дозволять об'єднувати дослідження і дослідників в аграрному та інших супутніх секторах, а також формувати ефективні комунікаційні зв'язки з усіма стейкхолдерами процесу забезпечення продовольчої безпеки.

Висновки. Основним недоліком реального процесу регулювання продовольчої безпеки держави в Україні наразі є ігнорування прин-

ципу системності та зосередження тільки на окремих аспектах цієї комплексної соціально-економічної проблеми.

Розробка нової доктрини продовольчої безпеки України повинна базуватися на забезпеченні високого рівня якості життя її громадян через сталий розвиток виробництва якісного та безпечного продовольства, динамічний розвиток усіх галузей аграрного сектору; збереження, відновлення та раціональне використання природних ресурсів (насамперед земельних і водних), збереження біорізноманіття та екосистем; розвиток і використання в аграрній сфері космічних, геоінформаційних, кліматично оптимізованих та інших сучасних технологій, а також технологій, заснованих на використанні штучного інтелекту.

Стратегічним завданням державного менеджменту виступає необхідність ув'язати в єдиний механізм розрізнені до цього часу складові процесу формування продовольчої безпеки, а саме політику держави у сфері розвитку сільського господарства, харчової промисловості, зовнішньої торгівлі продовольством, внутрішнього продовольчого ринку, забезпечення якості й безпеки продовольства, раціонального харчування населення тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Европейский план действий в области пищевых продуктов и питания на 2015-2020 гг. Publications WHO Regional Office for Europe UN City, Copenhagen, Denmark. URL : https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/294475/European-Food-Nutrition-Action-Plan-20152020-ru.pdf.
2. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL : https://ips.ligazakon.net/document/z960254k?an=&ed=2004_12_08&dtm (дата звернення 03.05.2020 р.).
3. Про державну цільову підтримку сільського господарства України : Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 г. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення 05.05.2020 р.).
4. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України № 1877-IV від 18.10.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-IV#Text> (дата звернення 10.05.2020 р.).
5. Про основи національної безпеки України : Закон України № 64-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 13.05.2020 р.).
6. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України № 8370-І від 28.04.2011. URL : http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html (дата звернення 16.05.2020 р.).
7. Про продовольчу безпеку України : пропозиції Президента до Закону України №8370-І від 10.01.2012. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/bf6gi01o?an=3&ed=2012_01_10. (дата звернення 26.05.2020 р.).
8. Codex Alimentarius Food and Agriculture organization of the United Nations World Health organization, FAO/WHO, Rome. URL : https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=7xwq6KDpunwC&oi=fnd&pg=PR9&dq=FAO/WHO+Codex+Alimentarius&ots=pM9-pl83FB&sig=zQjho-jli93L7Hh1eLSYnZfnCk&redir_esc=y#v=onepage&q=FAO%2FWHO%20Codex%20Alimentarius&f=false.

Пропонована модель механізму продовольчої безпеки України уможливіє забезпечення управління продовольчою безпекою з економічної, екологічної, організаційної, нормативної та соціальної позицій, оскільки системно закладає ряд регуляторних механізмів впливу на процес формування продовольчої безпеки і передбачає створення новаторської системи організованого моніторингу за відповідним процесом із застосуванням сучасних геоінформаційних та інших технологій з метою підготовки актуальних рекомендацій та прийняття управлінських рішень.

Реалізація механізму продовольчої безпеки України повинна відбуватися на основі національного безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги. Узгодженість роботи і партнерські моделі взаємодії органів публічної влади та основних стейкхолдерів громадянського суспільства дозволять консолідувати зусилля, що сприятиме формуванню продовольчої безпеки держави, запобіганню та більш ефективній нейтралізації негативних наслідків загроз продовольчої безпеки.

Reference

1. Evropejskij plan dejstvij v oblasti pishhevyh produktov i pitaniya na 2015-2020 gg. [European action plan for food and nutrition 2015-2020]. Publications WHO Regional Office for Europe UN City, Copenhagen, Denmark. Retrieved from: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/294475/European-Food-Nutrition-Action-Plan-20152020-ru.pdf [In Russian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy # 254k/96-VR vid 28.06.1996 [Constitution: Law of Ukraine No. 254k/96-VR from 28.06.1996]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/z960254k?an=&ed=2004_12_08&dtm [In Ukrainian].
3. Pro derzhavnu tsilovu pidtryмку sil'skogo gospodarstva: Zakon Ukrainy #1877-IV vid 24.06.2004 r. [About State Target Programs of Agriculture: Law of Ukraine No. 1877-IV from 24.06.2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [In Ukrainian].
4. Pro osnovni zasady derzhavnoi agrarnoi polityky na period do 2015 r.: Zakon Ukrainy #1877-IV vid 18.10.2005 r. [About the basic principles of the state agrarian policy till 2015: Law of Ukraine No. 1877-IV from 18.10.2005]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-IV#Text> [In Ukrainian].
5. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky: Zakon Ukrainy #964-IV vid 19.06.2003 r. [About the national security: Law of Ukraine No. 964-IV from 19.06.2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [In Ukrainian].
6. Pro prodovolchu bezpeky: Zakon Ukrainy #8370-I vid 28.04.2011 r. [About the food security: project of Law of Ukraine No. 8370-I from 28.04.2011]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html [In Ukrainian].
7. Pro prodovolchu bezpeky: Propozycii Prezydenta #8370-I vid 10.01.2012 r. [About the food security: Proposals of the President No. 8370-I from 10.01.2012]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/bf6gi01o?an=3&ed=2012_01_10 [In Ukrainian].

9. Consolidated Annual Activity Report 2017. Report jointly prepared by EFSA. URL : https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/ar2017.pdf.
10. Food Standards and Labeling Policy Book. Publications USDA, 2008. URL : <https://www.fsis.usda.gov/wps/wcm/connect/7c48be3e-e516-4ccf-a2d5-b95a128f04ae/Labeling-Policy-Book.pdf?MOD=AJPERES>.
11. Food safety Modernization Act. *Food Safety Magazine*, 2011. URL : <https://www.foodsafetymagazine.com/?id=4005&sub=sub2>.
12. Safe Food for Canadians Regulations. Publications CHFA, 2018. URL : <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2018-108/index.html>.
13. Strategy 2020. Trusted science for safe food. Report jointly prepared by EFSA. URL : https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/strategy2020.pdf.
14. The Food Safety Modernization Act. Report jointly prepared by FSMA. URL : <https://www.fda.gov/food/food-safety-modernization-act-fsma/full-text-food-safety-modernization-act-fsma>.
8. FAO/WHO (1994). Codex Alimentarius Food and Agriculture organization of the United Nations World Health organization, Rome. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=7xwq6KDpunwC&oi=fnd&pg=PR9&dq=FAO/WHO+Codex+Alimentarius&ots=pM9-pl83FB&sig=zQjho-jli93L7Hh1eLLSYnZfnCk&redir_esc=y#v=onepage&q=FAO%2FWHO%20Codex%20Alimentarius&f=false [In English].
9. EFSA (2017). Consolidated Annual Activity Report 2017. Retrieved from: https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/ar2017.pdf [In English].
10. USDA (2008). Food Standards and Labeling Policy Book. Retrieved from: <https://www.fsis.usda.gov/wps/wcm/connect/7c48be3e-e516-4ccf-a2d5-b95a128f04ae/Labeling-Policy-Book.pdf?MOD=AJPERES> [In English].
11. Food safety Modernization Act (2011). *Food Safety Magazine*. Retrieved from: <https://www.foodsafetymagazine.com/?id=4005&sub=sub2> [In English].
12. CHFA (2018). Safe Food for Canadians Regulations. Retrieved from: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2018-108/index.html> [In English].
13. EFSA (2020). Strategy 2020 Trusted science for safe food. Retrieved from: https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/strategy2020.pdf [In English].
14. FSMA (2020). The Food Safety Modernization Act. Retrieved from: <https://www.fda.gov/food/food-safety-modernization-act-fsma/full-text-food-safety-modernization-act-fsma> [In English].

Skydan O. V., Lytvynchuk I. L., Nykolyuk O. M., Pyvovar P. V., Ivaniuk O. V., Hrynshyn V. Ye. Formation and implementation of the state food security policy of Ukraine

The purpose of the article is to develop theoretical provisions and methodological and practical recommendations for the formation of a new mechanism for solving key problems of food security.

Research methods. During the study, the following methods were used: the method of analytical generalizations - to systematize interpretations and views on food security, the main provisions of the national and international regulatory framework; methods of strategic planning - to determine the directions of the policy for the formation of food security; graphic - for clarity of presentation of the constituent elements of the mechanism for the formation of food security.

Research results. The current trends in the formation of food security are considered and a new doctrine of food security is proposed on their basis, the provisions of which are linked into a single mechanism and ensure the management of food security from economic, environmental, organizational, regulatory and social positions.

Scientific novelty. The implementation of the mechanism developed by the authors will make it possible to overcome the existing shortcomings of the public food security management process, since it systematically lays down a number of regulatory mechanisms to influence the process of food security formation and provides for the creation of an innovative system of organized monitoring by an appropriate process using modern technologies in order to prepare relevant recommendations and make management decisions.

Practical significance. The research results can be used in the process of developing the national food security doctrine and the Law of Ukraine "On Food Security". Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 14.

Keywords: food security; food security threats; food security policy; public administration; doctrine; food security tools; implementation mechanism.

Skydan Oleh Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, rector of the Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)

E-mail: skydanolegv@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4673-9620>

Lytvynchuk Iryna Leonidivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), head of the educational and scientific center for intellectual property, innovation and project management, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)

E-mail: iryna.lytvynchuk@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2527-7914>

Nykolyuk Olha Mykolaivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), deputy head of the educational and scientific center of information technologies, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)

E-mail: nykolyukolya@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Pyvovar Petro Viktorovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7668-2552>

Ivaniuk Olha Volodymyrivna - candidate of economic sciences, deputy head of the educational and scientific center for intellectual property, innovation and project management, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)

E-mail: olha.ivanuk@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2089-0867>

Hrynyshyn Vadym Yevhenovych - external doctoral student of the department of innovative entrepreneurship and investment activities, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10002)
E-mail: vadymgrynshyn@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3719-377X>

Скидан О. В., Литвинчук И. Л., Николюк О. Н., Пивовар П. В., Иванюк О. В., Гринишин В. Е. Формирование и реализация государственной политики продовольственной безопасности Украины

Цель статьи - осуществить развитие теоретических положений и разработать методические и практические рекомендации по формированию нового комплексного многоуровневого механизма управления ключевыми составляющими проблем национальной продовольственной безопасности.

Методика исследования. В процессе исследования использованы: метод аналитических обобщений - для систематизации трактовок и взглядов на продовольственную безопасность, основных положений национальной и международной нормативно-правовой базы; методы стратегического планирования - для определения направлений политики формирования продовольственной безопасности; графический - для наглядности презентации составляющих элементов механизма формирования продовольственной безопасности.

Результаты исследования. Рассмотрены современные тенденции в формировании продовольственной безопасности и предложена на их основе новейшая доктрина продовольственной безопасности, положения которой увязывают в единый механизм и делают возможным обеспечение управления продовольственной безопасностью с экономической, экологической, организационной, нормативной и социальной позиций.

Элементы научной новизны. Имплементация разработанного авторами механизма позволит преодолеть имеющиеся недостатки процесса публичного управления продовольственной безопасностью, поскольку системно закладывает ряд регуляторных механизмов влияния на процесс формирования продовольственной безопасности и предусматривает создание новаторской системы организованного мониторинга за соответствующим процессом с применением современных технологий с целью подготовки актуальных рекомендаций и принятия управленческих решений.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы в процессе разработки национальной доктрины продовольственной безопасности и Закона Украины «О продовольственной безопасности». Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: продовольственная безопасность; угрозы продовольственной безопасности; политика; публичное управление; доктрина; инструменты продовольственной безопасности; механизм реализации.

Скидан Олег Васильевич - доктор экономических наук, профессор, ректор Житомирского национального агроэкологического университета (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: skydanolegv@ukr.net
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4673-9620>

Литвинчук Ирина Леонидовна - доктор экономических наук, доцент, руководитель учебно-научного центра интеллектуальной собственности, инноватики и управления проектами, Житомирский национальный агроэкологический университет (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: iryna.lytvynchuk@ukr.net
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2527-7914>

Николюк Ольга Николаевна - доктор экономических наук, доцент, заместитель руководителя учебно-научного центра информационных технологий, Житомирский национальный агроэкологический университет (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: nikolyukolya@gmail.com
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Пивовар Пётр Викторович - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: symon-pyvovar@ukr.net
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7668-2552>

Иванюк Ольга Владимировна - кандидат экономических наук, заместитель руководителя учебно-научного центра интеллектуальной собственности, инноватики и управления проектами, Житомирский национальный агроэкологический университет (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: olha.ivanuk@gmail.com
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2089-0867>

Гринишин Вадим Евгениевич - соискатель кафедры инновационного предпринимательства и инвестиционной деятельности, Житомирский национальный агроэкологический университет (10002, г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: vadymgrynshyn@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3719-377X>

Стаття надійшла до редакції 14.07.2020 р.

Фахове рецензування: 19.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Скидан О. В., Литвинчук І. Л., Николюк О. М., Пивовар П. В., Иванюк О. В., Гринишин В. Є. Формування і реалізація державної політики продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 20 – 32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007020>

*

УДК 338.28:339.13:634.42

JEL Classification: Q02; Q13; Q21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007032>

**І. А. САЛО, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник**

Поточний стан та прогноз кон'юнктури ринку яблук в Україні

Мета статті - розглянути поточний стан та спрогнозувати кон'юнктуру вітчизняного ринку яблук, враховуючи сезонність їх продажу всіма категоріями господарств.

Методика дослідження. У дослідженнях використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень, графічний - при аналізі виробництва та реалізації яблук різними товаровиробниками, зовнішньої торгівлі; балансовий - при визначенні ринкової рівноваги попиту і пропозиції, їх зміни та взаємовпливу, експортних та імпорتنних поставок плодів; статистичний, екстраполяції, конструктивно-розрахунковий, математичного моделювання, декомпозиції часового ряду - при прогнозуванні кон'юнктури та обсягів реалізації з урахуванням сезонності на вітчизняному ринку яблук.

Результати дослідження. Визначено основні тенденції та особливості функціонування, виконано прогноз розвитку вітчизняного ринку яблук, встановлено структурні зміни їх експортно-імпорتنних поставок. На основі сформованого балансу яблук визначено рівень споживчого забезпечення та витрат населення. Розглянуто параметри прогнозування обсягів реалізації цих плодів усіма категоріями господарств. Побудовано економічну модель прогнозування з урахуванням сезонного характеру на ринку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичні підходи щодо прогнозування кон'юнктури ринку яблук з урахуванням сезонної компоненти, зокрема встановлено оптимальні періоди для прогнозування, зумовлені специфікою галузі садівництва, що дає можливість підвищити якість і точність прогнозу.

Практична значущість. Зважаючи на те, що окремі наукові аспекти стосовно прогнозування ринкової кон'юнктури плодоягідної продукції дискусійні, прогноз продажу яблук з урахуванням сезонної компоненти являє собою важливий елемент стратегічного довгострокового планування розвитку галузі садівництва у складі національного господарства. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: ринок; кон'юнктура; яблука; виробництво; споживання; сезонність; прогнозування.

Сало Інна Анатоліївна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

© **Постановка проблеми.** Метою прогнозування економічних параметрів продовольчого ринку визначено передусім сприяння ефективнішій діяльності товаровиробників у досягненні поставлених завдань з урахуванням його поточних умов та майбутнього перебігу подій. Власне прогнозування являє собою одну з форм стратегічного планування, що дозволяє оптимально поєднати напрями виробництва різних видів продукції та його потенційні можливості.

Серед зерняткових культур яблуня вважається цінною не тільки в Україні, а й у світі, а її плоди незамінними в повноцінному раціоні харчування кожної людини. Вітчизняні яблука за зовнішнім виглядом часто поступаються перед імпортованими, хоча вміст корисних речовин, зокрема, заліза та інших мікроелементів у них значно вищий. Тож вивчення поточної кон'юнктури вітчизняного ринку яблук та передбачення її можливих змін досить актуальне. Важливе також вирішення проблеми достовірності методів і результатів прогнозування як на мак-

*

УДК 338.28:339.13:634.42

JEL Classification: Q02; Q13; Q21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007032>

**І. А. САЛО, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник**

Поточний стан та прогноз кон'юнктури ринку яблук в Україні

Мета статті - розглянути поточний стан та спрогнозувати кон'юнктуру вітчизняного ринку яблук, враховуючи сезонність їх продажу всіма категоріями господарств.

Методика дослідження. У дослідженнях використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень, графічний - при аналізі виробництва та реалізації яблук різними товаровиробниками, зовнішньої торгівлі; балансовий - при визначенні ринкової рівноваги попиту і пропозиції, їх зміни та взаємовпливу, експортних та імпорتنих поставок плодів; статистичний, екстраполяції, конструктивно-розрахунковий, математичного моделювання, декомпозиції часового ряду - при прогнозуванні кон'юнктури та обсягів реалізації з урахуванням сезонності на вітчизняному ринку яблук.

Результати дослідження. Визначено основні тенденції та особливості функціонування, виконано прогноз розвитку вітчизняного ринку яблук, встановлено структурні зміни їх експортно-імпорتنих поставок. На основі сформованого балансу яблук визначено рівень споживчого забезпечення та витрат населення. Розглянуто параметри прогнозування обсягів реалізації цих плодів усіма категоріями господарств. Побудовано економічну модель прогнозування з урахуванням сезонного характеру на ринку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методичні підходи щодо прогнозування кон'юнктури ринку яблук з урахуванням сезонної компоненти, зокрема встановлено оптимальні періоди для прогнозування, зумовлені специфікою галузі садівництва, що дає можливість підвищити якість і точність прогнозу.

Практична значущість. Зважаючи на те, що окремі наукові аспекти стосовно прогнозування ринкової кон'юнктури плодоягідної продукції дискусійні, прогноз продажу яблук з урахуванням сезонної компоненти являє собою важливий елемент стратегічного довгострокового планування розвитку галузі садівництва у складі національного господарства. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: ринок; кон'юнктура; яблука; виробництво; споживання; сезонність; прогнозування.

Сало Інна Анатоліївна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

© **Постановка проблеми.** Метою прогнозування економічних параметрів продовольчого ринку визначено передусім сприяння ефективнішій діяльності товаровиробників у досягненні поставлених завдань з урахуванням його поточних умов та майбутнього перебігу подій. Власне прогнозування являє собою одну з форм стратегічного планування, що дозволяє оптимально поєднати напрями виробництва різних видів продукції та його потенційні можливості.

Серед зерняткових культур яблуня вважається цінною не тільки в Україні, а й у світі, а її плоди незамінними в повноцінному раціоні харчування кожної людини. Вітчизняні яблука за зовнішнім виглядом часто поступаються перед імпортованими, хоча вміст корисних речовин, зокрема, заліза та інших мікроелементів у них значно вищий. Тож вивчення поточної кон'юнктури вітчизняного ринку яблук та передбачення її можливих змін досить актуальне. Важливе також вирішення проблеми достовірності методів і результатів прогнозування як на мак-

роекономічному рівні, так і для окремих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над теоретичними і практичними економічними дослідженнями плодючого ринку, які послуговували підґрунтям для вирішення проблем та встановлення перспективи його розвитку, працювали Л. О. Барабаш, М. О. Бублик, О. Ю. Єрмаков, Т. А. Маркіна, І. К. Омельченко, В. А. Рульєв, Г. М. Сатіна, О. М. Шестопаль [4]; Я. С. Сокіл [9]; А. І. Шумейко [10] та ін.

Мета статті - розглянути поточний стан та спрогнозувати кон'юнктуру вітчизняного ринку яблук, враховуючи сезонність їх продажу всіма категоріями господарств.

Методологія дослідження. У дослідженнях використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень, графічний - при аналізі виробництва та реалізації яблук різними товаровиробниками, зовнішньої торгівлі; балансовий - при визначенні ринкової рівноваги попиту і пропозиції, їх зміни та взаємовпливу, експортних та імпорتنих поставок плодів; статистичний, екстраполяції, конструктивно-розрахунковий, математичного моделювання, декомпозиції часового ряду - при прогнозуванні кон'юнктури та обсягів реалізації з урахуванням чинника сезонності на вітчизняному ринку яблук.

Виклад основних результатів дослідження. З огляду на те, що ефективне функціонування вітчизняного ринку яблук значною мірою залежить від обізнаності операторів щодо ринкового середовища та можливого впливу різних чинників у перспективі, дослідження слід спрямувати за двома напрямками - поточний стан кон'юнктури та її прогноз.

У виробництві плодів зерняткових культур у країні основна частка припадає на яблука, а це у середньому за 2015-2019 рр. - 87,2%, або 1193,2 тис. т. У світі за рівнем виробництва і площами плодоносних насаджень таким належить друге місце після бананів. Як відомо, у 2018 р. згадані показники становили 86,1 млн т і 49,0 млн га. Україна знаходиться на одинадцятому місці у світовому виробництві яблук і четвертому в Європі.

Більшість яблук у країні виробляють господарства населення. Так, у 2019 р. їх ви-

бництво становило 73%, або 842 тис. т. За рахунок цієї категорії господарств на вітчизняному ринку формується 32-45% товарної пропозиції, сільськогосподарських підприємств - 33-40%, імпорتنих поставок - 25-35%.

В Україні з виробництва яблук вирізняються регіональні лідери. Так, найбільше їх усіма категоріями господарств виробляється у Вінницькій області - у 2019 р. 200,9 тис. т (17,4 %). У господарствах населення обсяги формувалися переважно за рахунок Вінницької, Чернівецької, Хмельницької, Львівської та Закарпатської областей - 491,2 тис. т (58,3 %). Регіональним лідером промислового вирощування виступає Вінницька область - 104,8 тис. т (33,6 %).

Варто зазначити, що серед сільськогосподарських підприємств основну масу плодів яблуні вирощують господарства недержавної форми власності - переважно господарські товариства. Відомими й прибутковими підприємствами, зокрема Вінницької області, валовий збір яблук яких становить не менше 10 тис. т, слід вказати СВАТ «Дружба», СТОВ «Поділля», ПАТ «Вінниччина», ТОВ «Міжлісся», ТОВ «Гренвіс» тощо.

Важливою маркетинговою складовою у формуванні пропозиції яблук виокремлюється сорт. У світі популярними сортами вважаються Голден Делішес, Ред Делішес, Гала, Фуджі, Айдаред, Гранні Сміт, Джонаголд. У Китаї моносортом виступає Фуджі - це близько 90% усіх яблук, що там вирощуються [7, с. 15]. В Україні серед сортів яблук популярні такі: зимові - Айдаред, Голден Делішес, Ренет Симиренка, Флоріна, Джонаголд, Чемпіон; осінні - Слава переможцям, Гала, Пріма; літні - Папіровка [4].

На основі складеного балансу яблук встановлено незначне зменшення обсягів загальної пропозиції у 2019 р. - до 1928 тис. т через скорочення виробництва на 17,2 % проти рекордного за врожайністю 2018 р. (табл. 1). Загальний попит становить 1228 тис. т, причому впродовж досліджуваного періоду спостерігається динаміка до збільшення експортних поставок від 5 тис. т у 2015 р. до 54 тис. т у 2019 р. (у 10,8 раза). Протилежна ситуація з імпортом - обсяги знизилися в 2,4 раза - до 24 тис. т.

1. Баланс яблук в Україні, тис. т

Показник	Рік						Індекс 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020*	
Загальна пропозиція	1836	1778	1724	2054	1928	2024	1,05
Запаси на початок року	599	651	607	594	750	700	1,25
Виробництво	1180	1099	1076	1457	1153	1289	0,98
Імпорт	57	27	40	2	24	35	0,42
Загальний попит	1185	1170	1129	1304	1228	1254	1,04
Внутрішній попит	1180	1157	1106	1262	1174	1209	0,99
Корми	24	22	22	30	23	26	0,96
Насіння	2	2	2	3	2	2	1,00
Переробка на нехарчові потреби	142	132	129	175	138	155	0,97
Втрати	31	28	28	37	30	33	0,97
Експорт	5	14	23	42	54	45	10,80
Залишок на кінець року	651	607	594	750	700	770	1,08
Фонд споживання	984	974	928	1020	983	995	1,00

*Прогноз.

Джерело: Розраховано за результатами досліджень автора, даними Державної служби статистики України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [2, 3, 12].

У 2020 р. очікується збільшення виробництва яблук за рахунок вступу в товарне плодоношення закладених у 2014-2015 рр. молодих насаджень площею 3,5 тис. га. Незначні обсяги експортно-імпорتنних поставок яблук суттєво не впливатимуть на формування фонду споживання.

Рівень споживання яблук в Україні був на рівні 22-24 кг на одну особу в рік, або лише 44-50 % від раціональної норми їх споживання - 50 кг (рис. 1). Витрати на споживання

яблук у 2019 р. зменшилися порівняно з попереднім на 14,6 % до 286,2 грн на одну особу в рік. І це незважаючи на підвищення рівня середньомісячної заробітної плати в країні на 16,0 % до 12264 грн та зниження інфляції у 2,4 раза до 4,1 %. Подібне пояснюється наявністю значних обсягів перехідних запасів яблук урожаю 2018 р. - 750 тис. т та відповідно дещо нижчими роздрібними цінами реалізації у поточному році.

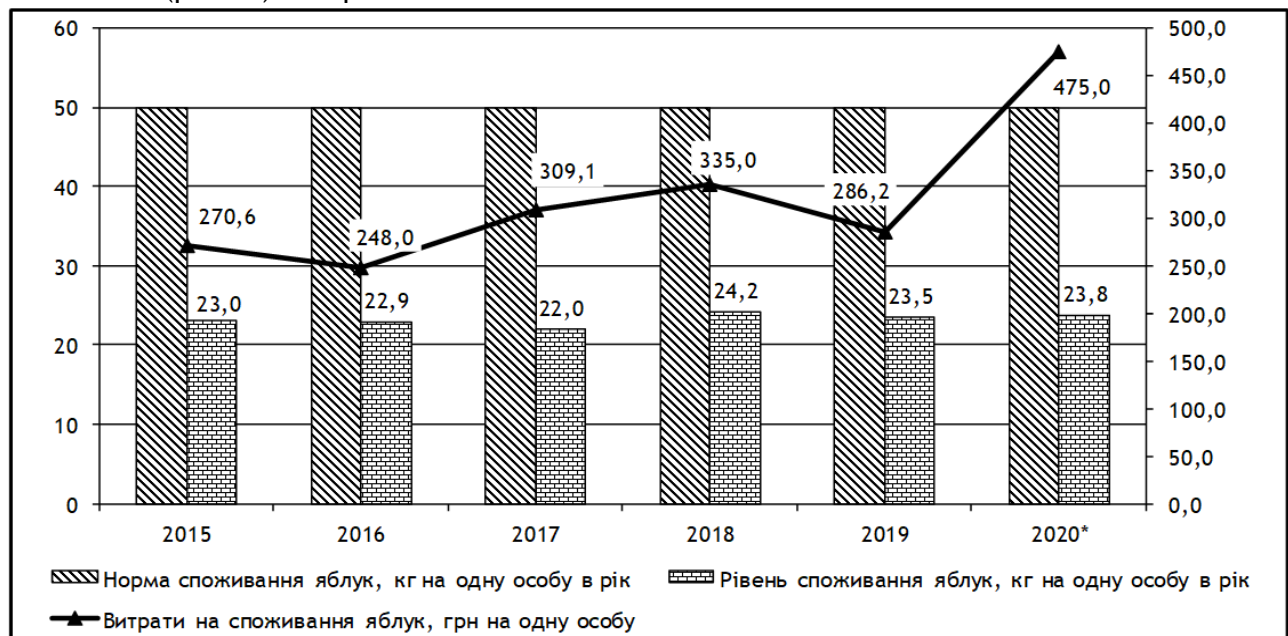

Рис. 1. Показники споживання яблук в Україні

*Прогноз.

Джерело: Розраховано за результатами досліджень автора, даними Державної служби статистики України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [1, 3].

Варто зауважити, що рівень споживання яблук в Україні нижчий порівняно з розвине-

ними країнами світу. Наприклад, в Австрії він становить 48,3 кг на одну особу в рік, Ту-

реччині, Словенії - до 35 кг. Разом із тим у Китаї, незважаючи на найбільші світові обсяги виробництва, цей показник знаходиться на рівні лише 21 кг на одну особу в рік, що менше на 5%, ніж в Україні. Подібне зумовлено високим розвитком його зовнішньоторговельних зв'язків і експортоорієнтованістю виробництва плодоягідної продукції.

Через зниження платоспроможного попиту населення у зв'язку з введенням карантинних заходів у країні (від 12 березня 2020 р. і дотепер) та суттєве підвищення цін на яблука (у червні коштували в мережах супермаркетів 40-50 грн /кг), тимчасову заборону торгівлі на продовольчих ринках, очікується лише незначне збільшення рівня їх споживання у 2020 р. - до 23,8 кг на одну особу.

У прогнозуванні основних показників кон'юнктури продовольчого ринку, в тому числі плодів та ягід найбільш широко використовується метод екстраполяції [10, 11]. Однак він вважається не досить надійним, навіть якщо при прогнозуванні мікрорівневі розрахунки економічних показників зводяться до макрорівневого загального показника. Адже умовою успішного застосування методу екстраполяції є незмінність чи відносна стабільність виявлених тенденцій та взаємозв'язку факторів [5, 13-15]. Також

для прогнозування рівня споживання плодів і ягід застосовувалася нейронна мережа шляхом побудови архітектури багатосарового персептрона [9, с. 115]. На нашу думку, для дещо достовірнішого прогнозування, наприклад, обсягів реалізації на ринку яблук оптимальною видається модель, що враховує сезонну компоненту [8, с. 283].

Забезпечення попиту на яблука на внутрішньому ринку характеризується нестабільністю через сезонність їх реалізації. Хоча зазначимо, що обсяг реалізації садівницькими підприємствами впродовж липня-грудня, коли на ринку з'являються літні та осінні сорти яблук, практично відповідає обсягу продажу зимових сортів, які характеризуються тривалим терміном зберігання і надходять на ринок переважно в наступному півріччі. Необхідно враховувати й те, що господарства населення, які виступають основними постачальниками яблук на ринок, реалізують їх переважно в першому півріччі маркетингового року - 85-87% через відсутність необхідних умов для зберігання зимових сортів. Таким чином, при прогнозуванні обсягів реалізації яблук на внутрішньому ринку, за вихідну інформацію слід використовувати маркетингові роки (МР), розділені на два півріччя: перше - з липня по грудень і друге - з січня по червень (рис. 2, табл. 2).

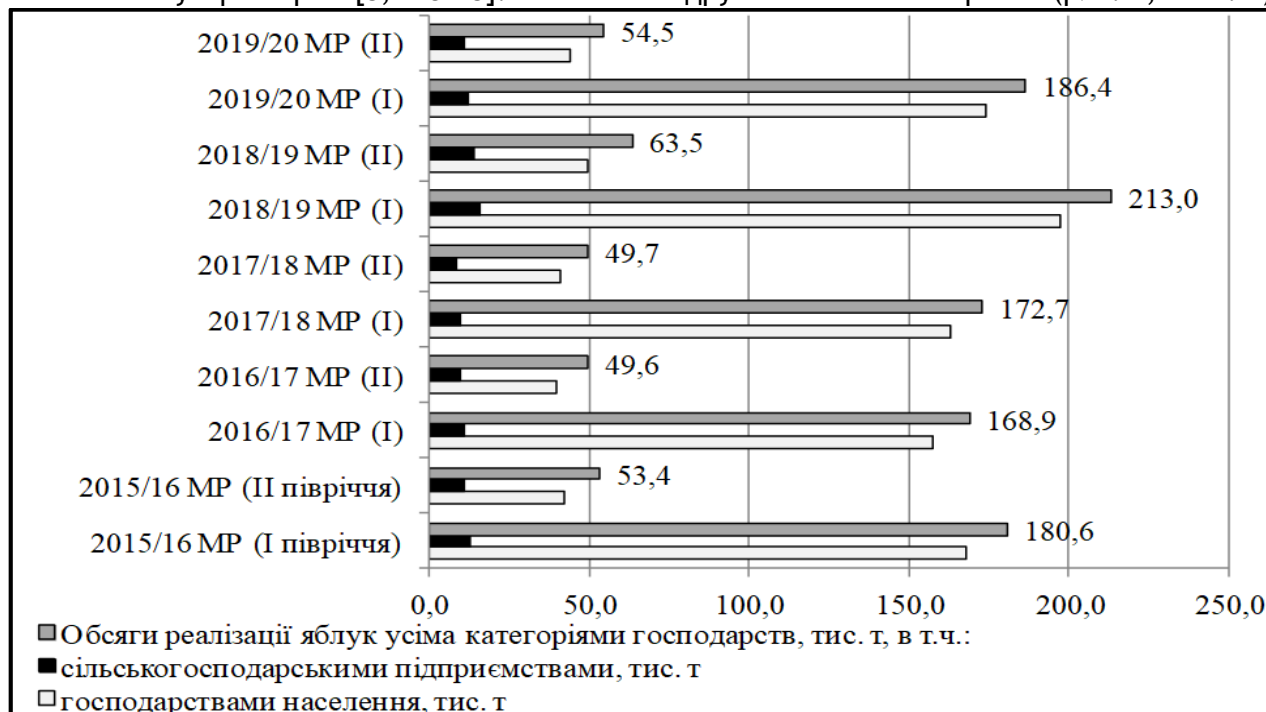

Рис. 2. Обсяги продажу яблук на ринку України всіма категоріями господарств, тис. т

Джерело: Розраховано за результатами досліджень автора, даними Державної служби статистики України [3].

Часові ряди, що мають інтервали менше року (місяць, квартал, півріччя) відобража-

ють сезонні коливання. Для прогнозування обсягів реалізації яблук використано лінійну

(адитивну) тренд-сезонну модель, яка відображає відносно постійну сезонну хвилю: $Y_t = T_t + S_t + E_t$, де Y_t - прогнозне значення

(обсяги реалізації яблук), t - індикатор часу, T_t - тренд на певний період, S_t - сезонна компонента, E_t - помилка прогнозу [6].

2. Розрахунок оцінок компонент адитивної моделі декомпозиції часового ряду

Півріччя МР	Фактичні обсяги реалізації, u_t , тис. т	Ковзна середня, $\hat{y}$	Центрована ковзна середня, v_t	Оцінка сезонної компоненти, $\hat{s}_t$	$\hat{V}_t$	$\hat{V}_t + \hat{S}_t$
2015/16 МР (I півріччя)	180,6		-	63,4	111,8	175,3
2015/16 МР (II півріччя)	53,4	234,0	228,1	-63,4	113,5	50,0
2016/17 МР (I)	168,9	222,3	220,4	63,4	115,1	178,6
2016/17 МР (II)	49,6	218,4	220,4	-63,4	116,8	53,3
2017/18 МР (I)	172,7	222,3	222,4	63,4	118,4	181,9
2017/18 МР (II)	49,7	222,4	242,5	-63,4	120,1	56,6
2018/19 МР (I)	213,0	262,6	269,5	63,4	121,7	185,2
2018/19 МР (II)	63,5	276,4	263,2	-63,4	123,4	59,9
2019/20 МР (I)	186,4	249,9	245,4	63,4	125,0	188,5
2019/20 МР (II)	54,5	241,0	-	-63,4	126,7	63,2
2020/21 МР (I)*	191,8			63,4	128,3	191,8
2020/21 МР (II)*	66,5			-63,4	130,0	66,5

* Прогноз.

Джерело: Розраховано за результатами досліджень автора, даними Державної служби статистики України [3].

Розрахунки показують, що обсяг реалізації яблук у першому півріччі 2020/21 МР становитиме 191,8 тис. т, у другому - 66,5 тис. т. При цьому рівень середнього абсолютного відхилення і відсоткової похибки незначний - 8,0 і 6,7%. Простежується, що фактичні дані обсягів реалізації яблук і дані ретропрогнозу розподіляються рівномірно, практично не порушуючи періодичності, що додатково підтверджує точність розрахунків. Однак варто вказати на недолік цього методу, коли виявлені тенденції за ретроспективними даними мають бути незмінними й у майбутньому, інакше точність прогнозу стає менш імовірною. Наприклад, у межах галузі садівництва на прогноз можуть вплинути поява нового асортименту та сортименту плодоягідної продукції, нових виробників, зміна стратегії конкурентів, підвищення чи зниження цін тощо. Зауважимо, що запропоновану модель прогнозування обсягів реалізації яблук можна застосовувати при розробці довгострокових програм розвитку внутрішнього ринку плодів, у яких враховуються планові показники продовольчого забезпечення споживачів у перспективі.

Висновки. На вітчизняному ринку яблук спостерігається сталість загальної пропози-

ції та попиту з незначними структурними відхиленнями до 5 % (за винятком 2018 р.). Сальдо експортно-імпортних операцій позитивне за останні кілька років, однак існує необхідність налагодження різносторонніх зовнішньоторговельних зв'язків, передусім з країнами ЄС, для розширення експортних поставок яблук в перспективі. Незважаючи на державну підтримку галузі садівництва попит населення в яблуках забезпечуються лише наполовину і впродовж року залишається нерівномірним.

Задоволення попиту споживачів на яблука впродовж року й ефективність діяльності садівницьких підприємств істотно залежать від наявності належної бази зберігання плодів. Адже в несезон збору врожаю яблука реалізуються за цінами в 1,5-2,5 раза вищими. На наш погляд, згладжування сезонності пропозиції яблук можливе через розширення промислового виробництва зимових сортів.

У 2020 р. очікується незначне зростання обсягів виробництва яблук садівницькими підприємствами, сталість у зовнішній торгівлі та збільшення рівня споживання до 3 % за рахунок зниження цін на ці плоди восени у період масового збору врожаю.

Список бібліографічних посилань

1. Аналітичні дослідження роздрібних цін на продукто-вих ринках / Демчак І. М. та ін. Київ : НДІ «Укراгропромпро-дуктивність», 2020. 92 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчу-вання населенням України / за ред. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2019. 58 с.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Економіка та організація промислового садівництва України / Шестопаль О. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 334 с.
5. Кедров Б. М. Проблемы логики и методологии науки. Избранные труды. Москва : Наука, 1990. 352 с.
6. Присенко Г. В. Прогнозування соціально-економічних процесів: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 378 с.
7. Рынок овощей и фруктов в Украине / Максимюк А. и др. Киев : Полиграф плюс, 2011. 96 с.
8. Сало І. А. Розвиток ринку плодів в Україні : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 394 с.
9. Сокіл Я. С. Прогнозування розвитку ринку продукції садівництва України. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. № 4 (70). С. 114-119.
10. Шумейко А. І., Кондратенко С. П. Основні методичні положення досліджень економічних проблем формування та функціонування ринку продукції садівництва. *Економіка АПК*. 2004. № 9. С. 36-44.
11. Baule R. Finanzwirtschaftliches Bankmanagement: Bankkalkulation, Risikomanagement und Regulierung. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2019. 478 s.
12. Food and Agricultural Organization of the United Nations. URL : <http://www.fao.org/faostat/ru/#data> (дата звернення 27.02.2020 р.).
13. Mertens P. Prognoserechnung Fünfte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Berlin : Springer-Verlag, 2013. 370 s.
14. Mertens P., Rässler S. Prognoserechnung Siebte, wesentlich überarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin : Springer-Verlag, 2012. 665 s.
15. Nieberle E. Multivariate Modellierung, Prognose und Evaluation sporadischer Nachfragezeitreihen. Köln : JOSEF EUL VERLAG GmbH, Lohmar, 2016. 179 s.

References

1. Demchuk, I.M., Mytchenok, O.O., Trofimova, G.V., Zavalevska, V.O., Ivchenko, V.M., Maidaniuk, O.E., et al. (2020). *Analitychni doslidzhennia rozdribykh tsin na produktovykh rynkakh* [Analytical studies of retail prices in the product markets]. Kyiv: NDI «Ukrahropromproduktivnist» [in Ukrainian].
2. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2019). *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy* [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine]. Kyiv: Derzhstat [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Shestopal, O.M., Ruliev, V.A., Kondratenko, P.V., Satina, G.M., Bublyk, M.O., Omelchenko, I.K., et al. (2010). *Ekonomika ta orhanizatsiia promyslovoho sadivnytstva Ukrainy* [Economics and organization of industrial horticulture of Ukraine]. Kyiv: NNTs «IAE» [in Ukrainian].
5. Kedrov, B.M. (1990) *Problemy lohiki i metodologii nauki. Izbrannye trudy* [Problems of logic and methodology of science. Selected works]. Moskva: Nauka [in Russian].
6. Prysenco, H.V. (2005). *Prohnozuvannia sozialno-ekonomichnykh protsesiv: navch. posib.* [Forecasting of socio-economic processes: a textbook]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Maksymiuk, A., Poperechnaia, Ie., Lapa, V. (2011). *Rynok ovo shchei i fruktov v Ukrainie* [Market of vegetables and fruits in Ukraine]. Kyiv: Polihraf plus [in Ukrainian].
8. Salo, I.A. (2013) *Rozvytok rynku plodiv v Ukraini : monohrafiia* [Fruit market development in Ukraine: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [in Ukrainian].
9. Sokil, Ia.S. (2012). *Prohnozuvannia rozvytku rynku produktii sadivnytstva Ukrainy* [Forecasting the development of the market of horticultural products in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats*, 4(70), pp. 114-119 [in Ukrainian].
10. Shumeiko, A.I., Kondratenko, S.P. (2004). *Osnovni metodychni polozhennia doslidzen ekonomichnykh problem formuvannia ta funktsionuvannia rynku produktii sadivnytstva* [The main methodological provisions of research of economic problems of formation and functioning of the market of horticultural products]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 36-44 [in Ukrainian].
11. Baule, R. (2019). *Finanzwirtschaftliches Bankmanagement: Bankkalkulation, Risikomanagement und Regulierung*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel [in German].
12. Food and agricultural organization of the United Nations. Retrieved from: <http://www.fao.org/home/en> [In English].
13. Mertens, P. (2013). *Prognoserechnung Fünfte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin: Springer-Verlag [in German].
14. Mertens, P., Rässler, S. (2012). *Prognoserechnung Siebte, wesentlich überarbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin: Springer-Verlag [in German].
15. Nieberle, E. (2016). *Multivariate Modellierung, Prognose und Evaluation sporadischer Nachfragezeitreihen*. Köln: JOSEF EUL VERLAG GmbH, Lohmar [in German].

Salo I. A. Current situation and forecast of the apple market conjuncture in Ukraine

The purpose of the article is to consider the current state and forecast the conjuncture of the domestic apple market, taking into account the seasonality of their sale by all categories of farms.

Research methods. The following methods are used in the research: analysis and synthesis, analytical generalizations, graphic - in the analysis of the production and sale of apples by various producers, foreign trade; balance sheet - when determining the market equilibrium of supply and demand, their changes and mutual influence, export and import supplies of fruits; statistical, extrapolation, design and calculation, mathematical modeling, decomposition of the time series - when forecasting the situation and sales volumes, taking into account the seasonality in the domestic apple market.

Research results. The principal trends and peculiarities of functioning have been determined, the forecast of the domestic apple market development has been made, and structural changes in their export-import supplies have been established. On the basis of the formed balance of apples, the level of consumer security and expenses of the population was determined. The parameters of forecasting the sales volumes of these fruits by all categories of farms are considered. An economic forecasting model has been built taking into account the seasonal nature of the market.

Scientific novelty. Methodical approaches to forecasting the apple market, taking into account the seasonal component, have been further developed, in particular, the optimal periods for forecasting, due to the specifics of the horticulture industry, have been established, which makes it possible to improve the quality and accuracy of the forecast.

Practical significance. Taking into account that certain scientific aspects regarding forecasting the market conditions of fruit and berry products are debatable, the forecast of apple sales, taking into account the seasonal component, is an important element of strategic long-term planning for the development of the horticulture industry as part of the national economy. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 15.

Keywords: market; conjuncture; apples; production; consumption; seasonality; forecast.

Salo Inna Anatoliivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Сало И. А. Текущее состояние и прогноз конъюнктуры рынка яблок в Украине

Цель статьи - рассмотреть текущее состояние и спрогнозировать конъюнктуру отечественного рынка яблок, учитывая сезонность их продаж всеми категориями хозяйств.

Методика исследования. В исследованиях использованы методы: анализа и синтеза, аналитических обобщений, графический - при анализе производства и реализации яблок различными товаропроизводителями, внешней торговли; балансовый - при определении рыночного равновесия спроса и предложения, их изменения и взаимовлияния, экспортных и импортных поставок плодов; статистический, экстраполяции, конструктивно-расчетный, математического моделирования, декомпозиции временного ряда - при прогнозировании конъюнктуры и объемов реализации с учетом сезонности на отечественном рынке яблок.

Результаты исследования. Определены основные тенденции и особенности функционирования, выполнен прогноз развития отечественного рынка яблок, установлены структурные изменения их экспортно-импортных поставок. На основе сформированного баланса яблок определен уровень потребительского обеспечения и расходов населения. Рассмотрены параметры прогнозирования объемов реализации этих плодов всеми категориями хозяйств. Построена экономическая модель прогнозирования с учетом сезонного характера на рынке.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методические подходы к прогнозированию конъюнктуры рынка яблок с учетом сезонной компоненты, в частности установлены оптимальные периоды для прогнозирования, обусловленные спецификой отрасли садоводства, что дает возможность повысить качество и точность прогноза.

Практическая значимость. Принимая во внимание то, что отдельные научные аспекты касательно прогнозирования рыночной конъюнктуры плодоягодной продукции дискуссионные, прогноз продаж яблок с учетом сезонной компоненты представляется важным элементом стратегического долгосрочного планирования развития отрасли садоводства в составе национального хозяйства. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: рынок; конъюнктура; яблоки; производство; потребление; сезонность; прогнозирование.

Сало Инна Анатольевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Стаття надійшла до редакції 09.07.2020 р.

Фахове рецензування: 14.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сало І. А. Поточний стан та прогноз кон'юнктури ринку яблук в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 32 – 38. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007032>

Salo, I.A. (2020). Potochnyi stan ta prohnoz kon'iunkтуры rynku yabluk v Ukraini [Current situation and forecast of the apple market conjuncture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 32 – 38 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007032>

* * *

УДК 347.77.028:631.526.32:339.13.001.25 (477)

JEL Classification: Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007039>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
С. О. ТКАЧИК, кандидат сільськогосподарських наук
О. І. ЗАВАЛЬНЮК

Формування сортових рослинних ресурсів та їх роль для розвитку насінництва

Мета статті – розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо поліпшення сортового та насіннєвого забезпечення рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: діалектичного пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз сучасного стану сортів рослин та перспективи розвитку насінництва); емпіричний (щодо комплексної оцінки ефективності використання сортів рослин, насіння й садивного матеріалу в Україні та світі); порівняльного аналізу (визначено основні проблеми формування сортових рослинних ресурсів та розвитку насінництва України); абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Проаналізовано розвиток сортових рослинних ресурсів на сучасному етапі з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу вітчизняної й іноземної селекції, сучасного стану процесу створення насіння і садивного матеріалу, ролі рослинницької галузі в забезпеченні продовольчої безпеки держави, поглиблення інтеграції у Світову організацію торгівлі та Європейський Союз. Намічено перспективні шляхи для прискорення розвитку організації ринку насіння і садивного матеріалу в Україні.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні та методичні положення щодо формування сортових рослинних ресурсів в Україні, які нададуть можливість налагодження міжнародної співпраці для продукування нових високопродуктивних і якісних сортів вітчизняної та іноземної селекції, що сприятиме впровадженню у рослинництво прогресивних технологій та підвищення продуктивності праці.

Практична значущість. Розв'язання зазначених проблем надасть можливість налагодження міжнародної співпраці України з виробництва насіння й садивного матеріалу та сприятиме залученню додаткових інвестиційних коштів на розвиток селекційної галузі. Табл.: 8. Рис.: 2. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: сорт рослин; насіння і садивний матеріал; захист прав селекціонерів; патент; схеми сортової сертифікації; Державний Реєстр сортів рослин України.

Захарчук Олександр Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Ткачик Світлана Олександрівна – кандидат сільськогосподарських наук, заступник директора, Український інститут експертизи сортів рослин (03041, м. Київ, вул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: s-s-tk@ukr.net

Завальнюк Олександр Іванович – завідувач сектору науково-економічних досліджень, Український інститут експертизи сортів рослин (03041, м. Київ, вул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: 51381@i.ua

© **Постановка проблеми.** Важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції належить таким галузям, як селекція і насінництво. У процесі селекції створюються сорти та гібриди з високим фенотипічним потенціалом, реалізація якого здійснюється через високопродуктивне насіння. Система насінництва слугує засобом економічного

вираження продуктів діяльності селекціонерів – сортів і гібридів. Враховуючи значну увагу до проблем формування й розвитку ринку насінництва, стрімкий розвиток селекції та генетики у XIX-XXI ст., розвиток сучасних біотехнологій, все ж до кінця залишаються не дослідженими роль і місце насінництва у підвищенні ефективності рослинницької галузі, зрозумілі «правила гри» його комерційного обігу, державна підтримка селекційних досягнень та сортодослідних вивчень. Як неоднозначне слід вказати й

© О. В. Захарчук, С. О. Ткачик, О. І. Завальнюк, 2020

бачення держави у формуванні національних сортових рослинних ресурсів, концепції розвитку на ринку насіння і садивного матеріалу вітчизняної та іноземної селекції.

Прийнятим Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про насіння й садивний матеріал» від 2 жовтня 2012 року № 5397-VI було визначено основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу, а також порядок здійснення державного контролю за ними [10]. Насіння й садивний матеріал вводять в обіг після їх сертифікації. Насіння, що реалізується за межі України, супроводжується міжнародними сертифікатами. Насіння і садивний матеріал вважаються сертифікованими, якщо вони: відповідають вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою та посівними якостями; належать до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України або Реєстру сортів рослин Організації економічного співробітництва й розвитку. Державний контроль у сфері насінництва та розсадництва здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, і його територіальні органи в порядку, встановленому законодавством [3].

Проте, на наш погляд, це не привело законодавчу базу України у сфері насінництва та розсадництва у відповідність до європейських і міжнародних вимог у частині наведення «цивілізованого порядку» в обігу насіннєвого матеріалу та забезпечення інтелектуальної власності селекціонерам і селекційним установам.

Головна причина такого розвитку - повільні темпи використання сучасних технологічних підходів та високопродуктивних сортів і гібридів насіння. Існуюче законодавство, на жаль, унеможливорює швидко одержати доступ до сучасних технологій, які були, є і будуть запорукою успіху вітчизняного аграрного виробництва. Тому відповідні зміни чинного насіннєвого законодавства в частині визнання сертифікатів OECD і ISTA на раніше зареєстровані сорти й гібриди, за нашим глибоким переконанням, повинні були б поліпшити доступність новітніх технологій, сортів і гібридів рослин, а також можливість їх застосування в Україні.

Останні зміни у грудні 2015-го та вересні 2018 р. до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» та «Про охорону прав на

сорти рослин» дають можливість реально упорядкувати функції відповідних органів у сфері насінництва й розсадництва, удосконалюють систему сертифікації насіння і садивного матеріалу, спрощують умови реєстрації виробників насіння та садивного матеріалу, дають змогу визначати посівні якості насіння і садивного матеріалу акредитованими органами оцінки відповідності будь-якої форми власності, а також уточнювати порядок та умови видачі підтвердження на ввезення в Україну й вивезення зразків насіння для селекційних, дослідних робіт та експонування [11, 12].

У декларації Організації Об'єднаних Націй від 28.09.2018 р. «Про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості» поряд з іншими фундаментальними правами, закріпленими у 28 статтях документа, є стаття 19 «Про право на насіння, яка включає право на використання, вирощування, повторне використання, обмін, транспортування, передачу та продаж насіння. Розвиваючи свою насіннєву культуру, селяни створюють стійкіші та витриваліші системи ведення господарства, у тому числі в умовах глобальних кліматичних змін» [1]. Також у цій статті підкреслена роль держави: «держави забезпечують, щоб насіннєва політика, охорона сортів рослин та інші закони про інтелектуальну власність, системи сертифікації та закони, що стосуються маркетингу насіння, поважали права селян, зокрема право на насіннєвий матеріал і враховували їх потреби та реалії».

І насамкінець, у ст. 12 Закону України «Про насіння і садивний матеріал», де йдеться про право на виробництво та реалізацію насіння і садивного матеріалу, зазначено: «фізичні особи - підприємці та юридичні особи мають право на виробництво насіння та/або садивного матеріалу, за умови дотримання майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин» [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним є внесок у розвиток сортознавства і насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення селекційної й сортодослідної роботи таких вчених, як С. Бакай, М. Вавилов, В. Волков, М. Зубець, А. Ключак, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Марініч, І. Мічурін, В. Орешніков, Л. Худолій, В. Юрчишин та багатьох інших [4-6, 7-9, 15, 16, 18].

Мета статті - розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо поліпшення сортового та насіннєвого забезпечення рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Темпи приросту врожайності основних культур в Україні повторюють світові тенденції десятирічної давності. Останніми роками в Україні спостерігається істотне зростання врожайності основних культур, що уможливило зібрати рекордні врожаї зернових і олійних, а також практично прирівняти показники врожайності з показниками провідних країн світу. Проте нинішня тенденція до зростання була характерна для більшості розвинутих країн ще 20-25 років тому. Так, лише за останні 5 років загальна

врожайність зернових зросла в Україні від 4,4 до 4,9 т/га, кукурудзи - від 6,2 до 7,2 т/га, соняшнику - від 1,9 до 2,6 т/га, ріпаку - від 1,5 до 2,6 т/га, сої - від 2,2 до 2,3 т/га. Такі показники спостерігалися в Європі ще у кінці минулого століття.

Аналіз Державних реєстрів сортів рослин, придатних до поширення в Україні (далі - Державний Реєстр), за 1991-2019 рр. дав змогу виявити вищий рівень як кількісного, так і якісного складу сортових ресурсів. Якщо в 1991 р. кількість вітчизняних сортів у Державному Реєстрі становила 890 сортів, або 53 % від загальної кількості сортів у реєстрі, то вже у 2019 р. цей показник зріс до 4844 сортів, або 41 %, частка сортів української селекції за цей період зменшилася на 12% (рис. 1).

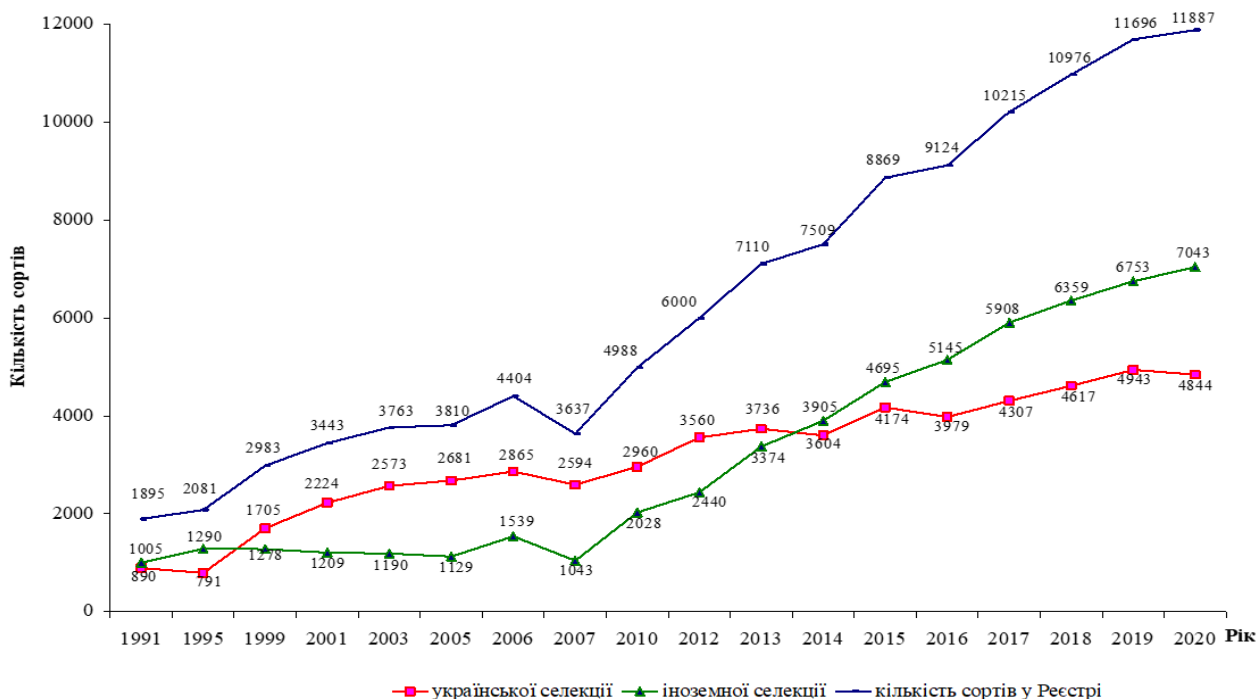

Рис. 1. Динаміка сортів рослин, придатних для поширення в Україні

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2, 14].

Для набуття прав на сорти рослин в Україні щорічно подається до Уповноваженого органу заявка, проводяться експертизи заявки й державна реєстрація прав. Заявка на сорт подається до Уповноваженого органу особою, яка має на це право, згідно зі ст. 16, 17 і 18 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин». Формальна експертиза заявки здійснюється з метою визначення відповідності формальних ознак заявки вимогам, що встановлені цим Законом та затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування дер-

жавної політики у сфері охорони прав на сорти рослин, на його основі правила складання та подання заявки.

Щорічно вітчизняними й іноземними заявниками подається від 1000 до 2000 заявок на проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин (рис. 2). Відповідно, до реєстрації надходить близько 1500 сортів рослин, із них майже 70,0 % - від іноземних заявників. На кінець 2019 р. до Державного Реєстру внесено 8871 сортів та гібридів (без ліній). Із них - 4991 сорт іноземної селекції і лише 3880, тобто 44% від загальної

кількості сортів - вітчизняної селекції. Досить велику частку в реєстрі становлять «мертві сорти» (понад 60% від наявних) - сорти, по яких не ведеться первинне насінництво, та сорти, що мають посівну площу не більше 10 тис. га - це ще близько 500-700 сортів та гібридів.

Тому потенційна пропозиція на ринку насіння і садивного матеріалу в умовах України завжди надто відрізняється від обсягів фактичних продажів і тим значніше, чим

несприятливіші умови для реалізації певного сорту рослин. Якщо у Державному Реєстрі зареєстровано 8,9 тис. сортів та гібридів, то для розмноження сортового добазового, базового і сертифікованого насіння (первинне насінництво) засівалося лише трохи більше третини від їх загальної кількості. Для успішного засіву посівних площ якісним високоврожайним насінням в Україні використовується не більше 3-3,5 тис. сортів вітчизняної та іноземної селекції.

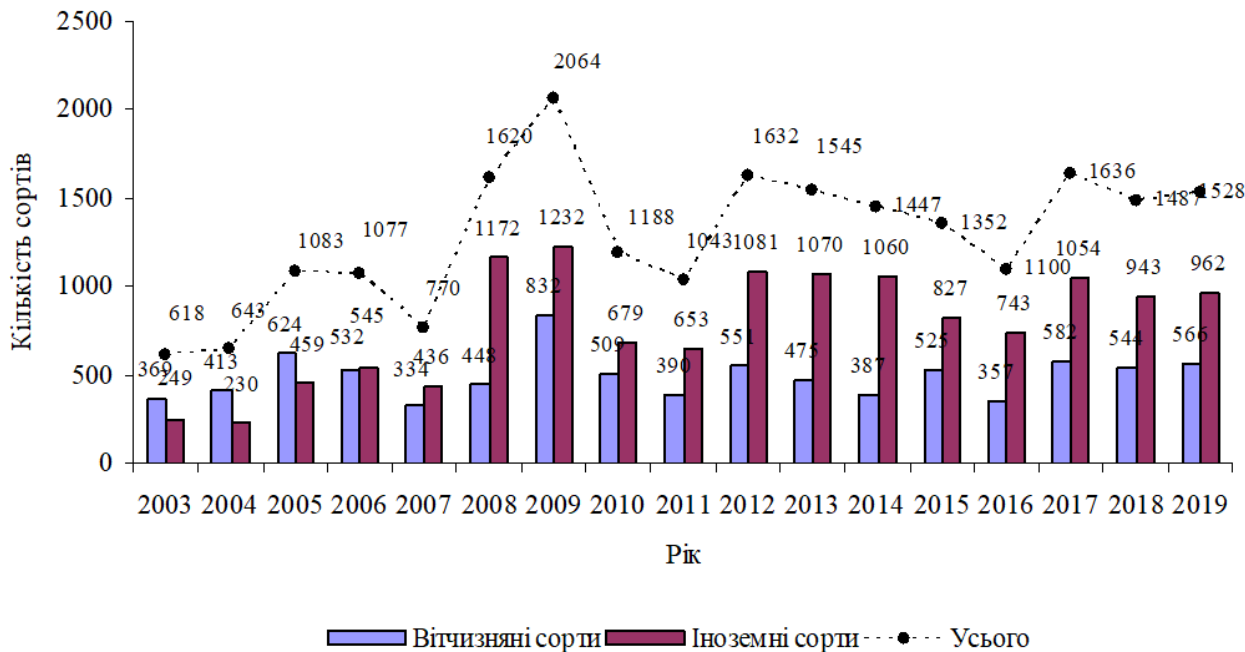

Рис. 2. Динаміка подання заявок на сорти рослин

Джерело: Власні розрахунки та дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

На сьогодні, на жаль, здійснюється не районування, а провадиться державна реєстрація сортів із рекомендаціями їх поширення у великих ґрунтово-кліматичних зонах - Степ, Лісостеп та Полісся. Тому не враховується можливе їх розміщення у вузьких агрокліматичних підзонах і областях. Занесення сорту до Державного Реєстру сортів рослин навіть для однієї ґрунтово-кліматичної зони дає право для поширення його на всій території країни. Заміна районування на реєстрацію сорту зумовлена необхідністю адаптації вітчизняного сортопробування до вимог і положень, що передбачають впровадження єдиних методик організації досліджень і порядку реєстрації сортів у країнах, які входять до Міжнародного союзу з охорони прав на сорти рослин. Впровадження системи реєстрації сортів, з одного боку, ускладнює процес добору їх для регіонів і вузьких агрокліматичних зон,

зате надає широкі можливості товаровиробникам для маневрування сортами.

Основна передумова успішного розкриття біологічних властивостей та генетичного потенціалу нових сортів - застосування в повному обсязі інтенсивних технологій їх вирощування. Вона полягає в тому, що лише при запровадженні інтенсивних технологій, високого агрофону, новітніх агроприйомів можна створити найсприятливіші умови для росту і розвитку рослин, реалізації їх генетичного потенціалу, а відтак - виявляти та відповідно добирати сорти для цих технологій.

Як відомо, мету інтенсивних технологій становить максимальна реалізація генетичного потенціалу сортів, одержання найвищих показників урожайності і продовольчих якостей зерна за високої рентабельності виробництва та прибутковості. Суть технології полягає в оптимізації умов вирощування від-

повідної культури на всіх етапах росту і розвитку рослин, а саме необхідності:

докорінного поліпшення ґрунтів;

розміщення посівів по найприйнятніших попередниках і добір високоінтенсивних, в основному низькорослих сортів із високим потенціалом урожайності і якістю зерна, стійких до вилягання, чутливих до високого агрофону, зимостійких;

оптимального забезпечення рослин елементами мінерального живлення з урахуванням їх вмісту у ґрунті;

дробового внесення азоту в період вегетації за даними ґрунтової і рослинної діагностики;

системи удобрення для кожної культури з урахуванням агрохімічних показників ґрунту, попередників і виносу елементів на запланований урожай;

інтегрованої системи захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб;

регулювання лінійного росту рослин ретардантами;

вчасного і якісного виконання всіх агротехнічних заходів, спрямованих на нагромадження вологи, чітке дотримання норм,

строків сівби, норм і строків внесення добрив, засобів захисту;

здійснення агротехнічних заходів не за календарними строками, а за фазами росту й етапами органогенезу.

Протягом останніх років зменшується кількість виробників насіння. Наприклад, якщо в 2013 р. їх налічувалося 1400, що були занесені до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, то у 2019 р. ця кількість скоротилася майже втричі - до 500 виробників.

Одночасно, незважаючи на відомі економічні труднощі, вдалося зберегти пріоритетність саме вітчизняної селекції для сортів зернових, зернобобових, круп'яних, декоративних, лікарських та ефіроолійних культур. Так, у 2019 р. порівняно з 1991-м рівень української селекції щодо пшениці досягав 72%, технічних культур - 72, ячменю - 58%. А по таких видах сільськогосподарських культур, як виноград, прядивні, декоративні, ефіроолійні й лікарські він коливався в межах від 85 до 96 %. У середньому по всіх видах рослин рівень української селекції становить 44% при загальному їх рості від 890 сортів у 1991 р. до 3880 - у 2019-му (табл. 1).

1. Структура видового складу сортових ресурсів України

Культура	1991 р.			2019 р.		
	к-сть сортів	укр. селекція	%	к-сть сортів	укр. селекція	%
Озимі	80	53	66	863	534	62
У т.ч. пшениця	40	32	80	468	338	72
Ярі	189	121	64	1679	821	52
У т.ч. кукурудза	54	38	70	1176	549	47
Ячмінь	21	13	62	154	89	58
Олійні	50	28	56	2044	648	32
Кормові	214	165	77	769	203	26
Технічні	33	24	73	459	332	72
Картопля	37	22	59	247	54	24
Овочеві та баштанні	265	100	38	165	67	41
Плодово-ягідні	370	199	54	2554	671	26
Виноград	93	34	37	512	433	85
Прядивні	15	9	60	51	49	96
Квітково-декоративні, ефіроолійні та лікарські	549	225	41	297	271	91
Усього	1895	890	47	8871	3880	44

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2, 14].

Разом із тим варто зазначити, що в іноземній селекції створено багато сортів із цінними ознаками й властивостями. Наприклад, для гібридів цукрових буряків іноземної селекції характерні досконаліші форма і хімічний склад, ніж для українських. Крім переваг за хімічним складом коренеплодів іноземні гібриди часто переважають україн-

ські за врожайністю, збором цукру з 1 га, а також якістю садивного матеріалу. Іноземне насіння виявляє високу схожість, енергію проростання, воно, як правило, дражоване, інкрустоване, добре захищене від шкідників та хвороб.

Серед сортів рослин, що наявні в Державному Реєстрі станом на 11.06.2020 р., до-

силь потужно представлена французька та німецька селекції. Багато сортів рослин згаданих держав представлені кукурудзою, цукровим буряком, соняшником та пшеницею

(табл. 2). Присутня серед наведених сортів рослин, хоча й меншою мірою, польська та російська селекції.

2. Кількість сортів рослин різних країн у Державному реєстрі сортів рослин, придатних до поширення в Україні станом на 11.06.2020 р.

Показник	Селекція				
	вітчизняна	французька	німецька	польська	російська
Усього сортів рослин У т.ч.:	4844	1978	946	80	31
пшениця м'яка озима	368	25	51	1	4
соняшник без ліній	228	33	33	3	3
кукурудза без ліній	423	338	62	2	0
цукровий буряк	41	24	86	9	0

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні та Каталоги сортів рослин [2, 14].

Іноземні сорти поряд із високою продуктивністю вирізняються чудовими технологічними якостями, які найбільшою мірою виявляються в оптимальних умовах у себе на батьківщині й при ідеальних умовах вирощування в Україні. Проте в складних ґрунтово-кліматичних, агротехнічних та екстремальних погодних умовах нашої країни вони не тільки не мають переваг, а й можуть завдати збитків. На противагу іноземним новим українським гібридам притаманні широка біоадаптивність, стійкість до хвороб у кілька разів вища, ніж в іноземних. Вітчизняні сорти групи зернових, порівняно з іноземними, стійкіші до посухи і проростання в

колосі. Адже вони створені в умовах нашої ґрунтово-кліматичної зони, тому адаптованіші до умов України. Такі цінні особливості досить важливі для невеликих фермерських господарств, для яких має значення не транспортабельність і зовнішній вигляд товарної продукції, а її смакові якості та стійкість до хвороб і шкідників.

Безумовно, тут головним є внесок наукових закладів Національної академії аграрних наук України. Адже кількість сортів селекції закладів НААН у загальній структурі українських сортів доведена до 58% та більше 24 % від загальної кількості сортів, внесених до Державного Реєстру (табл. 3).

3. Динаміка частки сортів української селекції та НААН

Рік	Усього сортів та гібридів	У т.ч.				Із них			
		укр. селекція	%	інозем. селекція	%	НААН	%		інших підприємств та установ
							укр. сортів	усього сортів	
1999	2983	1705	57	1278	43	1103	65	37	184
2001	3443	2224	65	1209	35	1548	70	45	211
2003	3763	2573	68	1190	32	1793	70	48	236
2006	4404	2865	65	1539	35	2034	71	46	244
2007	3637	2594	71	1043	29	1855	72	51	237
2013	7110	3736	53	3374	47	2152	58	30	1584
2014	7509	3604	48	3905	52	2167	60	36	1437
2015	8869	4174	47	4695	53	2293	55	26	1881
2016	9124	3979	44	5145	56	2314	58	25	1665
2017	10215	4307	42	5908	58	2441	57	24	1866
2018	10976	4617	42	6359	58	2552	55	23	2065
2019	11696	4943	42	6753	58	2733	55	23	2210
2020	11887	4844	41	7043	59	2827	58	24	2017

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2, 14].

В Україні, по суті, була зруйнована система насінництва, доведена до критичного стану матеріально-технічна база вітчизняної селекції, закриті або зруйновані, за деяким винятком, насінні заводи; ринок насіння деформовано, товаровиробники часто

пропонують фальсифікат під певною назвою сорту, що й викликало експансію іноземних сортів цукрових буряків, кукурудзи, соняшнику, низки овочевих культур на території нашої держави. Вітчизняні селекція, насінництво та деякою мірою переробна галузь

потребують глибокого реформування на базі досягнень як світової, так і вітчизняної науки й техніки.

Створюючи нові сорти, селекціонери працюють у кількох напрямках. Один із них продиктований кліматичними змінами, зокрема глобальним потеплінням, унаслідок чого відбуваються зміни в поширенні культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України. На сучасному етапі існує можливість вибору на ринку сортів рослин по всіх основних вирощуваних культурах, таких як пшениця озима, ячмінь ярий, кукурудза, цукрові буряки і картопля.

Для забезпечення засівання прогнозованих площ в Україні необхідно мати щорічно до 2,2-2,5 млн т високоякісного насіння різноманітних сортів лише зернових культур, із них озимих – 1,5-1,8 млн т і 0,6-0,7 млн т ярих зернових. За розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», потенційний обсяг виробництва сортового насіння і садивного матеріалу може щорічно становити від 50 до 60 млрд грн.

Насінництво складається з кількох взаємопов'язаних ланок: селекція, добазове та базове насінництво, сертифіковане насінництво (розмноження насіння для посівів сільськогосподарських товаровиробників), контроль за посівними та сортовими якістьми насіння. Економічне трактування поняття «насінництво» включає в себе господарську діяльність у сфері виробництва, сертифікації, продажу, купівлі, транспортування, маркування і контролю посівного матеріалу сортів культурних рослин у процесі його обороту.

Станом на 1 січня 2020 р. в Україні вже побудовано та працює 47 насінневих заводів, і практично кожна область може забезпечувати потреби сільськогосподарських виробників регіонів у якісному насінні. Це дає можливість одержати сортовий матеріал, що дійсно пройшов очищення, калібрування, протруєння, пакування відповідно до міжнародних вимог та здатний наблизитися до умов сортової сертифікації насінневого матеріалу, з можливістю виходу на міжнародний ринок.

Основними виробниками насіння є Національна академія аграрних наук України, Національна академія наук України і підпорядковані їм науково-дослідні установи, навчальні господарства вищих сільськогосподарських закладів Міністерства розвитку еко-

номіки, торгівлі та сільського господарства України й інші приватні селекційні заклади.

Найбільшим вітчизняним виробником насіння залишається Національна академія аграрних наук України. У 2019 р. НААН було реалізовано насіння майже на 500 млн грн, або близько 18 млн дол. США. Це, за наявними даними, у 100 разів менше, ніж результат не найбільшої французької компанії Limagrain! На жаль, згаданий показник не можна віднести до найуспішніших результатів світового виробництва насіння.

У системі НААН насінництво ведеться у 46 наукових установах, 135 дослідних господарствах по 550 сортах і гібридах 87 сільськогосподарських культур. Щорічно виробляється понад 5,0 тис. тонн добазового насіння первинних ланок, 60,0 тис. тонн базового насіння, 1,1 тис. тонн батьківських форм гібридів кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків, сорго, 70-80 тонн насіння овочевих та понад 100 тонн баштанних культур, 20,0 тис. тонн базового насіння картоплі, 1,5 млн од. саджанців плодових культур, 1,5 млн од. саджанців винограду, а також насіння та саджанці інших культур.

До селекційних закладів НААН належать: Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насіннізнавства та сортовивчення; Інститут зернових культур НААН; Інститут зрошуваного землеробства НААН; Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН; Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла НААН; Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН; Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН; Інститут луб'яних культур НААН; Інститут картоплярства НААН; Інститут овочівництва і баштанництва НААН; Інститут садівництва НААН; Національний науковий центр «Інститут виноградарства і виноробства імені В. Є. Таїрова» НААН України; Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН; Інститут сільського господарства Полісся НААН та інші державні установи.

Незважаючи на відомі економічні труднощі, вдалося зберегти пріоритетність саме вітчизняної селекції для сортів зернових, зернобобових та круп'яних культур (пшениця, ячмінь, жито, овес, гречка та просо). За проведеними розрахунками, близько 60 % насіння зернових і зернобобових культур становить насіння вітчизняної селекції. Дві третини від загальної кількості виробленого

вітчизняного насіння - це насіння наукових установ НААН.

Національна академія аграрних наук України, Національна академія наук України та їхні науково-дослідні установи, навчальні господарства вищих сільськогосподарських закладів Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України й інші селекційні заклади значно поліпшили селекційні розробки і збільшили подачу документів для реєстрації сортів, що культивуються на території України. Зазначене дало можливість за темпами формування сортових ресурсів України випередити такі європейські держави, як Німеччина, Франція та Польща.

Найпоширеніші на українських полях із 468 сортів, що наявні у Державному Реєстрі, були у 2019 р. такі сорти озимої пшениці вітчизняної селекції: Богдана, Шестопалівка, Подолянка, Смуглянка, Антонівка, Місія одеська та Куяльник. Також використовуються іноземні сорти чеської та німецької селекції: Скаген, Кубус, Мулан, Колонія, Патрас, Богемія, Матрікс, Самурай.

Досить поширеними у 2019 р. виявилися такі сорти озимого ячменю вітчизняної селекції: Дев'ятий вал, Снігова королева та Достойний, а також Луран - чеської та Хайлайт - німецької селекції.

Найчастіше українські аграрії засівають свої поля насінням кукурудзи (1285 гібридів у Реєстрі) фірм Байєр (Монсанта), Кортєва (Піонер), РАЖТ 2н, Лімагрейн та Сингента. Основні іноземні гібриди: Адевей, Окксіжен, ДКС4014, НК Кобальт.

Для посіву соняшнику (868 гібридів у Реєстрі) теж у першу чергу використовуються гібриди іноземної селекції Байєр (Монсанта), Кортєва (Піонер), Лімагрейн та Сингента: НК Бріо, НК Неома, П63ЛЛ06, ЛГ5485, Тунка.

Щодо ріпаку озимого, то найпоширеніші сорти іноземної селекції, особливо німець-

кої, такі як Шерпа, Рохан, Мерседес та швейцарської - ПР44Д06, а також вітчизняної селекції - Чорний велетень.

В офіційному обігу на насіннєвому ринку України в 2019 р. було трохи більше 120 гібридів буряків цукрових. При цьому в п'ятірці лідерів гібридів буряків цукрових всі іноземні, насамперед - німецькі та бельгійські: Скорпіон, Предатор, Хайленд, Вапіті та Бакара.

Залишається не вирішеною проблема забезпечення вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників насінням гібридної кукурудзи, соняшнику, ріпаку, цукрового буряку та овочів. Рівень забезпеченості насінням української селекції становить щодо кукурудзи - 30%, соняшнику - 25, ріпаку - 20, цукрових буряків - 15%.

Як наслідок, Україною щорічно імпортується 30-35 тис. тонн гібридного насіння кукурудзи, а також 27-30 тис. тонн соняшнику, 8-10 тис. тонн насіння ріпаку та 0,6-0,7 тис. тонн цукрового буряку орієнтовно на близько 500 млн дол. США. При цьому варто взяти до уваги, що більшість іноземних насіннєвих компаній побудували свої заводи на території України та для локалізації власного виробництва вже на території нашої держави здійснюють продаж насіння вітчизняним товаровиробникам, не завозячи його з-за кордону.

Позитивні зрушення досягнуті в сортовому забезпеченні вирощування головної української культури - озимої м'якої пшениці. За післявоєнні роки вирощування цієї продовольчої культури суттєво змінилися основні напрями її селекції. Так, порівняно з 1990-м у 2019 р. в Державному Реєстрі кількість сильних сортів озимої пшениці збільшилася у 5 разів, кількість філерів - у 4 рази, зросла також кількість середньоранніх, середньостиглих сортів (табл. 4).

4. Динаміка сортового складу озимої пшениці в Україні

Показник	Рік					
	1990	2000	2005	2010	2014	2019
Усього сортів	38	71	118	230	261	468
Із них, %:						
сильних	37	38	53	147	170	204
цінних	37	39	39	73	80	210
філерів	21	23	8	10	11	84
ранньостиглих	3	14	12	22	24	37
середньоранніх	53	45	44	116	139	176
середньостиглих	41	38	41	85	92	118
пізньостиглих	3	3	3	7	6	9

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та Каталоги сортів рослин [2, 14].

За багаторічними даними продуктивність озимої пшениці на дослідних полях експертних закладів державної системи охорони прав на сорти рослин у 2019 р. досягла 115 ц з 1 га, що майже в 10 разів більше, ніж ще вісімдесят років тому (табл. 5). Тобто значна частина вітчизняних та іноземних сортів виявляють продуктивність на рівні 11-12 тонн з гектара, що досить важливо для

забезпечення продовольством населення в майбутньому.

Останніми роками найпродуктивніші високоврожайні сорти озимої пшениці пропонує Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насіннізнавства та сортовивчення НААН (м. Одеса). Їхні сорти, такі як Ліра одеська, Мудрість одеська, Злагода одеська вже давно перевищили показник 10 тонн.

5. Динаміка зростання продуктивності озимої пшениці вітчизняної селекції в Україні

№ з/п	Сорт	Рік реєстрації	Урожайність, ц/га
1	Українка	1937	12,1
2	Одеська 3	1950	22,0
3	Безоста 1	1959	31,1
4	Одеська 51	1969	42,4
5	Дніпровська 846	1980	49,2
6	Альбатрос одеський	1990	56,7
7	Ніконія	2000	75,0
8	Господиня	2006	94,0
9	Борвій	2010	94,5
10	Ліра одеська	2013	100,4
12	Мудрість одеська	2015	101,0
13	Коровайна	2019	113,0
14	Злагода одеська	2020	115,0

Джерело: Власні розрахунки та дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Серед вітчизняних виробників насіння, що забезпечило високі показники врожайності у 2019 р., також Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН та Інститут фізіології рослин і генетики НАН України (табл. 6). Крім цього, загальновідомі високоврожайні сорти озимої пшениці іноземних виробників, таких як Заатен Уніон Румунія Срл. (Румунія), Сейст Плантефоредлінг І/С (Данія), Нордік Сід А/С (Данія), Дойче Заатфеределунг АГ (Німеччина) та Заатцухт Донау

Гес.м.б.Х. & КоКГ (Австрія). Тут представлені німецька, румунська, австрійська та датська селекції. Урожайність сорту ГК Корос (Заатен Уніон Румунія Срл.) у минулому році досягла 121 ц з гектара, що є кращим результатом для сортовипробування в Україні.

Разом із тим варто зазначити, що в десять найврожайніших сортів пшениці м'якої озимої входять 4 сорти вітчизняної та 6 сортів іноземної селекції.

6. Максимальна урожайність сортів пшениці м'якої озимої, одержана при проведенні кваліфікаційної експертизи у 2019 р.

Сорт	Заявник	Урожайність, т/га
ГК Корос	Заатен Уніон Румунія Срл.	12,1
Шеріф	Сейст Плантефоредлінг І/С	11,7
Київська 17	Інститут фізіології рослин і генетики НАН	11,7
Тоннаж	Нордік Сід А/С	11,5
Злагода одеська	Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насіннізнавства та сортовивчення НААН	11,5
Позиція одеська	Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насіннізнавства та сортовивчення НААН	11,4
ДСВ1820103	Дойче Заатфеределунг АГ	11,4
Коровайна	Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН	11,3
Ауреліус	Заатцухт Донау Гес.м.б.Х. & КоКГ	11,3
Плеяда	Інститут фізіології рослин і генетики НАН	11,3

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Упродовж лише 2019 р. в результаті діяльності наукових організацій до вітчизняного патентного відомства було подано 3838 заявок на видачу охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності (2012 р. - 3097), у тому числі 2352 заявок - на винаходи і 1486 - на сорти рослин (2012 р. - 2834 та 263) (табл. 7).

Кількість одержаних охоронних документів у 2018 р. становила 2797, із них на вина-

ходи - 2369 та на сорти рослин - 328. У 2019 р. видано патентів на сорти рослин - 522 од.

На нашу думку, подальше формування сортових рослинних ресурсів, передусім за рахунок сортів рослин вітчизняної селекції, потребує вдосконалення механізму його законодавчого, організаційного, науково-технічного, технологічного, фінансового, кадрового та іншого забезпечення.

7. Видача патентів на об'єкти права інтелектуальної власності в Україні

Показник	Рік						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість поданих заявок на видачу охоронних документів	3097	4676	4122	3581	3696	3839	3838
Із них:							
на винаходи	2834	3132	2675	2506	2422	2494	2352
на сорти рослин	263	1544	1447	1075	1274	1345	1486
Кількість одержаних охоронних документів	3610	3903	4202	3960	2995	3477	2797
Із них:							
на винаходи	3405	3635	3319	3014	2813	2590	2469
на сорти рослин	205	268	883	946	182	887	328

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2012-2018 рр. : Стат. зб. та дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Не простежується відчутних зрушень у селекції на посухостійкість і спекостійкість. Частка відносно стійких сортів пшениці озимої та цукрових буряків становить майже половину, для кукурудзи, ярого ячменю й гороху - більш як 60%. Проте в період світового глобального потепління перед сільськогосподарськими виробниками постає проблема вибору високоврожайних, але не зовсім стійких до посухостійкості сортів рослин вітчизняної селекції.

Суттєвої активізації потребує розвиток селекції гібридів. За цим показником вітчизняні селекціонери помітно відстають від зарубіжних. Недостатньо уваги приділяється науково-дослідними установами України селекції сортів, продукція яких призначена для технічної переробки. Фактично припинено створення сортів рижю, редьки олійної, рицини, гірчиці, конопель, льону-кудряшу та багатьох овочевих культур, серед яких столові буряки, капуста кольрабі, савойська капуста, спаржа і т.ін.

Випало з поля зору українських селекціонерів створення сортів люпину білого і жовтого та багаторічних трав, особливо люцерни, конюшини білої, конюшини гібридної, еспарцету й тимофіївки.

Незважаючи на високі темпи сортозаміни, які відстежуються в Державному реєстрі сортів рослин, придатних до поширення, частка сортозаміни щодо основних сільськогосподарських культур у 2019 р. становила для пшениці озимої - 84%, ячменю ярого - 68, пшениці ярої - 97, кукурудзи - 77, цукрових буряків - 57, соняшнику - 74 та картоплі - 26% (табл. 8).

Вважаємо, що вплив сортозаміни на підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур залишається ще вкрай недостатнім, про що свідчить порівняння прогнозованої продуктивності з фактично одержаними результатами.

Стримувальним фактором реалізації генетичного потенціалу національних сортових рослинних ресурсів, як показує досвід розвинутих країн світу та успішних підприємств України, є недоліки із запровадження нових сортів рослин, які викликані низьким рівнем співпраці власника сорту, виробника насіння й державного регулювання цих процесів. Розрахункові втрати врожаю та його якості за багаторічними даними, одержаними в державній системі з охорони прав на сорти рослин, від необґрунтованого підбору сортів досягають третини його валового збору.

8. Темпи сортозаміни в Державному реєстрі рослин, придатних для поширення в Україні

Культура	Кількість нових сортів у Державному реєстрі, зареєстрованих за попередні 5 років				Сортозаміна, %
	2010 (роки реєстрації 2005-2010)	2014 (роки реєстрації 2009-2014)	2015 (роки реєстрації 2010-2015)	2019 (роки реєстрації 2014-2019)	
Пшениця озима	213	261	313	218	84
Ячмінь ярий	103	104	129	71	68
Пшениця яра	51	33	45	32	97
Кукурудза	482	734	880	568	77
Цукровий буряк	129	152	169	87	57
Соняшник	281	493	583	363	74
Картопля	142	167	180	43	26

Джерело: Державні реєстри сортів рослин, придатних для поширення в Україні та Каталоги сортів рослин [2, 14].

Нині ситуація в галузі селекції досить складна й непередбачувана: ефективність державної програми формування і здійснення сортової політики дуже низька, а контроль у насінництві через постійне реформування відповідних органів вкрай недостатній. Як наслідок, має місце незаконний обіг насіння сортів сумнівного походження, сортів невизнаних або насіння низької якості. Офіційна статистика сортових посівів відсутня, через що неможливо простежити за використанням інтелектуальної власності та виплатою роялті, а відповідно й податків до державної скарбниці.

Якщо орієнтуватися на середньострокову і навіть довгострокову перспективу, то Україна може збільшити експорт насіння в десятки разів. Можливості щодо нарощування потужностей насіннєвих заводів із кожним роком невпинно зростають. Великі насіннєві іноземні компанії, такі як Кортева Агросенс (Піонер), Байєр (Монсанта), Сингента, Моїсадур Семанс, Евраліс Семанс та вітчизняні - Маїс, Ерідон, Селена, Євростандарт мають потенціал із залученням іноземних інвестицій вивести Україну на провідні позиції з реалізації насіння зернових культур (пшениця, ячмінь, овес, жито й кукурудза) та олійних (соняшник, соя, гірчиця і ріпак).

Створення нових сортів рослин потребує чималих матеріальних та інтелектуальних витрат. У середньому на виведення нового сорту витрачається понад 10 років, нового гібриду - трохи менше, 3-5 років. За підрахунками вчених, на невелику за обсягом селекційну програму (група 2-5 осіб, мінімальна кількість обладнання, приміщень і земельних ділянок для вирощування рослин та одержання їх насіння) щороку витрача-

ється майже 250 тис. дол. США. Враховуючи строк створення сорту, загальні витрати можуть досягати 1,5-3,0 млн дол. США.

У перспективі НААН передбачає підвищувати свій науково-методичний рівень насінництва та пришвидшувати впровадження нових сортів у виробництво з тим, щоб повніше реалізувати потенціал їх продуктивності. Науковими установами та насінницькими господарствами НААН здійснюватимуться заходи щодо зменшення терміну широкого розмноження нових сортів і гібридів від 6-7 до 3-4 років.

За рахунок освоєння сучасних методів насінництва будуть істотно підвищені генетичні й посівні якості базового і сертифікованого насіння, а також насіння батьківських форм гібридів. Одержить подальший розвиток створення корпоративних структур на базі наукових установ та комерційних насінницьких формувань із виробництва високоякісного насіння на взаємовигідній основі. Передбачається розроблення й впровадження у насінницький процес нових біотехнологічних і молекулярно-генетичних методів насіннєвого контролю, зокрема з визначення сортової чистоти, ідентифікації сорту, ступеня гібридності, рівня стерильності тощо. Значно буде зміцнена матеріально-технічна база селекції і насінництва.

Разом із тим, за наявними даними, щорічно Україна закуповує іноземного насіння на 0,5 млрд дол. США. Вже сьогодні іноземне насіння виграє конкуренцію порівняно з вітчизняним по овочевих, кормових і деяких технічних культурах, а також соняшнику, ріпаку, цукрових буряках, де його частка коливається від 70 до 90 %.

Також викликає занепокоєння подальше зменшення державної підтримки вітчизняної селекції, в тому числі й наукових установ НААН. За прогнозними оцінками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», подібна ситуація стане підґрунтям для зростання експорту іноземного насіння до України втричі - до 1,5 млрд дол. США, та з часом - повного витіснення вітчизняних сортових ресурсів з ринку насіння й садивного матеріалу, що загрожує продовольчій безпеці нашої держави.

Досить часто в Україну завозяться значні партії насіння іноземних фірм за демпінговими митними цінами, яке реалізується на внутрішньому ринку, негативно впливаючи на ціни придбання аналогічного вітчизняного насіння. Особливо значні порушення відзначено при реалізації насіння цукрових буряків, ряду овочевих культур, квітів і багаторічних та газонних трав.

Серед основних причин затребуваності гібридів іноземної селекції порівняно з вітчизняними гібридами такі:

- вища врожайність;
- вища якість насіння країн ЄС та США порівняно з вітчизняним насіннєвим матеріалом;
- довіра до іноземного насіння через наявність фальсифікату на вітчизняному ринку;
- висока марка, бренд товару селекційних компаній країн ЄС та США.

Створюючи нові сорти, селекціонери працюють у кількох напрямках. Один із них зумовлений кліматичними змінами, зокрема глобальним потеплінням, через що відбуваються зміни в поширенні культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України. На сучасному етапі існує можливість вибору на ринку сортів рослин по всіх основних вирощуваних культурах, таких як пшениця озима, ячмінь ярий, кукурудза, цукрові буряки і картопля для ґрунтово-кліматичних зон: Степу, Лісостепу та Полісся. Це лише один напрям, який має забезпечити зональність вирощування сільськогосподарських культур, а також сортових ресурсів, що необхідні для конкретних зон.

Також необхідно подолати негативні тенденції у створенні нових сортів і гібридів, максимально наближених до потреб виробництва щодо стійкості до хвороб. При цьому найголовнішою проблемою була та залишається комплексна резистентність вітчизняних сортів до шкочинних хвороб, особливо ві-

русів. Проаналізувавши сорти основних продовольчих рослин щодо стійкості до хвороб і шкідників, вітчизняні вчені зазначають, що майже половина картоплі, третина пшениці озимої, 20% ячменю ярого, половина гороху, кукурудзи та цукрових буряків - нестійкі чи відносно стійкі.

Щодо найближчих перспектив розвитку вітчизняного насінництва науковці вважають, що необхідно удосконалити нормативно-правову базу його сертифікації (на сьогодні Україна входить лише до 4 схем сортової сертифікації із 7) та налагодити ефективний контроль за суворим дотриманням відповідних вимог на усіх рівнях. Також потрібно посилити інтеграційні процеси вступу України у світову насіннєву спільноту, адаптувавши галузь до відповідних вимог як для проведення сертифікації насіння, так і виробництва посівного матеріалу. Насінництво як галузь аграрного виробництва доцільно розглядати в тісному поєднанні з селекцією, відновивши програму державної підтримки виробництва насіння високих генерацій та створення і зберігання насіннєвих фондів.

Необхідно розвивати й широко запроваджувати систему «фірмової» селекції, насінництва та регіонального розподілу сортів і насіння, коли установи-оригінатори та їхні партнери відповідають як за створення сорту та запровадження його у виробництво, так і за якість продукції, що спрямовується на ринок. При цьому за промислового виробництва насіння неухильно дотримувати вимог насінницьких технологій на всіх етапах - від сівби до збирання й зберігання.

Для підтримки виробництва вітчизняного насіння високих генерацій слід розробити і запровадити ефективний державний механізм збору ліцензійних платежів (роялті та селекційні платежі) за використання сортових ресурсів як об'єктів інтелектуальної власності, створити регіональні системи насінництва сільськогосподарських культур - селекційно-насінницького центру, насіннєвого заводу і регіонального кооперативного об'єднання виробників насіння та розробити механізм управління ринком насінництва щодо збільшення обсягів пропозиції та продажу вітчизняного сертифікованого насіння, подальшого його здешевлення, підвищення якості й асортименту.

Висновки. Об'єктивна реальність і аналіз накопиченого досвіду ще раз підтверджують, що врегулювання проблем, пов'язаних

із функціонуванням ринку сортів та насіння, за своїми масштабами впливу на подальший розвиток агропромислового комплексу нашої держави важко переоцінити. Виходячи з позицій України в Світовій організації торгівлі та майбутнього членства у Європейському Союзі, вважаємо за необхідне:

здійснити подальші заходи щодо приєднання України до Схем сортової сертифікації насіння, що сприятиме міжнародній торгівлі для груп таких культур, як підземна конюшина та подібні види, трави і бобові, овочеві;

розробити чіткий механізм одержання роялтих платежів на основі реального відображення використання вартості насіння і садивного матеріалу, використовуючи ліцен-

зійні й субліцензійні угоди та їхню реєстрацію незалежним органом обліку, нагляду та контролю;

встановити державне замовлення на створення нових сортів рослин вітчизняної селекції, фінансування державної експертизи сортів рослин і державних програм підтримки насінництва.

Розв'язання цих та інших проблем дасть можливість налагодження міжнародної співпраці у сфері охорони прав на сорти рослин і комерційного обігу насіння й садивного матеріалу, а також сформувані сортові рослинні ресурси відповідно до потреб сьогодення та розвитку насінництва в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Декларація Організації Об'єднаних Націй від 28.09.2018 р. «Про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості». URL : <https://undocs.org/ru/A/C.3/73/L.30>.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2020 році. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : <https://sops.gov.ua/reestr-sortiv-roslin>.
4. Захарчук О. В. Економіка насінництва. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 272 с.
5. Захарчук О. В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 86-93.
6. Зубець М. В., Тивончук С. О. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах. Київ : Аграрна наука, 2006. 480 с.
7. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [О. В. Захарчук, М. І. Кісіль, В. С. Кропивко та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука, М. І. Кісіля. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 92 с.
8. Нettekвич Э. Д. Рождение и жизнь сорта / 2-е изд. Москва : Моск. рабочий, 1983. 174 с.
9. Пічкур О. В. Правова охорона селекційних досягнень у рослинництві : монографія. Київ : Авокадо, 2006. 804 с.
10. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5397-VI. *Верховна Рада України (ВВР)*. URL : <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17>.
11. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 8 грудня 2015 р. № 864-VIII. *Верховна Рада України (ВВР)*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 6 вересня 2018 р. № 2530-VIII. *Верховна Рада України (ВВР)*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-19#Text>.
13. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2986. *Верховна Рада України. Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2002. № 23. Ст. 163.
14. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лютого 2011 р. № 3019. *Верховна Рада України (ВВР)*. URL : <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17>.
15. Худолій Л. М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. Київ : ІАЕ, 1998. 211 с.

References

1. Deklaratsiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii vid 28.09.2018 r. «Pro prava selian ta inshykh liudei, yaki pratsuiut u silskii mistsevoli» [United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas]. (2018). Retrieved from: <https://undocs.org/ru/A/C.3/73/L.30> [In Russian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Derzhavnyi reiestr sortiv roslyn, prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini u 2020 rotsi [State Register of Plant Varieties Suitable for Distribution in Ukraine in 2020]. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva. Retrieved from: <https://sops.gov.ua/reestr-sortiv-roslin> [In Ukrainian].
4. Zakharchuk, O.V. (2015). Ekonomika nasinnyststva [Seed production economics]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
5. Zakharchuk, O.V. (2013). Otsinka vartosti sortu roslyn yak ob'iekta intelektualnoi vlasnosti [Estimation of cost of sort of plants as to the object of intellectual property] *Ekonomika APK*, 2, pp. 86-93 [In Ukrainian].
6. Zubets, M.V. & Tyvonchuk, S.O. (2006). Naukovi osnovy rozvytku ahropromysloвого vyrobnytstva na innovatsiinykh zasadakh [Scientific bases of development of agro-industrial production on innovative basis]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
7. Zakharchuk, O.V., Kisil, M.I., Kropyvko, V.S., et al. (2013). Nasinnia i sadyvnyi material yak ob'iekt intelektualnoi vlasnosti [Seeds and planting material as an object of intellectual property]. O.V. Zakharchuk, M. I. Kisil (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Netteklich, E.D. (1983). Rozhdenie i zhizn' sorta [Birth and life of a variety]. 2-e izd. Moskva : Moskovskij rabochij [In Russian].
9. Pichkur, O.V. (2006). Pravova okhrona selektsiinykh dosiahnen u roslynnytstvi : monohrafiia [Legal protection of selection achievements in crop production: monograph]. Kyiv: PP «Avokado» [In Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material»: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 2012 r. # 5397-VI [On amendments to the Law of Ukraine On seeds and planting material: Law of Ukraine from 2.10.2012 No. 5397-VI]. (2012). *Verkhovna Rada Ukrainy (VVR)*. Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17> [In Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material»: Zakon Ukrainy vid 8 hrud. 2015 r. # 864-VIII [On amendments to the Law of Ukraine On seeds and planting material: Law of Ukraine from 8.12.2015 No. 864-VIII]. (2015). *Verkhovna Rada Ukrainy (VVR)*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241> [In Ukrainian].

16. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. Washington : World Bank Group, 2015. 158 p.

17. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR) / Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. URL : http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.

18. Tadeusz Oleksiak. Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii. *Nauka. Doradztwo. Praktyka*. Wies gulra Warszawa : Lipiec-wrzesień, 2013. Vol. 3(176).

12. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material»: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2018 r. # 2530-VIII [On amendments to the Law of Ukraine On seeds and planting material: Law of Ukraine from 6.09.2018 No. 2530-VIII]. (2018). *Verkhovna Rada Ukrainy (VVR)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-19#Text> [In Ukrainian].

13. Pro okhoronu prav na sorty roslin: Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2002 r. # 2986 [On protection of plant variety rights: Law of Ukraine of January 17, 2002 No. 2986]. (2002). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy (VVR)*, 23, st. 163 [In Ukrainian].

14. Pro pryiednannia Ukrainy do Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia zernovykh kultur, Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia kukurudzy ta sorho Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku: Zakon Ukrainy vid 15.02.2011 # 3019-VI [On accession of Ukraine to the Scheme of variety certification of cereal seeds, the Scheme of variety certification of corn and sorghum seeds of the Organization for Economic Co-operation and Development: Law of Ukraine from 15.02.2011, # 3019-VI]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3019-17> [In Ukrainian].

15. Khudolii, L.M. (1998). Ekonomichniy mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia rynku zerna v Ukraini [The economic mechanism for the formation and functioning of the grain market in Ukraine]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

16. Zakharchuk, O.V., et al. (2015). Enabling the Business of Agriculture. Washington: World Bank Group [In English].

17. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR). *Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych*. Retrieved from: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx [In Polish].

18. Oleksiak, Tadeusz. Rynek nasion 2018. *Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin Państwowy Instytut Badawczy w Radzikowie*. Retrieved from: http://pw.ihar.edu.pl/blog/ht_project/dr-inz-tadeusz-oleksiak-2019-rynek-nasion-2018-raport-rynkowy/rynek-nasion-2019/ [In Polish].

Zakharchuk O. V., Tkachyk S. O., Zavalniuk O. I. Formation of varietal plant resources and their role for the seed production development

The purpose of the article is to develop scientifically grounded proposals for improving the varietal and seed supply of the crop industry of agricultural enterprises in Ukraine.

Research methods. In the process of research, the following methods were used: dialectical knowledge of processes and phenomena; monographic (analysis of the current state of plant varieties and prospects for the development of seed production) empirical (relatively comprehensive assessment of the effectiveness of the use of plant varieties, seeds and planting material in Ukraine and the world) comparative analysis (identified the main problems of the formation of varietal plant resources and the seed production development in Ukraine); abstract-logical (generalization and formulation of conclusions).

Research results. The development of varietal plant resources at the present stage is analyzed taking into account the peculiarities of the resource potential of domestic and foreign selection, the current state of the process of creating seeds and planting material, the role of the crop industry in ensuring the food security of the state, deepening integration into the World Trade Organization and the European Union. Promising ways to accelerate the development of the organization of the market of seeds and planting material in Ukraine are outlined.

Scientific novelty. The theoretical and methodological provisions for the formation of varietal plant resources in Ukraine have been further developed, which will provide an opportunity to establish international cooperation for the development of new high-performance and high-quality varieties of domestic and foreign selection, which will contribute to the introduction of progressive technologies in crop production and increase labor productivity.

Practical significance. The solution to these problems will allow Ukraine to establish international cooperation in the production of seeds and planting material and help attract additional investment funds for the development of the breeding industry. Tabl.: 8. Figs.: 2. Refs.: 18.

Keywords: plant variety; seeds and planting material; protection of breeders' rights; patent; varietal certification schemes; State Register of Plant Varieties of Ukraine.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Tkachyk Svitlana Oleksandrivna - candidate of agricultural sciences, deputy director of Ukrainian Institute of Plant Sorts Examination (15, Henerala Rodymtseva St., Kyiv, 03041)

E-mail: s-s-tk@ukr.net

Zavalniuk Oleksandr Ivanovych - head of the department of scientific and organizational work, Ukrainian Institute of Plant Sorts Examination (15, Henerala Rodymtseva St., Kyiv, 03041)

E-mail: 51381@i.ua

Захарчук А. В., Ткачик С. А., Завальнюк А. И. Формирование сортовых растительных ресурсов и их роль для развития семеноводства

Цель статьи – разработать научно обоснованные предложения по улучшению сортового и семенного обеспечения растениеводческой отрасли сельскохозяйственных предприятий в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: диалектические для познания процессов и явлений; монографический (анализ современного состояния сортов растений и перспективы развития семеноводства); эмпирический (по комплексной оценке эффективности использования сортов растений, семян и посадочного материала в Украине и мире); сравнительного анализа (определены основные проблемы формирования сортовых растительных ресурсов и развития семеноводства Украины); абстрактно-логический (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. Проанализировано развитие сортовых растительных ресурсов на современном этапе с учетом особенностей ресурсного потенциала отечественной и иностранной селекции, современного состояния процесса создания семян и посадочного материала, роли растениеводческой отрасли в обеспечении продовольственной безопасности государства, углубление интеграции во Всемирную торговую организацию и Европейский Союз. Намечены перспективные пути для ускорения развития организации рынка семян и посадочного материала в Украине.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и методические положения по формированию сортовых растительных ресурсов в Украине, которые предоставляют возможность налаживания международного сотрудничества для выработки новых высокопродуктивных и качественных сортов отечественной и зарубежной селекции, что будет способствовать внедрению в растениеводство прогрессивных технологий и повышение производительности труда.

Практическая значимость. Решение указанных проблем даёт возможность налаживания международного сотрудничества Украины по производству семян и посадочного материала и способствовать привлечению дополнительных инвестиционных средств на развитие селекционной отрасли. Табл.: 8. Илл.: 2. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: сорт растений; семена и посадочный материал; защита прав селекционеров; патент; схемы сортовой сертификации; Государственный Реестр сортов растений Украины.

Захарчук Александр Васильевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Ткачик Светлана Александровна – кандидат сельскохозяйственных наук, заместитель директора, Украинский институт экспертизы сортов растений (03041, г. Киев, ул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: s-s-tk@ukr.net

Завальнюк Александр Иванович – заведующий сектором научно-экономических исследований, Украинский институт экспертизы сортов растений (03041, г. Киев, ул. Генерала Родимцева, 15)

E-mail: 51381@i.ua

Статья надійшла до редакції 16.07.2020 р.

Фахове рецензування: 20.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Ткачик С. О., Завальнюк О. І. Формування сортових рослинних ресурсів та їх роль для розвитку насінництва. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 39 – 53. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007039>

Zakharchuk, O.V., Tkachyk, S.O. & Zavalniuk, O.I. (2020). Formuvannia sortovykh roslynnykh resursiv ta yikh rol dlia rozvytku nasinnytstva [Formation of varietal plant resources and their role for the seed production development]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 39 – 53 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007039>

* * *

УДК 330.3:338.439.5

JEL Classification: Q66; Q13; Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007054>

М. П. СИЧЕВСЬКИЙ, О. М. ШПИЧАК,
доктори економічних наук, професори, академіки НААН
О. В. КОВАЛЕНКО, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
О. І. КУЦЬ, О. В. БОКІЙ, кандидати економічних наук

Тенденції та перспективи розвитку хлібопекарського виробництва в європейських країнах

Мета статті - оцінити тенденції розвитку виробництва хлібопекарської продукції в країнах європейського простору та можливості національної промисловості щодо зміцнення позицій на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовано методи теоретичних узагальнень, динамічний, статистичних порівнянь і групувань - для аналізу тенденцій розвитку хлібопекарського виробництва та оцінки розвитку окремих країн за обраною системою показників; економіко-статистичного аналізу - для визначення рівня взаємного впливу чинників та прогнозних оцінок.

Результати дослідження. На основі запропонованого методичного підходу, за обраною системою індикаторів, досліджено тенденції розвитку хлібопекарської промисловості в європейських країнах. Визначено взаємний вплив чинників макроекономічного середовища на розвиток хлібопекарського виробництва, зокрема: сукупного доходу від реалізації продукції; капітальних інвестицій; валового внутрішнього продукту на одну особу; оплати праці; курсу валют. Виявлено вплив глобалізації економіки на розширення експорту хлібобулочної продукції. Оцінено динаміку виробництва та експорту продукції хлібопекарської галузі. Спираючись на досвід розвинених країн та існуючі тенденції, запропоновано шляхи розвитку національного ринку хлібобулочних виробів.

Елементи наукової новизни. Встановлено ринкові частки виробників на ринку хлібобулочних виробів та частку продукції промислового виробництва у загальному споживанні хлібних продуктів в Україні, вплив цінових чинників на формування попиту на хліб і борошно в європейських країнах. Обґрунтовано, що основними тенденціями європейського ринку хлібобулочних виробів, які збережуться й надалі є: збільшення загального обсягу промислового виробництва в цілому по ЄС; зростання попиту на функціональні види продукції, виготовлення борошняних сумішей на замовлення хлібопекарських підприємств для заданого асортименту хлібобулочних виробів; поширення інновацій споживчого пакування та заморожених напівфабрикатів; збереження національних традицій споживання борошняних виробів. Виявлено залежність сукупного доходу хлібопекарської галузі України від обсягу капітальних інвестицій, зростання середньої заробітної плати та обсягів валового внутрішнього продукту з розрахунку на одну особу, що характерно для країн, які розвиваються.

Практична значущість. Розраховано на фахівців у сфері економіки харчової промисловості та хлібопекарської галузі, працівників наукової сфери, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів. Результати дослідження можуть застосовуватися фахівцями для оцінки рівня розвитку хлібопекарського виробництва в окремих країнах європейського простору, працівниками органів державного управління при виборі напрямів продовольчої політики, науковими співробітниками для розширення сфери досліджень. Табл.: 3. Рис.: 7. Бібліогр.: 39.

Ключові слова: хліб; ринок хлібобулочних виробів; європейські країни; виробництво; експорт; купівельна спроможність.

Сичевський Микола Петрович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Інституту продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (02002, м. Київ, вул. Є. Сверстюка, 4а)

E-mail: sychevskiy@ipr.net.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5672-9189>

Шпичак Олександр Михайлович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: om_shpychak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1329-5218>

Коваленко Ольга Володимирівна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічних досліджень та інноваційного провайдингу, Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (02002, м. Київ, вул. Є. Сверстюка, 4а)

E-mail: okovalenko0960@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8364-3316>

Куць Олександр Іванович - кандидат економічних наук, заступник директора з наукової та інноваційної діяльності, Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (02002, м. Київ, вул. Є. Сверстюка, 4а)

E-mail: ipr.oleksandr.kuts@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2855-0659>

Бокій Олена Володимирівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічних досліджень та інноваційного провайдингу, Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України (02002, м. Київ, вул. Є. Сверстюка, 4а)

E-mail: olenabokiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

© **Постановка проблеми.** Продукція хлібопекарської галузі являє собою важливу складову забезпечення продовольчої безпеки, оскільки хліб споживається всіма верствами населення, незалежно від географічного розташування, рівнів доходів та демографічних відмінностей. Незважаючи на переважаючий попит внутрішніх ринків на хлібобулочні вироби, географія та відстані поставки цієї продукції поступово розширюються. Упродовж останнього часу спостерігається активізація інтеграційних процесів як у високорозвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Водночас на внутрішньому ринку України, на наш погляд, закономірно спостерігається постійне зниження обсягів промислового виробництва хлібобулочних виробів. Така ситуація зумовлена як соціально-економічними чинниками (зниженням чисельності населення, зміною структури харчування), так і швидким зростанням сегменту продуктів-замінників та домашньої випічки, розширення асортименту хлібобулочних виробів, що не було характерно для 90-х років. Мають місце нерівні умови праці виробників, недобросовісна конкуренція, відсутність реальної державної підтримки та ін. В умовах глобалізації економіки, що поглиблює інтеграційні процеси, корисним видається досвід провідних європейських країн та узагальнення існуючих напрацювань щодо моделей функціонування національних ринків з урахуванням сучасних реалій, викликів та національної специфіки. Зростає потреба в дослідженні процесів управління продуктовими ринками, зіставленні їх діяльності, в тому числі оцінювання тенденцій хлібопекарського виробництва у європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження харчової промисловості, особливо її важливої складової - хлібопекарського виробництва, спрямовані праці

вітчизняних та зарубіжних вчених: О. Васильченка [23], В. Дробот [7], В. Ковбаси [36], Т. Мостенської [35], J. Martinez-Monzó [34], С. Van Bochove [37], М. U. Zafar [39] та ін. У працях зазначених вчених розглядаються тенденції діяльності хлібопекарських підприємств у національних економіках. Водночас питання розвитку хлібопекарського виробництва в умовах глобалізації економіки, виявлення загальноєвропейських тенденцій та можливостей їх застосування на ринках країн, що розвиваються, потребують поглиблення досліджень.

Мета статті - оцінити тенденції розвитку виробництва хлібопекарської продукції в країнах європейського простору та можливості національної промисловості щодо зміцнення позицій на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Методологія дослідження. У процесі дослідження застосовано методи теоретичних узагальнень, динамічний, статистичних порівнянь і групувань - для аналізу тенденцій розвитку хлібопекарського виробництва, оцінки розвитку окремих країн за обраною системою показників; економіко-статистичного аналізу - для визначення рівня взаємного впливу чинників та прогнозних оцінок.

Виклад основних результатів дослідження. Ринок хлібобулочних виробів і хлібопекарська галузь, яка його обслуговує, посідають особливе місце у продовольчому секторі, незалежно від географічного розташування, культури споживання та рівня соціально-економічного розвитку країн. Ситуація на ринку хлібобулочних виробів завжди чутлива до соціально-економічного стану країн, цінових коливань та державної продовольчої політики. Пріоритетність продовольчого сектору для забезпечення продовольчої безпеки населення і подолання голоду у світі передбачена у Цілях сталого розвитку до 2030 року, задекларованих ООН і затверджених на рівнях держав [15, 21]. І якщо раніше хлібобулочну продукцію одер-

жували й споживали переважно на внутрішніх ринках, тобто виробляли неподалік від споживачів, то на даний час, зважаючи на тенденції глобалізації економіки, розширення інфраструктури та інноваційних технологій - географія постачання продукції зростає до 400-500 км, а інколи й більше. Розвиток ринку та посилення конкуренції висуває значно жорсткіші вимоги до якості та маркетингової складової хлібобулочних виробів, умов транспортування і зберігання.

Зовнішньоекономічні процеси на ринку хліба суттєво активізувалися з моменту створення Євросоюзу та введення єдиної економічної зони і єдиної валюти для розрахунків. Для забезпечення ефективного функціонування ринку хлібобулочної продукції створено координуючі органи як у межах окремих країн, так і на міждержавному рівні. У Європі ефективно функціонує Асоціація міжнародної хлібопекарської промисловості (AIBI) з центром у м. Брюссель, яка була створена у 2011 р. [13]. На сьогодні Асоціація об'єднує 2200 великих пекарень у Європі, на яких працює близько 470 тис. осіб. Діяльність Асоціації полегшує та координує співпрацю між учасниками виробничо-збутового технологічного ланцюга хлібопекарської галузі, що сприяє подальшій інтеграції ринку хлібобулочних виробів. Вона має контакти з ключовими членами Європарламенту і службами Європейської Комісії, що дає змогу інтегровано вирішувати питання змін до законодавства, встановлювати єдину стратегію. Також у країнах ЄС діють на-

ціональні асоціації хлібопекарів, оскільки метою продовольчої політики Європейського Союзу визначено досягнення високого рівня і стандартів продовольчої безпеки, захист споживачів і поліпшення їх здоров'я. У Білій книзі про продовольчу безпеку (White Paper of Food Saffety), узгодженій ще у 2000 р. [38], задекларовано концепцію «від ферми до столу», яка стала основоположною не лише для хлібопекарських підприємств, а й для холдингів з переробки зерна в ланцюгу «зерно - борошно - хліб» по всьому світу. На міжнародному рівні вирішуються питання надання гуманітарної допомоги країнам шляхом підтримки сільського господарства, що постачає сировину для хлібопекарських підприємств і населення. Так, загальний обсяг фінансування продовольчої програми ЄС, що була прийнята на протидію кризовим явищам 2008 р., становив 1 млрд євро.

В Україні також функціонують об'єднання хлібопекарських підприємств - «Укрхлібпром» та Всеукраїнська асоціація пекарів.

Виробництво хлібобулочних виробів в європейських країнах нині характеризується диверсифікацією діяльності, суттєвою відмінністю операторів ринку, що представлені одночасно функціонуючими великими і середніми промисловими підприємствами та малими приватними (непромисловими) пекарнями. Частка промислових виробників хлібопекарської продукції на ринках окремих європейських країн становить від 5 до 85% (рис. 1) [3, 29].

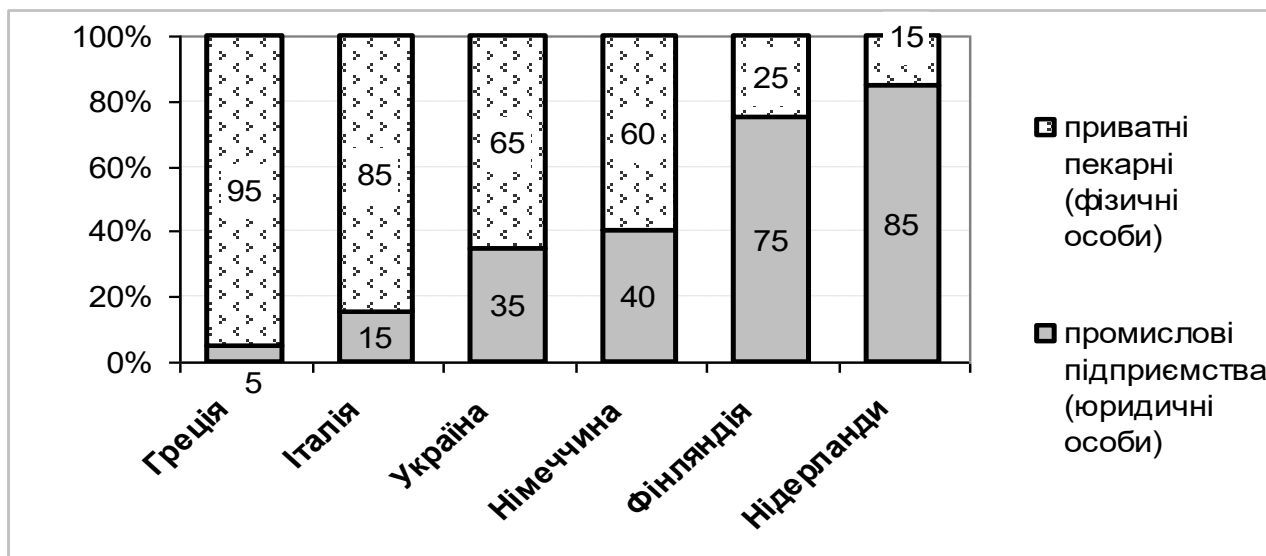

Рис. 1. Структура виробників хлібопекарської продукції в окремих європейських країнах, %

Джерело: Розроблено за даними AIBI [29].

Особливості національних ринків хлібопекарської продукції визначаються соціально-політичними, географічними, культурними чинниками та традиціями хлібопечення. Зокрема в розвинених *північноєвропейських країнах* (Фінляндія, Нідерланди) домінує промисловий сектор. У *південних*, у тому числі курортних країнах, переважають приватні пекарні та особисте виробництво.

У *східноєвропейських країнах*, що перейшли на ринковий шлях розвитку в 90-х роках минулого століття (у т.ч. Україна),

загальною тенденцією є перехід від традиційних виробів переважно промислового виробництва хліба до розширеного асортименту продукції та диверсифікації послуг, що надаються операторами ринку. Зокрема в Україні промисловий сектор нині забезпечує лише 35% пропозиції хлібобулочних виробів. За останні роки значно зросла частка виробництва продукції в мережі ритейлерів, цехах громадського харчування, фаст-фудах, приватних мініпекарнях (рис. 2) [3].

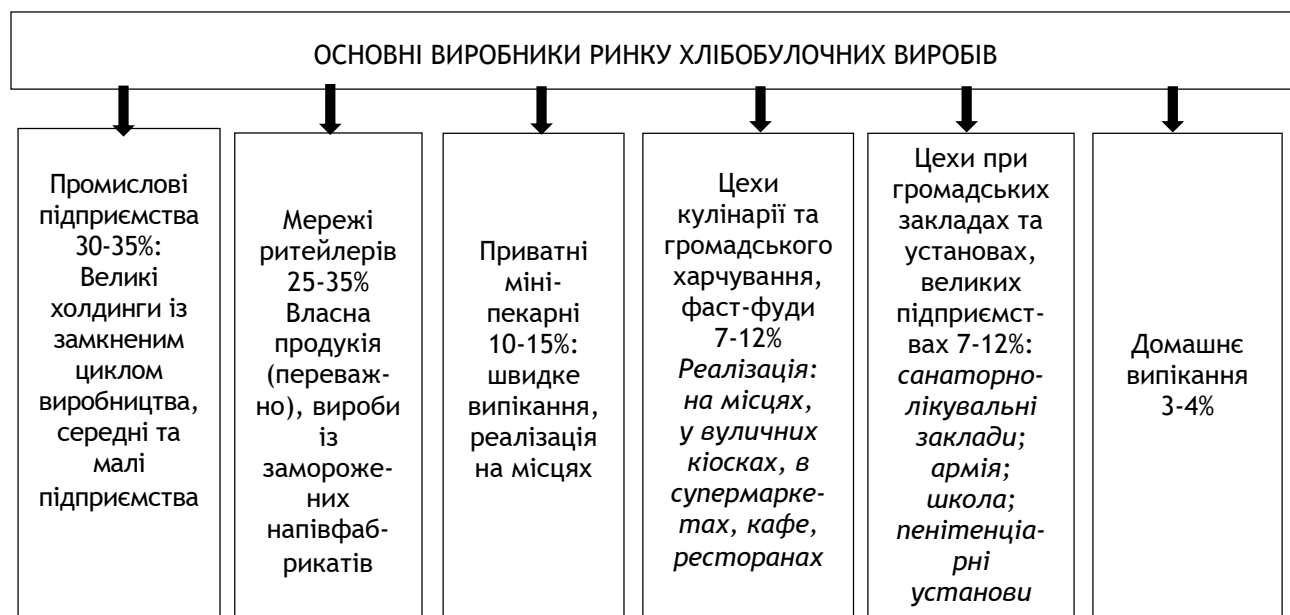

Рис. 2. Основні виробники ринку хлібобулочних виробів в Україні

Джерело: Сформовано авторами [3].

Найвні зміни споживання хлібобулочних виробів промислового виробництва у структурі загального споживання хліба і хлібопродуктів в Україні (табл. 1).

турі загального споживання хліба і хлібопродуктів в Україні (табл. 1).

1. Динаміка споживання хлібобулочних виробів промислового виробництва у структурі загального споживання хлібних продуктів в Україні

Рік	Споживання хлібних продуктів на одну особу		У т. ч. споживання промислових хлібобулочних виробів на одну особу		Частка промислових хлібобулочних виробів у загальному споживанні хлібних продуктів, %
	кг	до 1990 р., %	кг	до 1990 р., %	
1990	141,0	100	95,6	100	67,8
1995	128,4	91,1	59,0	61,7	46,0
2000	124,9	88,6	36,9	38,6	29,6
2005	123,5	87,6	35,4	37,0	28,7
2010	111,3	78,9	29,1	30,4	26,1
2015	103,2	73,2	21,3	22,2	20,6
2018	99,5	70,6	17,1	17,9	17,2

Джерело: Розроблено за даними [2, 4, 6, 20].

Наслідки глобалізації на ринку хлібопекарської продукції в країнах Східної Європи проявилися у створенні спільних хлібопекарських підприємств з іноземним капіталом, стрімкому розширенні пропозиції зарубіжного обладнання та технологій (включаючи

суміші для виготовлення хліба), зростанні обсягу іноземних інвестицій та інновацій, обміні спеціалістами й досвідом [12, 25].

Хлібобулочні вироби промислового виробництва в Україні майже повністю споживаються на внутрішньому ринку [9]. За період

ринкових перетворень розширився асортимент продукції, однак обсяги виробництва промислових хлібобулочних виробів зменшилися в 7 разів, а з розрахунку на одну особу – більше ніж у 5 разів. Обсяг продукції промислового виробництва у споживанні однієї особи в 2018 р. становив лише 17,1 кг, або 16,9% від норми споживання для працездатного населення (101 кг).

Зменшення загального споживання хлібобулочних виробів зумовлено скороченням чисельності населення, зміною структури споживання харчових продуктів та більш дбайливим ставленням до хліба, зростанням непромислового сектору виробництва. Зниження обсягів промислового виробництва в Україні продовжилося навіть після введення потужних холдингів із замкненим циклом виробництва.

Досвід європейських країн показує, що моделі забезпечення хлібобулочними виробами суттєво різняться по країнах. Із розрахунку на одну особу обсяги промислового виробництва хлібобулочних виробів в європейських країнах змінюються в широкому діапазоні - від 198 кг на особу в рік у Норвегії до 17 кг в Італії [30, 31].

Обсяг ринку промислових хлібобулочних виробів за останній рік у країнах ЄС 28 становив 19,6 млн т (або 9,8% від світового обсягу), вартістю 29,8 млрд євро [27, 30]. Лідерами з виробництва хлібобулочних виробів були Німеччина (4,9 млн т/рік), Великобританія (2,7 млн т/рік), Іспанія (1,9 млн т/рік), Польща (1,5 млн т/рік) і Франція (1,2 млн т/рік). Загалом ці п'ять країн, де проживає 59% населення ЄС, виробили й реалізували понад 12 млн т хлібобулочних виробів, або 61% від загального виробництва ЄС-28 (рис. 3).

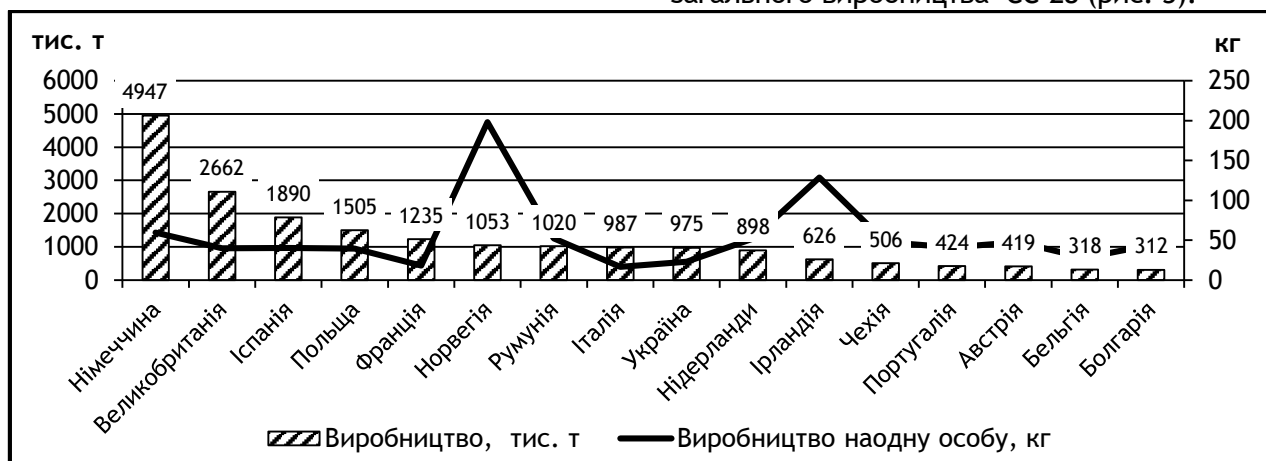

Рис. 3. Промислове виробництво хлібобулочних виробів в Україні та окремих країнах ЄС, 2018 р.

Джерело: Розроблено за даними [6, 30, 31, 27].

Упродовж останнього десятиліття зміна потреб ринку хлібобулочних виробів у країнах ЄС зумовлювала коливання динаміки промислового виробництва. Найбільше річне падіння виробництва, за аналізом діяльності 28 країн, спостерігалось у 2011 р. (на 4,4%), переважно за рахунок зниження виробництва в Італії (на 22% за рік), Ірландії (на 32%), і у 2016 р. - на 4,2%, через різке скорочення виробництва продукції у Великобританії (на 22%) [30, 32].

У 2016-2018 рр. обсяги промислового виробництва в окремих країнах скорочувалися (Угорщина, Польща, Чехія, Литва, Латвія, Болгарія, Україна та ін.), тоді як в інших зростали – у переважній більшості в країнах з вищим ВВП на одну особу населення

(Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Португалія, Греція та ін.). Проте є й виняток: Італія зазнала значного зниження обсягів виробництва через кризу в країні (рис. 4).

Зважаючи на тенденції змін, у найближчі роки можливо очікувати незначне (на 1-3%) зростання промислового виробництва продукції у Франції та Німеччині, дещо суттєвіше - в Іспанії. Натомість у Польщі і Великобританії можливе зниження на 2-7% [6, 30, 32].

Частка експорту хлібопекарської продукції між країнами європейського простору досить висока. Так, Естонія експортує 38% виробленої продукції, Латвія – 21, Бельгія – 22, Німеччина - 18, Франція - 7% (рис. 5).

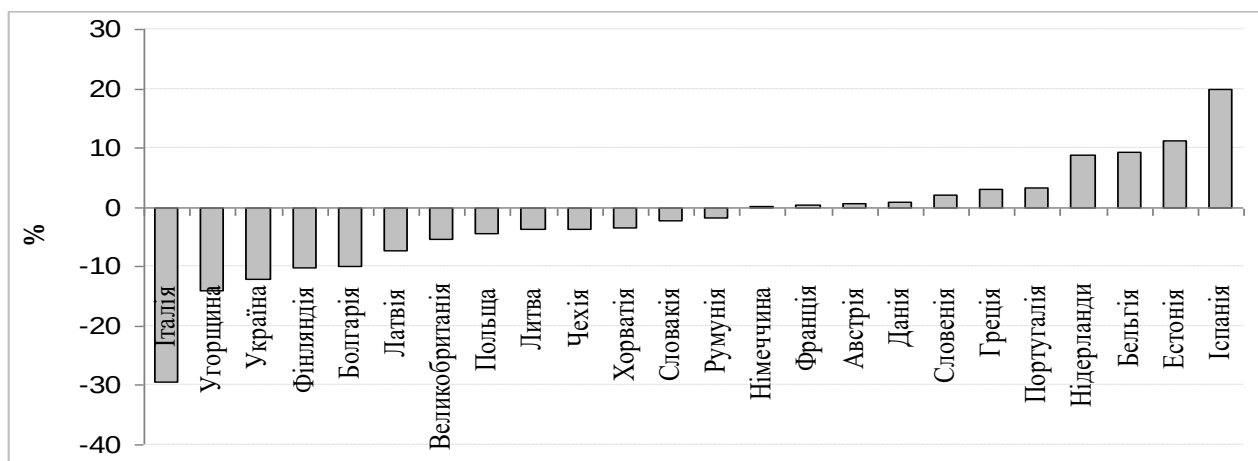

Рис. 4. Темпи зміни промислового виробництва хлібобулочних виробів у 2016-2018 рр., %

Джерело: Розроблено за даними [6, 30, 32].

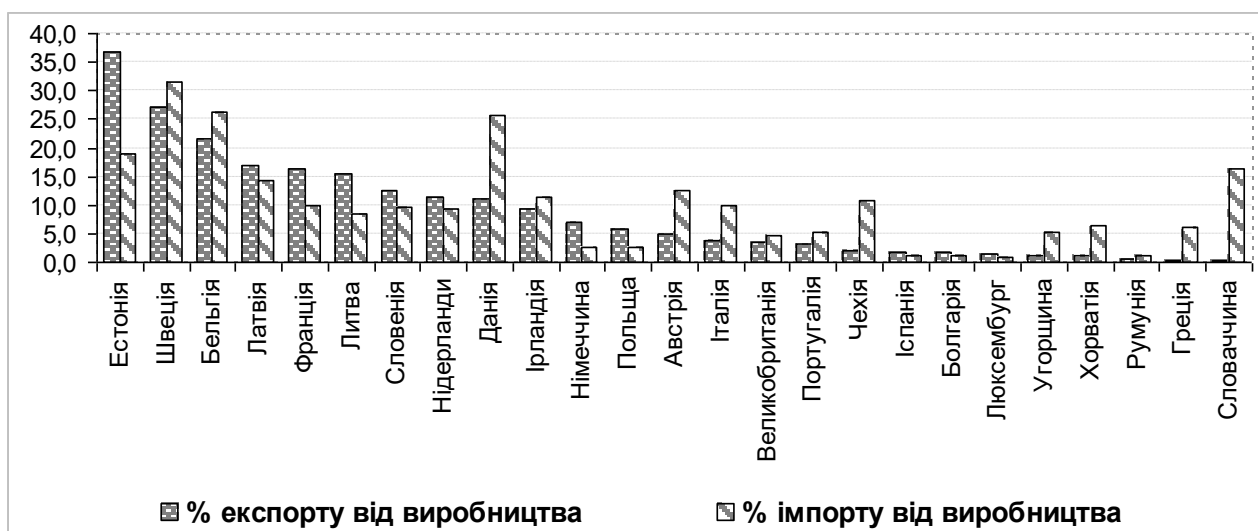

Рис. 5. Частка зовнішньої торгівлі промисловими хлібобулочними виробами країн ЄС у виробництві, 2018 р.

Джерело: Розроблено за даними [30, 32].

Найвищі частки імпорتنих закупівель хлібопекарської продукції відносно обсягів виробництва у 2018 р. в країнах Євросоюзу мали Швеція (32%), Бельгія та Данія (по 26%).

Основними стримуючими чинниками розширення експорту розвиненими країнами Європи слід вказати нетривалий термін зберігання продукції, захист внутрішніх ринків, недостатня відповідність продукції національним традиціям споживачів.

Розширення експорту країнами пострадянського простору, у тому числі й Україною, крім вищезазначених, гальмується такими чинниками, як нерозвинена логістика, практично відсутнє впровадження інноваційних технологій, недостатня адаптованість нормативно-законодавчої бази до вимог та правил ЄС. Тому переважно експортуються зерно й

борошно для виготовлення продукції. Україна стала одним із лідерів серед експортерів зернових в Європі та світі [24]. У 2019 р. країна була основним постачальником м'якої пшениці до Євросоюзу, забезпечивши понад 40% загального обсягу імпорتنих поставок. Порівняно із зерновими, частка експорту продукції більш високого ступеня переробки була незначною, проте експорт українського борошна з початку 2019/2020 маркетингового періоду зріс по відношенню до аналогічного періоду минулого року. Основними заходами для розширення країною експорту хлібобулочної продукції та сировини для її виготовлення мають стати: збільшення ввізних квот; виробництво збагаченого та інших видів якісного борошна і хлібобулочної продукції; вдосконалення логістики; застосування інно-

ваційних технологій виробництва і пакування, що подовжує термін зберігання продукції; гармонізація чинного законодавства до вимог та правил ЄС.

Важливий ринковий показник, що характеризує діяльність хлібопекарської галузі, – ціна. У країнах Європи переважає ринковий механізм формування цін на продовольство. Водночас для підвищення рівня продовольчої безпеки застосовуються важелі державної підтримки цін, зокрема, на сільськогосподарську продукцію встановлюються гарантовані ціни. Наприклад, у Фінляндії діють три види цін: цільові (затверджуються щороку Міністерством сільського та лісового господарства разом із Центральною організацією сільськогосподарських виробників), дотаційні (вводяться за тією ж процедурою для експортованої продукції) та додаткові (передбачені на продукцію, яку вироблено понад установлену державну квоту і, як правило, нижчі за цільові) [11].

Цінова політика на основний асортимент хліба в Україні тривалий час визначалася державою шляхом встановлення граничних рівнів торговельної надбавки та рентабель-

ності на соціально значущі сорти хлібобулочних виробів згідно із постановою Кабінету Міністрів України № 1548 [16]. Після втрати чинності цієї постанови у 2016 р. [17] механізм захисту малозабезпечених верств населення передбачав продаж 10% асортименту продукції, виробленої хлібозаводами, за соціальними цінами, реалізацію продукції по спеціальних пільгових картках, наприклад, «картка киянина» чи «картка одесита». Водночас адресна допомога малозабезпеченим верствам населення для купівлі продовольства і, зокрема, хлібобулочних виробів, в умовах зростання цін потребує вдосконалення, оскільки за 2017-2019 рр. середня ціна на хліб в Україні у гривневому еквіваленті зросла більше ніж на 40% (у перерахунку на євро – в 1,2 раза).

В європейських країнах існують суттєві розбіжності у ціновому ланцюгу «зерно – борошно – хліб». Порівняння цін на хліб та борошно пшеничні (за даними посольств відповідних країн) свідчить, що у 2017 р. співвідношення цін на вказані товари становило від 1,5 у Польщі до 4 в Угорщині та Іспанії. Це зумовлено ціновими чинниками [1, 26, 28] (рис. 6).

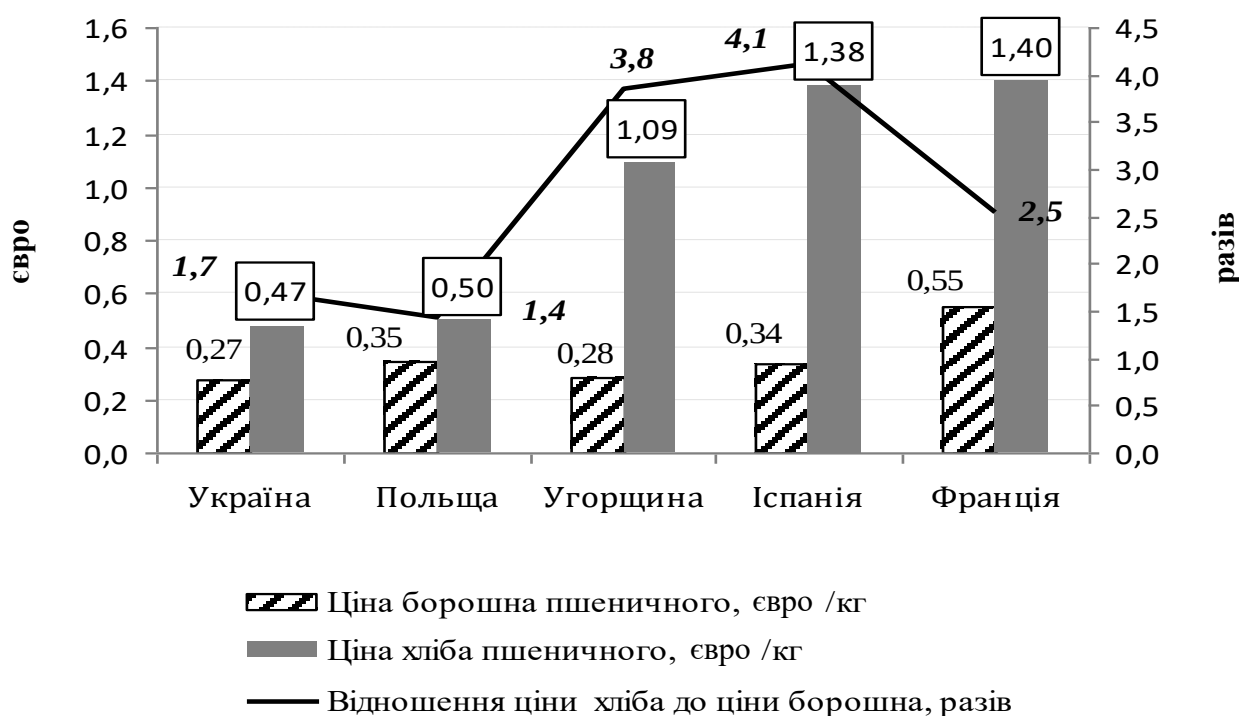

Рис. 6. Співвідношення цін на хліб і борошно у європейських країнах, 2017 р.

Джерело: Сформовано за даними посольств відповідних країн.

Середні ціни на хлібобулочні вироби в Україні та країнах Європи у 2017 р. різнилися майже в 3 рази. Найвищою ціна була в Іспанії та Франції.

Стан соціально-економічного забезпечення і паритету цін у країні характеризує показник купівельної спроможності у перерахунку на хліб, який розраховано як частку

між мінімальною заробітною платою і середньою ціною реалізації промисловістю 1 кг хлібобулочних виробів. Варто зазначити, що законодавчо встановлені мінімальні заробітні плати в країнах Європи різняться майже у 8 разів - від 260 євро у Болгарії до 2 тис. євро у Люксембурзі. Виходячи з наведених умов, найвищу купівельну спроможність у перерахунку на хліб мали жителі Ірландії,

Данії і Франції (1905, 1538, 1172 кг відповідно). Українці могли б купити на мінімальну заробітну плату лише 282 кг хліба на рік.

Важливим чинником соціально-економічного розвитку є частка витрат на харчування в загальній структурі витрат населення. Цей індикатор в Україні більше ніж утричі перевищує середній показник по країнах ЄС (рис. 7).

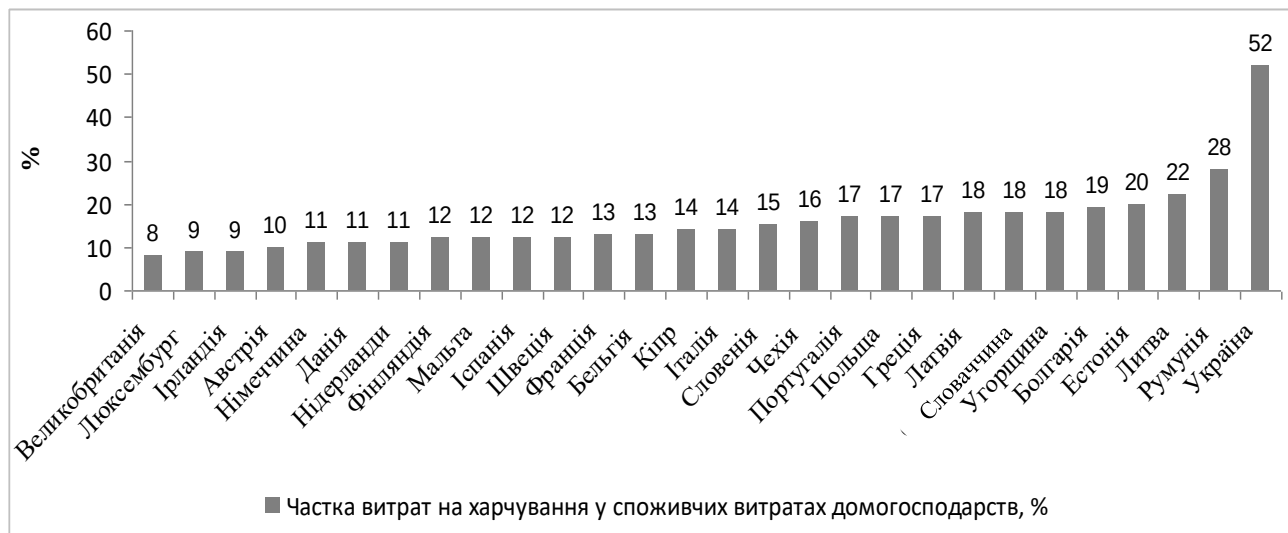

Рис. 7. Частка витрат на харчування у структурі сукупних витрат населення в європейських країнах у 2018 р., %

Джерело: Розроблено за даними [19].

Для виявлення тенденцій розвитку хлібопекарського виробництва в окремих країнах європейської спільноти в дослідженні було обрано такі показники: кількісні обсяги ви-

робництва та експорту хлібобулочних виробів; ціна виробника; купівельна спроможність споживачів у перерахунку на хліб (табл. 2).

2. Індикатори розвитку промислового хлібопекарського виробництва в європейських країнах

Країна	Частка від загального у вибірці за 2018 р., % ¹⁾		Темп росту 2018 р. до 2016 р., % ¹⁾			Відношення до середнього у вибірці за 2018 р., % ¹⁾		
	виробництво	експорт	виробництво	експорт	ціна виробника за 1 кг	виробництво на одну особу, кг	ціна виробника за 1 кг	купівельна спроможність (у перерахунку на хліб), кг
Австрія	2,97	2,02	101	106	104,5	119,2	162,5	98,1
Бельгія	2,25	6,65	109	86	100,9	69,9	108,5	152,7
Болгарія	2,21	0,51	90	94	111,2	111,6	38,6	71,6
Греція	1,06	0,04	118	73	96,4	34,9	110,8	65,5
Данія	1,42	2,14	101	128	99,1	86,7	106,2	220,3
Естонія	0,46	2,29	111	120	125,7	122,9	91,0	58,3
Ірландія	4,44	5,72	187	100	68,0	323,3	62,8	272,9
Італія	7,00	3,68	71	128	115,1	41,0	199,0	42,7
Латвія	0,54	1,24	93	100	99,5	99,8	74,6	61,2
Литва	0,88	1,85	96	118	105,5	110,6	67,1	63,3
Нідерланди	6,37	9,95	109	93	96,6	131,0	106,0	158,0
Німеччина	35,10	32,83	100	100	102,9	150,1	154,1	103,1
Польща	10,67	8,56	96	142	109,2	99,5	78,2	68,2

Словаччина	0,59	0,01	98	121	101,7	38,5	68,1	74,8
Словенія	0,56	0,96	102	117	91,8	96,0	107,8	82,9
Угорщина	1,97	0,31	86	60	98,9	71,4	59,8	78,9
Україна	6,92	0,02²⁾	88	103²⁾	132,4	58,1	36,3	40,0
Фінляндія	1,00	0,60	90	77	106,0	64,4	193,5	104,3
Франція	8,76	19,41	100	88	99,2	46,3	94,7	167,9
Хорватія	1,22	0,18	97	162	104,9	105,3	107,5	45,7
Чехія	3,59	1,03	96	162	109,5	119,7	73,0	69,5
Разом	100,0	100,0			-		100,0	100,0

1) Виробництво і експорт взято у натуральному вимірі.

2) Розраховано за тенденцією попереднього періоду.

Джерело: Розроблено за даними [6, 8, 18, 27, 30–33].

Індикатори розвитку промислового хлібопекарського виробництва в Україні та окремих країнах ЄС свідчать, що найбільшу частку у виробництві й експорті продукції в межах обраної сукупності країн мала Німеччина – 35 і 33% відповідно. Україна увійшла у першу п'ятірку країн за обсягами виробництва, проте обсяги експорту були незначними.

Ірландія, Греція та Словенія випереджали інші країни за темпами росту виробництва у 2016–2018 рр. Експорт продукції активніше нарощували Польща, Данія та Італія. Темпи росту цін виробників продукції в Україні, Естонії та Болгарії випереджали темпи росту в інших країнах.

Відхилення від середнього значення виробництва на одну особу у вибірці коливалося від 38,5% у Словаччині до 323,3% в Ірландії. Розбіжність між цінами виробництва за 1 кг хліба в європейських країнах та середнім значенням вибірки змінювалася від 36,3% в Україні до 199,0% в Італії. Показник купівельної спроможності у перерахунку на хліб (по відношенню до середньої) коливався від 40% в Україні до 272,9% в Ірландії.

Структура витрат на харчові продукти залежить і від місця проживання. Мешканці великих міст в Україні споживають в 1,2 рази менше хлібних продуктів, ніж жителі сіл.

Промисловий сектор України переважно орієнтований на потреби споживачів. Пшеничний хліб є традиційним і основним продуктом, частка якого у споживанні хлібобулочних виробів становить 40-50%. Однак впродовж 2010-2018 рр. спостерігалось зниження виробництва хліба пшеничного і зростання – булочних виробів. Недостатньою також була пропозиція дієтичного хліба. Разом із тим починає зростати ринок заморожених напівфабрикатів, що досягнуть нині 10% ринку хлібобулочних виробів. Варто зазначити, що в Європі ринок заморожених

продуктів перевершує 50% загального ринку хлібобулочних виробів.

Ринок хлібобулочних виробів – це складна система, для якої характерна багатоваріантність впливу різноспрямованих чинників (екзогенних і ендегенних). У такому середовищі усі процеси виробничо-господарської діяльності хлібопекарських підприємств знаходяться у взаємозалежності та зумовленості. В дослідженні за допомогою кореляційного аналізу перевірено значну кількість чинників, що можуть потенційно виявляти вплив на сукупний дохід хлібопекарської галузі. Із цієї сукупності було відібрано чинники, які найзначуще впливали на результуючий показник і на їх основі побудовано рівняння регресії. Достовірність і тісноту взаємозв'язку коефіцієнтів рівнянь підтверджують F-критерій Фішера і t-критерій Ст'юдента. Розрахунки виконано на прикладі фактичних даних хлібопекарських підприємств України, діяльність яких певною мірою відображає тенденції функціонування хлібопекарської галузі в країнах, що розвиваються (табл. 3).

Результати регресійного аналізу показали залежність сукупного доходу від обсягу капітальних інвестицій, зростання середньої заробітної плати та обсягів валового внутрішнього продукту з розрахунку на одну особу *при інших незмінних умовах*. Зокрема підвищення ВВП (із розрахунку на одну особу) на 1% здатне збільшити обсяги доходів від реалізації хлібобулочної продукції майже на 240 млн грн.

Таким чином, для розширення ринку хлібобулочних виробів і збільшення доходів від реалізації продукції важливо забезпечити ефективне фінансування галузі, що сприятиме зростанню рівня соціально-економічного розвитку країни.

3. Кореляційні залежності сукупного доходу хлібопекарської галузі від показників соціально-економічного розвитку України

№ з/п	Чинники взаємовпливу	Рівняння регресії	Показники достовірності рівняння		
			коефіцієнт детермінації R ²	F-критерій Фішера	t-критерій Ст'юдента
	Y - сукупний дохід хлібопекарської галузі, млн грн				
1	Капітальні інвестиції, млн грн (x ₁)	Y =7270,8+14,1x ₁	0,6970	0,005	0,005
2	Курс валют, грн/дол. США (x ₁) Середня заробітна плата споживачів, грн/міс. (x ₂)	Y =6298,6+153,9x ₁ + +1,30x ₂	0,9761	1,3524E-05	0,0569 0,0025
3	ВВП на одну особу, грн (x ₁)	Y =4486,7+0,24x ₁	0,9729	1,4864E-07	1,4864E-07

Джерело: Розроблено за даними [5, 10, 14, 22].

Висновки. Тенденціями європейського ринку хлібобулочних виробів, які зберуться й надалі, є такі:

- збільшення обсягу промислового виробництва в цілому по ЄС (на 3-5% на рік);
- зростання попиту на функціональні види продукції, виготовлення сумішей борошна на замовлення хлібопекарських підприємств, для заданого асортименту хлібобулочних виробів;

- поширення інновацій споживчого пакування та заморожених напівфабрикатів;
- збереження національних традицій споживання борошняних виробів.

Європейський ринок хлібобулочних виробів стає все інтегрованішим, збільшуються відстані постачання продукції, активізується взаємообмін продукцією між сусідніми країнами. Поряд із традиційним асортиментом хліба поширюються інноваційні види продукції на потребу споживачів. Країнам з високим рівнем соціально-економічного розвит-

ку притаманний розвинений сектор хлібопекарського виробництва.

Для зміцнення позицій на внутрішньому і міжнародних ринках хлібобулочних виробів Україні важливо враховувати актуальні тенденції хлібопечення та споживчі переваги інших країн, вдосконалювати маркетингові заходи, логістику перевезень та зберігання продукції, сприяти інноваційно-інвестиційному розвитку виробництва.

Незважаючи на падіння внутрішнього виробництва Україна продовжує входити до десятки провідних виробників цієї продукції. Тому зміцнення рівня промислового виробництва, що здатне гарантувати якість і безпечність продукції відповідно до європейської системи якості, зважений маркетинговий підхід до охоплення всіх сегментів споживачів та вихід на зовнішні ринки слугує запорукою успішної діяльності учасників національного ринку хлібобулочних виробів.

Список бібліографічних посилань

1. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [О. М. Шпичак, Ю. О. Лупенко, М. В. Присяжнюк та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 513 с.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України, 2018 рік. Статистичний збірник. Київ, 2019. *Державна служба статистики України*. 58 с.
3. Бокій О. В. Шляхи поліпшення діяльності ринку хлібобулочних виробів України. *Продовольчі ресурси*. 2017. № 9. С. 16-25.
4. Бокій О. В. Споживання хліба і хлібопродуктів та купівельна спроможність населення України. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 48-55.
5. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу за 2010-2018 рр. *Державна служба статистики України*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>.
6. Виробництво та реалізація промислової продукції за видами (річні дані). *Виробництво окремих видів промислової продукції (1990-2019)*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Shpychak O.M., Lupenko, Yu.O., Prysiazhniuk, M.V., et al. (2012). Analiz i prohnoz koniunktury svitovykh rynkiv produktsii roslinnytstva [Analysis and forecast of world markets for crop products]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
2. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharчування населенням України, 2018 rik. Statystychnyi zbirnyk. [Balances and consumption of basic foodstuffs by the population of Ukraine, 2018. Statistical collection]. (2019). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
3. Boki, O.V. (2017) Shliakhy polipshennia diialnosti rynku khlibobulochnykh vyrobiv Ukrainy [Ways to improve the market of bakery products of Ukraine]. *Prodovol'chi resursy*, 9, pp. 16-25 [In Ukrainian].
4. Boki, O. (2016). Spozhyvannia khliba i khliboproduktiv ta kupivelnna spromozhnist naselennia Ukrainy [Consumption of Bread and Bread Products and Purchasing Capacity of Population in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 48-55 [In Ukrainian].

7. Дробот В. І., Приходько Ю. С., Бережна Г. О. Боршно сорго у технології безглютенового хліба. *Наукові праці НУХТ* 2019. Т. 25, № 1. С. 208–214. <https://doi.org/10.24263/2225-2924-2019-25-1-21>.

8. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. *Державна служба статистики України*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>

9. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства : монографія / Лупенко Ю. О., Шпичак О. М. [та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 180 с.

10. Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності (2010–2018). Показники діяльності підприємств. *Державна служба статистики України*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>

11. Кирілюк Ю. М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 871 с.

12. Концептуальні засади галузевої паспортизації харчової індустрії України / Сичевський М. П., Куць О. І., Коваленко О. В., Бокій О. В. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 264 с.

13. Офіційний сайт AIBI. URL : <https://www.aibi.eu/>

14. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. *Національний банк України*. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.

15. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. *Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1*. URL : <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf>.

16. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 року № 1548. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

17. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. №1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 394. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250050387>.

18. Про Державний бюджет України на 2018 год : Закон України № 2246-VIII від 07.12.2017 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T172246>.

19. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів. Сайт економічного дискусійного клубу. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv>.

20. Про затвердження Методичних рекомендацій складання прогнозних балансів попиту і пропозиції продовольчих ресурсів : Наказ Міністерства економіки України від 18.12.2009 р. № 1426. URL : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=148347.

21. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України №722/2019 від 30.09.2019 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

22. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. *Державна служба статистики України*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>.

23. Сичевський М. П., Васильченко О. М., Коваленко О. В. Хлібопекарська галузь України: тенденції та проблеми її розвитку. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 14–22.

24. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. Київ : Аграр. наука, 2019. 386 с.

25. Харчова промисловість України: стратегічні аспекти розвитку / [Сичевський М. П., Коваленко О. В., Бокій О. В. та ін.]; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : Аграр. наука, 2016. 380 с.

26. Ціновий моніторинг ринків сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки 2016–2018 рр. / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, О. В. Боднар та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 60 с.

27. Чисельність населення та середня чисельність за періоди року. *Державна служба статистики України*. URL : <http://ukrstat.gov.ua/>.

5. Valovy vnutrishnii produkt za katehoriiami dokhodu za 2010-2018 rr. [Gross domestic product by income categories for 2010-2018]. (2018). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

6. Vyrobnystvo ta realizatsiia promyslovoi produktsii za vydamy (richni dani). Vyrobnystvo okremykh vydiv promyslovoi produktsii (1990-2019) [Production and sale of industrial products by type (annual data). Production of certain types of in- : <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

7. Drobot, V.I., Prykhodko, Yu. C., Berezhna, H.O. (2019). Borshno sorho u tekhnolohii bezghliutenovoho khliba [Flour sorghum in the technology of gluten free bread]. *Naukovi pratsi NUKhT*, vol. 25 (1), pp. 208–214. DOI: 10.24263/2225-2924-2019-25-1-21 [In Ukrainian].

8. Zovnishnia torhivlia okremymy vydamy tovariv za krainamy svitu [Foreign trade in certain types of goods by country]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

9. Lupenko, Yu.O., Shpychak, O.M., et al. (2013). Yemnist vnutrishnoho spozhyvchoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva: monohrafiia [The capacity of the domestic consumer market for agricultural products and food: monograph]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NSC IAE [In Ukrainian].

10. Kapitalni investytsii pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2010 - 2018). Pokaznyky diialnosti pidpriemstv. [Capital investments of enterprises by type of economic activity (2010-2018). Performance indicators of enterprises]. (2018). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

11. Kyrlyuk, Yu.M. (2013). Ahrarnyi rynek v umovakh transformatsii ekonomichnykh system: monohrafiia [Agrarian market in the conditions of transformation of economic systems: monograph]. Kyiv, KNEU [In Ukrainian].

12. Sychevskiy, M.P, Kuts, O.I., Kovalenko, O.V., Boki, O.V., et al. (2013). Kontseptualni zasady haluzevoi pasportyzatsii kharchovoi industrii Ukrainy [Conceptual bases of branch certification of the food industry of Ukraine]. Kyiv: NSC IAE [In Ukrainian].

13. Official site AIBI. Retrieved from: <https://www.aibi.eu/> [In English].

14. Ofitsiinyi kurs hryvni shchodo inozemnykh valiut [The official exchange rate of hryvnia against foreign currencies]. Natsionalnyi bank Ukrainy. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> [In Ukrainian].

15. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development]. (2015). Retrieved from: <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf> [In Ukrainian].

16. Pro vstanovlennia povnovazhen orhaniv vykonavchoi vlady ta vykonavchykh orhaniv miskykh rad shchodo rehuliuвання tsin (taryfiv): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 hrudnia 1996 roku # 1548. [About establishment of powers of executive bodies and executive bodies of city councils concerning regulation of the prices (tariffs): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 25, 1996 No. 1548]: Retrieved from: <http://www.zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin u dodatok do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 hrudnia 1996 r. # 1548 ta vyznannia takymy, shcho vtratly chynnist, deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.06.2017 r. # 394. [About modification of the appendix to the resolution Of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 25, 1996 №1548 and repeal of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 7, 2017 No. 394]. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250050387> [In Ukrainian].

18. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2018 hod: Zakon Ukrainy # 2246-VIII vid 07.12.2017 [On the State Budget of Ukraine for 2018: Law of Ukraine from 07.12.2017 No. 2246-VIII. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/T172246> [In Ukrainian].

19. Prodovolcha bezpeka v Ukraini u 2018 rotsi. Ohliad osnovnykh indykatoriv. [Food security in Ukraine in 2018. Overview of key indicators]. (2018). Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv> [In Ukrainian].

28. Шличак О. М., Боднар О. В. Вигоди та проблеми експорту зерна з України. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 5-15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2013_10_3.

29. AIBI Bread Market Report 2013. URL : <http://www.aibi.eu/wp-content/uploads/draft-AIBI-Bread-Market-report-2013.pdf>.

30. European Commission. Eurostat. Data Database. Total production by PRODCOM list (NACE Rev. 2) - annual data (DS-066342). URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

31. European Commission. Eurostat. Data Database. Population on 1 January by age and sex (demo_pjan). URL : https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en.

32. European Commission. Eurostat. Data Database. Sold production, exports and imports by PRODCOM list (NACE Rev. 2) - annual data (DS-066341). URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

33. European Commission. Eurostat. Data Database. Monthly minimum wages - bi-annual data (earn_mw_cur). URL : https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_mw_cur&lang=en.

34. Javier Martínez-Monzó, Jose Albors, P. García-Segovia. Trends and Innovations in Bread, Bakery, and Pastry. *Journal of Culinary Science & Technology*. 2013. Vol. 11(1). P. 56-65. URL: <http://www.magazinebbm.com/english/world-bread-market-and-trends/.html>.

35. Mostenska T., Tur O. The role of the value chain in ensuring the competitiveness of enterprises. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic Sciences*. 2018. Vol. 4. P. 75-84. <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2018-4-75-84>.

36. Studying the effect of sesame flour on the technological properties of dough and bread quality / Kovbasa V., Drobot V., Bilyk O., Bondarenko Yu., Hryshchenko A., Shutyuk V. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2018. Vol. 3/11(93). P. 6-16. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.133233/>.

37. Van Bochove C. The price of bread: regulating the market in the Dutch Republic. *Economic history review*. 2019. Vol. 72. Issue 4. P. 1519-1521. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ehr.12923>.

38. White Paper on food safety. 2000. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=LEGISUM%3A132041>

39. Zafar M U., Ping Q. Baking Industry development trend in Europe. *Pakistan journal of agricultural sciences*. 2020. Vol. 57. Issue 1. P. 9-16.

20. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii skladannia prohozhnykh balansiv popytu i propozyitsii prodovolchyykh resursiv: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 18.12.2009 r. # 1426. [About the statement of Methodical recommendations of drawing up of forecast balances of demand and the offer of food resources: Order of the Ministry of Economy of Ukraine from 18.12.2009 No. 1426]. Retrieved from: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=148347 [In Ukrainian].

21. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz prezidenta Ukrainy # 722/2019 vid 30.09.2019 [About the Goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine No. 22722/2019 from 30.09.2019]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [In Ukrainian].

22. Serednomisiachna zarobitna plata za vydamy ekonomichnoi diialnosti za period z pochatku roku [Average monthly wages by type of economic activity for the period from the beginning of the year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

23. Sychevskiy, M.P., Vasylychenko, O.M., Kovalenko, O.V. (2019). Khlibopekarska haluz Ukrainy: tendentsii ta problemy yii rozvytku [Bakery industry of Ukraine: tendencies and problems of its development]. *Ekonomika APK*, 5, pp 14-22 [In Ukrainian].

24. Sychevskiy, M.P. (2019). Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy [Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy]. Kyiv, Ahrarna nauka [In Ukrainian].

25. Sychevskiy, M.P., Kovalenko, O.V., Boki, O.V., et al. (2016). Kharchova promyslovist Ukrainy: stratehichni aspekty rozvytku [Food industry of Ukraine: strategic aspects of development]; Ya. M. Hadzalo (Ed). Kyiv: Ahrarn. nauka [In Ukrainian].

26. Lupenko, Iu.O., Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., et al. (2018) Tsinovyi monitorynh rynkiv silskohospodarskoi produktsii ta produktiv yii pererobky 2016-2018 rr. [Price monitoring of markets for agricultural products and products of its processing in 2016-2018]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

27. Chyselnist naselennia ta serednia chyselnist za periody roku [Population and average number for the periods of the year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

28. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. (2013). Vyhody ta problemy eksportu zerna z Ukrainy. [Benefits and problems of grain export from Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-15. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2013_10_3 [In Ukrainian].

29. AIBI Bread Market Report (2013). Retrieved from: <http://www.aibi.eu/wp-content/uploads/draft-AIBI-Bread-Market-report-2013.pdf> [In English].

30. European Commission. Eurostat. Data Database. Total production by PRODCOM list (NACE Rev. 2) - annual data (DS-066342). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [In English].

31. European Commission. Eurostat. Data Database. Population on 1 January by age and sex (demo_pjan). Retrieved from: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en [In English].

32. European Commission. Eurostat. Data Database. Sold production, exports and imports by PRODCOM list (NACE Rev. 2) - annual data (DS-066341). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [In English].

33. European Commission. Eurostat. Data Database. Monthly minimum wages - bi-annual data (earn_mw_cur). Retrieved from: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_mw_cur&lang=en [In English].

34. Martínez-Monzó, Javier; Albors, Jose; García-Segovia, P. (2013). Trends and Innovations in Bread, Bakery, and Pastry. *Journal of Culinary Science & Technology*, 11(1), pp. 56-65. Retrieved from: <http://www.magazinebbm.com/english/world-bread-market-and-trends/.html> [In English].

35. Mostenska, T., Tur, O. (2018). The role of the value chain in ensuring the competitiveness of enterprises. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, vol 4, pp. 75-84. DOI: 10.31651/2076-5843-2018-4-75-84 [In English].

36. Kovbasa, V., Drobot, V., Bilyk, O., Bondarenko, Yu., Hryshchenko, A., Shutuk, V. (2018). Studying the effect of sesame flour on the technological properties of dough and bread quality. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3/11 (93), pp. 6–16. DOI: 10.15587/1729-4061.2018.133233/ [In English].
37. Van Bochove, C. (2019) The price of bread: regulating the market in the Dutch Republic. *Economic history review*, vol. 72 (4), pp. 1519-1521. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ehr.12923> [In English].
38. White Paper on food safety (2000). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A32041> [In English].
39. Zafar, M U., Ping, Q. (2020). Baking Industry development trend in Europe. *Pakistan journal of agricultural sciences*, vol 57 (1), pp. 9-16 [In English].

Sychevskiy M. P., Shpychak O. M., Kovalenko O. V., Kuts O. I., Bokii O. V. Trends and prospects for the development of bakery production in European countries

The purpose of the article is to assess the development trends of the production of bakery products in the countries of the European space and the possibilities of the national industry to strengthen its positions in the domestic and foreign markets.

Research methods. The research used the methods of theoretical generalizations, dynamical, statistical comparisons and groupings – to analyze trends in the development of bakery production and assess the development of individual countries according to the selected system of indicators; economic and statistical analysis – to determine the level of mutual influence of factors and forecast estimates.

Research results. On the basis of the proposed methodological approach and the selected system of indicators, trends in the development of the bakery industry in European countries are studied. The mutual influence of factors of the macroeconomic environment on the development of bakery production has been determined, in particular: total income from product sales; capital investment; GDP per capita; wages; exchange rate. The influence of economic globalization on the expansion of exports of bakery products is revealed. The dynamics of production and export of bakery products is estimated. Based on the experience of developed countries and existing trends, the author suggests ways of developing the national bakery market.

Scientific novelty. The market shares of manufacturers in the bakery market and the share of industrial products in the total consumption of bread products in Ukraine, the influence of price factors on the formation of demand for bread and flour in European countries have been established. It has been substantiated that the main trends of the European bakery market, which will continue in the future, are: an increase in the total volume of industrial production in the EU as a whole; growing demand for functional types of products, production of flour mixtures for the needs of bakery enterprises for a given range of bakery products; diffusion of innovations in consumer packaging and semi-finished products; preservation of national traditions of consumption of flour products. The article reveals the dependence of the total income of the bakery industry on the volume of capital investment, growth in average wages and the volume of gross domestic product per capita, which is typical for Ukraine and developing countries.

Practical significance. Designed for experts in the field of economics of the food industry and the bakery industry, scientific workers, teachers, graduate students and students of higher educational institutions. The results of the study can be used by specialists to assess the level of development of bakery production in individual countries of the European space, by government officials when choosing directions for food policy, by researchers to expand the scope of research. Tabl.: 3. Figs.: 7. Refs.: 39.

Keywords: bread; bakery market; European countries; production; export; purchasing power.

Sychevskiy Mykola Petrovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of the Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4a, Ye. Sverstiuk St., Kyiv, 02002)

E-mail: sychevskiy@ipr.net.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5672-9189>

Shpychak Oleksandr Mykhailovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: om.shpychak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1329-5218>

Kovalenko Olha Volodymyrivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, head of the department of economic research and innovation providing, Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4a, Ye. Sverstiuk St., Kyiv, 02002)

E-mail: okovalenko0960@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8364-3316>

Kuts Oleksandr Ivanovych – candidate of economic sciences, deputy director for scientific and innovative activities, Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4a, Ye. Sverstiuk St., Kyiv, 02002)

E-mail: ipr.oleksandr.kuts@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2855-0659>

Bokii Olena Volodymyrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of economic research and innovation providing, Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4a, Ye. Sverstiuk St., Kyiv, 02002)

E-mail: olenabokiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

Сычевский Н. П., Шпичак А. М., Коваленко О. В., Куць А. И., Бокий Е. В. Тенденции и перспективы развития хлебопекарного производства в европейских странах

Цель статьи - оценить тенденции развития производства хлебопекарной продукции в странах европейского пространства и возможности национальной промышленности по укреплению позиций на внутреннем и внешних рынках.

Методика исследования. В процессе исследования применены методы теоретических обобщений, динамический, статистических сравнений и группировок – для анализа тенденций развития хлебопекарного производства и оценки развития отдельных стран по выбранной системе показателей; экономико-статистического анализа – для определения уровня взаимного влияния факторов и прогнозных оценок.

Результаты исследования. На основе предложенного методического подхода, по выбранной системе индикаторов, исследованы тенденции развития хлебопекарной промышленности в европейских странах. Определено взаимное влияние факторов макроэкономической среды на развитие хлебопекарного производства, в частности: совокупного дохода от реализации продукции; капитальных инвестиций; валового внутреннего продукта на одного человека; оплаты труда; курса валют. Выявлено влияние глобализации экономики на расширение экспорта хлебобулочной продукции. Оценена динамика производства и экспорта продукции хлебопекарной отрасли. Опираясь на опыт развитых стран и существующие тенденции, предложены пути развития национального рынка хлебобулочных изделий.

Элементы научной новизны. Установлены рыночные доли производителей на рынке хлебобулочных изделий и долю продукции промышленного производства в общем потреблении хлебных продуктов в Украине, влияние ценовых факторов на формирование спроса на хлеб и муку в европейских странах. Обосновано, что основными тенденциями европейского рынка хлебобулочных изделий, которые сохраняются и в дальнейшем являются: увеличение общего объема промышленного производства в целом по ЕС; рост спроса на функциональные виды продукции, изготовление мучных смесей на заказ хлебопекарных предприятий для заданного ассортимента хлебобулочных изделий; распространение инноваций потребительской упаковки и замороженных полуфабрикатов; сохранение национальных традиций потребления мучных изделий. Выявлена зависимость совокупного дохода хлебопекарной отрасли Украины от объема капитальных инвестиций, роста средней заработной платы и объемов валового внутреннего продукта из расчета на одного человека, что характерно для стран, которые развиваются.

Практическая значимость. Рассчитано на специалистов в области экономики пищевой промышленности и хлебопекарной отрасли, работников научной сферы, преподавателей, аспирантов и студентов высших учебных заведений. Результаты исследования могут применяться специалистами для оценки уровня развития хлебопекарного производства в отдельных странах европейского пространства, работниками органов государственного управления при выборе направлений продовольственной политики, научными сотрудниками для расширения сферы исследований. Табл.: 3. Илл.: 7. Библиогр.: 39.

Ключевые слова: хлеб; рынок хлебобулочных изделий; европейские страны; производство; экспорт; покупательная способность.

Сычевский Николай Петрович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Института продовольственных ресурсов Национальной академии аграрных наук Украины (02002, г. Киев, ул. Е. Сверстюка, 4а)
E-mail: sychevskiy@ipr.net.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5672-9189>

Шпичак Александр Михайлович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: om_shpychak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1329-5218>

Коваленко Ольга Владимировна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом экономических исследований и инновационного провайдинга, Институт продовольственных ресурсов Национальной академии аграрных наук Украины (02002, г. Киев, ул. Е. Сверстюка, 4а)

E-mail: okovalenko0960@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8364-3316>

Куць Александр Иванович - кандидат экономических наук, заместитель директора по научной и инновационной деятельности, Институт продовольственных ресурсов Национальной академии аграрных наук Украины (02002, г. Киев, ул. Е. Сверстюка, 4а)

E-mail: ipr.oleksandr.kuts@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2855-0659>

Бокий Елена Владимировна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономических исследований и инновационного провайдинга, Институт продовольственных ресурсов Национальной академии аграрных наук Украины (02002, г. Киев, ул. Е. Сверстюка, 4а)

E-mail: olenabokiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020 р.

Фахове рецензування: 22.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сичевський М. П., Шпичак О. М., Коваленко О. В., Куць О. І., Бокій О. В. Тенденції та перспективи розвитку хлібопекарського виробництва в європейських країнах. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 54 – 67. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007054>

Sychevskiy, M.P., Shpychak, O.M., Kovalenko, O.V., Kuts, O.I. & Bokii, O.V. (2020). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku khlibopekarskoho vyrobnytstva v yevropeyskykh krainakh [Trends and prospects for the development of bakery production in European countries]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 54 – 67 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007054>

УДК 351:228.2:63

JEL Classification: Q2; O13; O2

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007068>

Л. Ф. КОЖУШКО, доктор технічних наук, професор
В. А. СТАШУК, доктор технічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
А. М. РОКОЧИНСЬКИЙ, доктор технічних наук, професор
Н. А. ФРОЛЕНКОВА, кандидат економічних наук, доцент

Водний менеджмент в Україні: особливості та перспективи розвитку

Мета статті - визначити особливості і зміст реалізації функцій класичного та сучасного менеджменту у сфері водного господарства як визначального чинника відродження галузі на новому рівні.

Методика дослідження. Методологічну базу досліджень становлять загальнотеоретичні та спеціальні методи, які дають можливість вирішувати проблемні наукові завдання. У процесі дослідження використано: діалектичні методи пізнання процесів і явищ; монографічний (аналіз зарубіжного досвіду фінансування водної галузі); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та висновки); системного узагальнення, аналізу й синтезу (аналіз сучасного стану і проблем галузі та її складових, аналіз та узагальнення видів діяльності в межах кожної функції водного менеджменту, визначення джерел фінансування водогосподарських проєктів тощо); метод групувань (визначення змісту робіт у межах кожної функції водного менеджменту).

Результати дослідження. Визначено основні види діяльності та зміст робіт, які реалізуються в межах загальних функцій водного менеджменту - планування, координації та організації, мотивації, контролю і регулювання, лідерства. Розглянуто та проаналізовано особливості реалізації в сучасних умовах України окремих спеціальних функцій водного менеджменту - фінансової, інвестиційної, проєктної.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні основи реалізації функцій менеджменту шляхом їх адаптації та конкретизації змісту відповідно до специфічних особливостей водної галузі.

Практична значущість. Комплексна і системна реалізація функцій водного менеджменту на рівні державних органів управління водним господарством та водогосподарських організацій дозволить відродити галузь на новому рівні та забезпечити її стабільне й рентабельне функціонування в сучасних економічних умовах. Табл.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: водний менеджмент; планування; організація; мотивація; контроль; лідерство.

Кожушко Леонід Федорович - доктор технічних наук, професор, дійсний член Академії будівництва України, завідувач кафедри менеджменту, Національний університет водного господарства та природокористування (33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11)

E-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5724-4773>

Сташук Василь Андрійович - доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: stashukva@gmail.com

Рокочинський Анатолій Миколайович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри водної інженерії та водних технологій, Національний університет водного господарства та природокористування (33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11)

E-mail: a.m.rokochinskiy@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5248-6394>

Фроленкова Надія Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний університет водного господарства та природокористування (33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11)

E-mail: n.a.frolenkova@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4553-9547>

© **Постановка проблеми.** Соціально-економічні й політичні зміни, що відбуваються в країні протягом останніх десятиліть,

характеризуються нестабільністю та відсутністю чіткої ефективної стратегії розвитку практично в усіх сферах, що використовують природні ресурси. Крім того, серед численних екологічних і соціально-економічних проблем людства сьогодні спо-

© Л. Ф. Кожушко, В. А. Сташук,
А. М. Рокочинський, Н. А. Фроленкова, 2020

стерігається загострення енергетичних, продовольчих та водних криз поряд із відчутними змінами погодно-кліматичних умов, що може призвести до катастрофічних і невідворотних наслідків.

Сучасний стан сфери водного господарства, як галузі природокористування, характеризується наявністю комплексу проблем економічного, технологічного й екологічного характеру. Функціонування галузі розбалансоване через наявні недоліки, зумовлені, насамперед, непродуманою приватизацією, зміною власності на засоби виробництва, дробленням великих виробничих систем, відсутністю чіткого закріплення відповідальності, неефективною державною політикою у сфері розподілу бюджетних коштів. В умовах реформування аграрного сектору і приватизації меліорованих земель докорінно змінилися категорії землевласників, зруйновано усталені традиційні схеми управління меліоративними системами, агротехнології, виробничі та економічні взаємозв'язки між учасниками сільськогосподарського виробництва, а головне - змінилася державна фінансова політика. Зазначена проблематика має виражений як загальнодержавний, так і регіональний характер.

Вирішення галузевих проблем вимагає пошуку і поглиблення досліджень з питань удосконалення управління технологічними процесами, що відбуваються в ній, зокрема, процесами менеджменту у сфері природогосподарських проєктів. Відродження галузі сьогодні можливе тільки за умови реформування організаційно-економічних відносин, появи нових джерел та форм фінансування водогосподарсько-меліоративних проєктів, впровадження нових екологічно досконаліших технологій, удосконалення існуючого механізму управління водогосподарськими об'єктами на всіх рівнях, впровадження сучасних принципів управління, передусім на державному рівні, а також інструментарію сучасного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимість та актуальність у сучасному мінливому світі системної соціальної науки «менеджмент» важко переоцінити. Як відомо, наука менеджменту виникла понад 100 років тому в США і за цей період засвідчила свою ефективність у тих країнах, в яких широко використовувалася. Із впевненістю можна стверджувати, що ХХ ст. є епохою менеджменту, і практично всі економічні

дива у світі відбулися саме завдяки цій науці. Дослідження зарубіжного досвіду доцільно здійснювати для використання інноваційних методів менеджменту, які можуть бути адаптовані до вітчизняних умов, а також сприятимуть поліпшенню інвестиційного клімату в країні [13, 15, 16, 18 та ін.].

Термін «водний менеджмент» вже використовується для позначення процесу державного управління водним господарством та його елементами. Проте очевидно, що в українському суспільстві поки що немає розуміння важливості і повноцінної сутності цієї методології. Відсутнє розуміння її масштабності і багатофункціональності, не сприймається вона досі як універсальна соціальна наука розвитку та успішності. Саме тому не тільки в державних, а навіть у комерційних структурах системного застосування методології менеджменту не спостерігається, хоча ця наука може стати вагомим чинником відродження водної галузі та української економіки в цілому на новому рівні.

Нині тривають дослідження вітчизняних науковців, більшість з яких стосуються розробки організаційно-управлінських механізмів керування водними ресурсами та водогосподарськими установами на державному рівні; регулювання державно-приватного партнерства в галузі; особливостей реалізації проєктів у водній сфері, їх фінансування тощо [1, 2, 4 - 7, 9, 12 та ін.]. Проте цим дослідженням притаманний «точковий» характер, що не дозволяє забезпечити системний, комплексний, інтегрований підхід, який можна назвати повноцінним водним менеджментом, що базується на класичній теорії менеджменту, її принципах, функціях і методах.

Необхідні вагомі зміни в існуючому механізмі державного і галузевого менеджменту, традиційних системах функцій, важелів, методів, інструментів та стимулів, що забезпечують взаємозв'язок його технічних, технологічних, організаційних, економічних, соціальних, екологічних підсистем.

Мета статті - визначити особливості і зміст реалізації функцій класичного та сучасного менеджменту у сфері водного господарства як визначального чинника відродження галузі на новому рівні.

Виклад основних результатів дослідження. Система водного менеджменту повинна ґрунтуватися на класичних теоретичних засадах менеджменту з використанням принципів, функцій, методів, інструментів

сучасної теорії менеджменту з урахуванням специфіки об'єкта управління та існуючих взаємозв'язків у галузі.

Побудова сучасної системи водного менеджменту повинна базуватися на наступних *принципах*: формування ринкового механізму і поєднання його з державним регулюванням; орієнтація на попит та потреби ринку; постійне підвищення ефективності діяльності; коригування цілей і програм відповідно до потреб ринку; інформаційне забезпечення для прийняття оптимальних рішень; адаптація до міжнародних стандартів; посилення соціальних й екологічних вимог до ді-

яльності організацій та установ; оптимізація розподілу ресурсів; впровадження гнучких та адаптованих управлінських структур тощо.

Реалізація цілей ефективного менеджменту відбувається через його функції - загальні та спеціальні. Необхідно підкреслити той факт, що результативним менеджмент стане лише за умови побудови в організації процесного механізму, коли всі функції реалізуються одночасно, послідовно і в комплексі. Тільки такий підхід може призвести до очікуваних результатів. Нижче наведено особливості реалізації загальних *функцій* в системі водного менеджменту (табл.).

Реалізація загальних функцій в системі водного менеджменту

Функція менеджменту	Зміст
Планування	Системна реалізація державної політики у сфері водного господарства і меліорації земель: концепції, стратегії, цілі, шляхи і методи їх досягнення. Формування: - загальнодержавної концепції розвитку водного господарства і водної політики; - стратегічних та поточних цілей розвитку галузі; - стратегічних напрямів розвитку галузі в цілому та її окремих складових. Розробка і реалізація: - державних, цільових, міждержавних, регіональних програм раціонального використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу; - планів управління річковими басейнами; - планів водокористування на системах; - регіональних схем комплексного протипаводкового захисту та ін.
Організація і координування	Організація реалізації стратегічних і поточних планів розвитку. Удосконалення нормативного-правового забезпечення діяльності галузі. Реорганізація системи управління водогосподарським комплексом, яка передбачає: - реформування складної системи галузевих, відомчих, регіональних структур і функцій; - удосконалення організаційних структур управління галуззю на рівні держави, регіонів, окремих господарських одиниць на принципах інтегрованого управління водними ресурсами; - чіткий розподіл прав і відповідальності між різними рівнями управління для збалансованого управління водними ресурсами та об'єктами; - забезпечення необхідного для успішної діяльності рівня взаємодії та координації між стейкхолдерами від місцевого до міждержавного рівня; - координація управління водними ресурсами і водогосподарськими об'єктами в різних секторах економіки; - розробка організаційних схем впровадження басейнового принципу управління водними ресурсами; - удосконалення галузевої структури водокористування та ін.
Мотивація	Розробка механізму стимулювання економічно ефективного використання виробничих і трудових ресурсів галузі. Мотивація персоналу водогосподарських організацій з метою формування відповідального ставлення, ініціативності, прогресивності, зниження рівня корупції. Розробка системи стимулювання реалізації інвестиційних проєктів та нововведень у галузі. Стимулювання ресурсоощадливого та екологічно безпечного водоспоживання і водокористування.

Контроль і регулювання	Впровадження ефективного збалансованого механізму контролю і регулювання на всіх етапах виробничого процесу з метою забезпечення сталого функціонування водогосподарських систем: - розробка раціональних нормативів водокористування, лімітів забору води, скидання забруднюючих речовин, водообліку і технології розподілу води на водогосподарських системах; - удосконалення системи моніторингу стану навколишнього природного середовища; - облік і аналіз результатів, оцінка відхилень, коригування заходів; - впровадження сучасних інформаційних систем обліку і прогнозування та ін.
Лідерство	Інтеграція міжособистісних факторів організацій сфери водного господарства і природокористування для орієнтації їх на досягнення цілей через цілеспрямований вплив на поведінку окремих осіб або робочих груп: - організація, координування та коригування діяльності працівників водгосподарських організацій та спільних зусиль команди, відносин у соціальних групах; - спонукання підлеглих на досягнення мети і впевненості у власних силах, задоволення індивідуальних і групових потреб, досягнення групової синергії; - представництво водогосподарських організацій та їхніх інтересів за межами колективу, підтримка рівноваги між потребами організацій та можливостями їх задоволення; - формування, встановлення і підтримка норм, стандартів, цінностей, традицій та гнучких навичок в організаціях; - стратегічне бачення розвитку та визначення перспектив для подальшої діяльності водогосподарських організацій; - впровадження інноваційного підходу до вирішення організаційних і галузевих проблем, акумулювання та генерування ідей, прийняття рішень в умовах невизначеності й ризику та ін.

Джерело: Розроблено авторами.

Спеціальні функції водного менеджменту диференційовані за об'єктами, процесами, елементами виробничо-господарської діяльності і можуть включати фінансовий, інвестиційний, інноваційний, проєктний, екологічний, виробничий, операційний, кадровий, соціальний менеджмент. Особливості реалізації окремих спеціальних функцій водного менеджменту полягають у наступному.

Фінансовий менеджмент. Дослідження зарубіжного досвіду дозволяє дійти висновку, що навіть за умов розвиненої ринкової економіки водне господарство і меліорація земель не можуть існувати без підтримки держави і суспільства. Однак сучасні політико-економічні умови в Україні диктують певні вимоги до переходу від централізованого фінансування таких проєктів до змішаного, за участю приватних структур.

У країнах з розвиненою ринковою економікою інвестиції в галузь водного господарства та сільськогосподарських меліорацій, наприклад, здійснюють як держава, так і суб'єкти ринку: приватні сільгоспвиробники, землевласники, фермери та ін. Зокрема, в США державні інвестиції спрямовані тільки в

об'єкти, що вимагають великих витрат, а тому всі значні гідромеліоративні та водогосподарські проєкти здійснюються переважно за рахунок коштів федерального бюджету і бюджетів окремих штатів. Стосовно окремих землевласників, то фермери вкладають частину доходів у гідромеліоративні заходи, в загальному відшкодовуючи тільки 15-20% витрат, пов'язаних з меліорацією земель.

У Нідерландах до 35% вартості загальних вкладень у меліоративні проєкти сплачуються фермерами, переважно за рахунок кредитів. Водогосподарський банк видає позики на 20-40 років. За рік фермер повинен повертати 5% суми плюс відсотки. Значною мірою саме завдяки водному господарству Нідерланди перетворилися з імпортера продовольчих продуктів (раніше орних земель катастрофічно не вистачало) в найбільшого експортера. На світовому ринку широко відомі насамперед квіти, високоякісні овочі та продукція молочного тваринництва.

В Італії держава фінансує на 100% вартість громадських споруд: водосховищ, основних водних шляхів, відвідних каналів та ін. Субсидії з державного бюджету становлять у се-

редньому 38%, за рахунок державного бюджету відшкодовується і частина експлуатаційних витрат. Фермери компенсують лише 55-65% вартості поточних витрат.

У Великобританії водогосподарське будівництво на 50-70% фінансується державою. Крім того, відповідно до прийнятих законів, фермерам надаються державні субсидії або субсидії місцевих адміністративних органів у розмірі до 50% витрат.

В Японії за рахунок фермерів фінансуються невеликі меліоративні проєкти. Джерела фінансування - довгострокові кредити (15 років із 3,5-5,5% річних) і власні доходи. У Китаї за останні 50 років водне господарство стало одним із пріоритетних завдань держави. Експлуатація зрошувальних систем і більшість водоохоронних заходів здійснюються за рахунок державного бюджету або бюджетів провінцій - до 60-70%.

З урахуванням світового досвіду та особливостей функціонування сфери водного господарства необхідно розробити й ввести в дію організаційний і економічний механізм державного регулювання галузі, а також підтримки сільськогосподарського виробника на меліорованих землях, оскільки обмеженість бюджетних коштів вимагає пошуку нових джерел фінансування інвестиційних проєктів.

Важливим елементом водного господарства України є система боротьби з паводками, що вимагає значних фінансових ресурсів. Аналіз стану фінансування підтверджує думку про те, що протипаводковий захист як по країні, так і на Закарпатті проводився не системно та не в повному обсязі до запланованого, хоча в цілому кількість коштів для реалізації протипаводкового захисту значно зросла. На сьогодні вирішення таких регіональних проблем, зокрема на Закарпатті, потребує інвестицій з різних джерел, адже через фінансовий стан (бюджет) держава не спроможна вирішити всі нагальні соціальні, економічні та екологічні проблеми. Головним джерелом фінансування слугують державні програми, тобто кошти державного бюджету, проте для фінансування робіт із ліквідації наслідків паводка та протипаводкового захисту використовуються різноманітні джерела. Це і місцевий бюджет, і міжнародні інвестиції, позабюджетні фонди тощо [2, 4].

Отже, в нинішніх умовах фінансовий механізм підтримки водогосподарської галузі може включати:

- пряме бюджетне фінансування окремих робіт під час реалізації проєктів;
 - надання дотацій, субсидій і кредитів на будівництво і реконструкцію водогосподарських систем;
 - надання пільг при оподаткуванні, кредитних і фінансових пільг, відшкодування за рахунок бюджету частини відсотків за кредитами, отримані господарствами в комерційних банках;
 - надання державних гарантій на закупівлю певного обсягу продукції;
 - надання інвесторам державних гарантій інвестиційних ризиків;
 - введення системи пільгового державного лізингу;
 - цільові міжнародні позики, гранти, договори партнерства;
 - забезпечення сприятливого податкового, кредитного, інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу, грантових програм, іноземних підприємницьких структур, страхових і громадських організацій.
- Інвестиційний менеджмент.* Сучасний стан галузі характеризується відсутністю зацікавленості в ній як держави, так і приватних інвесторів. Тому надзвичайно важливе формування інвестиційної стратегії як держави, так і підприємств водогосподарського комплексу, яка передбачає вибір важливих напрямів інвестиційної діяльності, оцінку інвестиційної привабливості окремих реальних проєктів і фінансових інструментів, відбір найбільш ефективних з них; формування реальних інвестиційних програм і портфеля інвестицій, вибір найбільш ефективних форм їх фінансування.
- Трансформації економічних відносин в Україні, поява нових джерел фінансування інвестиційних проєктів та необхідність екологізації сучасного виробництва вимагають перегляду і вдосконалення традиційних підходів до вибору екологічно та економічно оптимальних проєктних рішень у галузі природокористування взагалі і водогосподарсько-меліоративної як їх складової зокрема. Існуючі натеper практичні підходи до фінансово-економічних розрахунків при визначенні доцільності інвестицій в проєкти не відповідають сучасним умовам господарювання і вимогам ринкової економіки. Однак такі зміни не можуть здійснюватися кардинально і раптово, без урахування роками працюючої системи. Крім того, оскільки кож-

на галузь має певні особливості у формуванні витрат і результатів, склад яких залежить від мети розрахунку і видів ефективності інвестицій, необхідно розглянути придатність стандартних показників та особливості їх розрахунку в умовах конкретно обраної галузі.

Удосконалення методологічних і методичних аспектів еколого-економічної оцінки таких проєктів дозволить підвищити обґрунтованість прийнятих господарських рішень з урахуванням особливостей створення та функціонування водогосподарсько-меліоративних об'єктів як складних природно-технічних та еколого-економічних систем.

З огляду на особливості галузі методика інвестиційної оцінки водогосподарських проєктів повинна базуватися на принципах використання комплексу показників, які безпосередньо пов'язані з основними цілями і завданнями проєкту; орієнтації на економічну, екологічну і соціальну ефективність; окупності вкладених коштів за рахунок доходів від реалізації проєкту в межах терміну, прийнятого для інвестора; залучення, за необхідності, якісних показників та експертних оцінок, які дозволяють врахувати ефекти, що не можливо вартісно виміряти. Пильної уваги потребує необхідність урахування кліматичних умов реалізації таких проєктів та їх впливу на результуючі еколого-економічні показники.

Складність оцінки економічних наслідків реалізації інвестицій у водній галузі надто виявляється в проєктах протипаводкового захисту, оскільки системне збільшення інвестицій у протипаводковий захист призводить, відповідно, до зменшення щорічних збитків, що не завжди можливо точно прогнозувати та розрахувати. Напрями удосконалення науково-методичних підходів до оцінювання збитків від паводків повинні ґрунтуватися на узагальненні та систематизації досвіду, розширенні й поглибленні науково-інформаційної бази про стан навколишнього природного середовища, оскільки нині обліковуються переважно прямі економічні збитки, а непрямі економічні та соціально-екологічні збитки не враховуються, хоча масштаби останніх значні. Запропонований нами науково-методичний підхід до економіко-екологічного оцінювання ефективності інвестицій у протипаводковий захист територій за системним підходом при всебічному урахуванні місцевих умов дозволяє

оптимально визначити схему протипаводкового захисту територій і оптимізувати обсяг інвестицій у такий захист [2, 4].

Сьогодні головні зусилля у водній галузі спрямовані на реконструкцію та модернізацію водогосподарських систем, підвищення ефективності зрошення, заощадження водних ресурсів, охорону довкілля, протипаводковий захист. Тому стратегічними напрямками інвестування повинні бути:

- забезпечення відновлення і надійного функціонування водогосподарсько-меліоративного комплексу, реконструкція і модернізація меліоративних систем та їх споруд;
- впровадження нових способів зрошення (краплинне, мікродощування) і осушення (системи двосторонньої дії) земель;
- застосування водо- та енергозберігаючих екологічно безпечних режимів зрошення і водорегулювання;
- освоєння і запровадження нанотехнологій для підвищення ефективності системи водопідготовки, автоматизованих систем моніторингу, прогнозування і запобігання шкідливій дії вод;
- запровадження ресурсо- та природозберігаючих технологій, зокрема маловодних і безводних технологій;
- поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених земель;
- будівництво та реконструкція гідротехнічних споруд, захисних дамб, польдерів, протипаводкових водосховищ;
- забезпечення розвитку і реконструкції систем питного водопостачання й водовідведення тощо.

Проєктний менеджмент. Управління проєктами - це визнана в усьому світі методологія вирішення організаційно-технічних проблем, це філософія керівництва проєктами, яка спрямована на ефективне досягнення цілей шляхом застосування системи сучасних методів, технік і технологій менеджменту. За допомогою методів управління проєктами визначають його цілі, оцінюють життєздатність, розробляють структуру робіт, визначають необхідні обсяги і джерела фінансування, підбирають виконавців (у тому числі за допомогою торгів і конкурсів), визначають терміни реалізації, складають графіки виконання робіт, оцінюють необхідні ресурси, кошторис і бюджет проєкту, планують і враховують ризики, забезпечують контроль за реалізацією, оцінюють результати.

Водогосподарські проєкти мають певні особливості й відмінності від інвестиційних проєктів, здійснюваних в інших галузях, зокрема залежність одержуваного результату від погодно-кліматичних умов; використання специфічних видів ресурсів - природних; застосування специфічних водогосподарських, меліоративних та агротехнічних технологій. Враховуючи такі особливості, основні складові системи управління проєктами повинні включати:

1. Відпрацьований механізм інформаційного забезпечення: збір даних, аналіз, обробка і координація отримання інформації. Особлива увага повинна бути приділена можливості ресурсного забезпечення проєкту.

2. Розробку стратегічних альтернатив, планування інвестиційної кампанії, бюджетування.

3. Формування концепції майбутнього інвестиційного проєкту відповідно до загальної стратегії організації, встановлення цілей і завдань за проєктом. При цьому серед сформульованих у межах проєкту цілей мають бути цілі щодо оптимізації використання ресурсів та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

4. Обґрунтування критеріїв аналізу досягнення цілей, в тому числі екологічних. Розробка системи підконтрольних показників, що відповідають обраним критеріям, проведення розрахунків доцільності й ефективності інвестицій.

5. Створення механізму відбору інвестиційних заявок, який повинен бути об'єктивним та адекватним.

6. Формулювання організаційних аспектів моніторингу і контролю.

7. Створення і впровадження систем електронного документообороту.

8. Управління грошовими потоками проєкту, що дозволяє здійснювати ефективне фінансове планування та прогнозування.

9. Управління ризиками - обов'язковий «атрибут» сучасної господарської діяльності, особливо у галузях природокористування, де фінансовий результат напряму залежить від мінливих та важко передбачуваних природних умов.

10. Перевірка досягнення цілей підприємства у сфері інвестиційної діяльності, впровадження механізму коригуючих дій.

Аналогічно, свої специфічні умови та особливості реалізації у сфері водного господарства мають інші спеціальні функції менеджменту - кадровий, інноваційний, екологічний, виробничий менеджмент.

Висновки. З огляду на стратегічну важливість сфери водного господарства для забезпечення продовольчої, ресурсної та екологічної стабільності країни необхідно її відродження на новому рівні. Зважаючи на позитивний закордонний досвід це можливо завдяки впровадженню комплексної методології сучасного менеджменту. Водний менеджмент - це спеціальний інструмент, специфічний апарат, який забезпечує можливість досягати результату шляхом реалізації функцій, методів, прийомів, інструментів з обов'язковим урахуванням і адаптацією теоретичних підходів до особливостей галузі. При цьому всі функції водного менеджменту повинні бути реалізовані системно і комплексно, що потребує сьогодні від керівників водогосподарських організацій та апарату державного управління необхідності формування відповідного менеджерського стратегічного мислення та набуття навичок, потрібних для керування галуззю в сучасних економічних умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи) / за ред. М. І. Ромашенка, М. А. Хвесика, Ю. О. Михайлова. Київ : Компринт, 2015. 46 с.
2. Водний менеджмент в Україні: проблеми та інновації розвитку : монографія / за ред. Л. Ф. Кожушка, В. А. Сташука, М. А. Хвесика, А. М. Рокочинського. Рівне : НУВГП, 2018. 638 с.
3. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики : Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 року. База даних «Законодавство України». ВР України. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_962 (дата звернення: 06.07.2020 р.).

References

1. Romashchenko, M.I., Khvesyk, M.A., Mykhailov, Yu.O., et al. (2015). *Vodna stratehiia Ukrainy na period do 2025 roku (naukovi osnovy)*. [Water strategy of Ukraine for the period up to 2025 (scientific bases)]. Kyiv: Komprint [In Ukrainian].
2. Kozhushok, L.F., Stashuk, V.A., Khvesyk, M.A., Rokochynskyi, A.M., et al. (2018). *Vodnyi menedzhment v Ukraini: problemy ta innovatsii rozvytku: monohrafiia* [Water management in Ukraine: problems and innovations of development: monograph]. Rivne: NUVHP [In Ukrainian].
3. *Pro vstanovlennia ramok diialnosti Spivtovarystva v haluzi vodnoi polityky: Dyrektyva 2000/60/leS Yevropeiskoho Parlamentu i Rady vid 23 zhovtnia 2000 roku*. [Establishing a framework for Community action in the field of water policy: Directive 2000/60 / EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000]. (2000). Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_962 [In Ukrainian].

4. Ефективність протипаводкового захисту в басейні р. Тиса Закарпатської області : монографія / В. А. Сташук, Л. Ф. Кожушко, І. І. Овчаренко. Херсон : Грін Д. С., 2013. 235 с.

5. Євдокимов В. О. Державне регулювання розвитку водогосподарського комплексу шляхом упровадження інтегрованого підходу управління водними ресурсами за басейновим принципом. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_20 (дата звернення: 06.07.2020 р.).

6. Зацерковний В. І. Аналіз системи управління водогосподарським комплексом України та пошук шляхів щодо її вдосконалення. *Наукоємні технології*. 2017. № 4(36). С. 358-367.

7. Климчик О. М., Пінкіна Т. В., Пінкін А. А. Впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2018. № 4(45). С. 36-40.

8. Концепція Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2020 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 1029-р. Урядовий портал. *КМ України*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/239787900> (дата звернення: 06.07.2020 р.).

9. Овчаренко І. І. Водний менеджмент у контексті впровадження європейських вимог. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2019. № 3. С. 67-68.

10. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 4836-VI. База даних «Законодавство України». *ВР України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text> (дата звернення 06.07.2020 р.).

11. Рокочинський А. М., Кожушко Л. Ф., Кропивко С. М., Фроленкова Н. А. Управління проектами у водному господарстві та природокористуванні : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2012. 293 с.

12. Хвесик М. А., Мандзык В. М. Основні тенденції та закономірності використання водних ресурсів у системі суспільного відтворення. *Український центр водно-екологічних проблем*. 2018. URL : <https://cleanwater.org.ua/osnovni-tendentsiji-ta-zakonomirnosti-vykorystannya-vodnyh-resursiv-u-systemi-suspilnoho-vidtvorennia/> (дата звернення: 06.07.2020 р.).

13. Alberto Ruiz-Villaverde. Public Participation in European Water Management: from Theory to Practice. *Water Resources Management*. 2017. Vol. 31. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s11269-016-1355-1>.

14. Bruce Mitchell. Resource and Environmental Management: Third Edition. *Oxford University Press*, 2018. 368 p.

15. Desmond Keeling. *Management in Government*. Routledge, 2018. 206 p.

16. Drucker, Peter F. *Management Challenges for the 21st Century*. New York : HarperCollins, 1999. 224 p.

17. James E. Nickum. *Revival: Water Management Organization in the People's Republic of China*. Routledge, 2017. 286 p.

18. Joseph Heagney. *Fundamentals of Project Management*. AMACOM, 2016. 240 p.

19. *Routledge Revivals*. *Water Management Innovations in England*. Routledge. 2017. 121 p.

4. Stashuk, V.A., Kozhushko, L.F., Ovcharenko, I.I. (2013). *Efektivnist protypavodkovoho zakhystu v baseini r. Tysa Zakarpatskoi oblasti: monohrafiia* [The effectiveness of flood protection in the basin of the Tysa River in the Transcarpathian region: monograph]. Kherson: Hrin D. S. [In Ukrainian].

5. Yevdokymov, V.O. (2015). *Derzhavne rehuliuвання rozvytku vodohospodarskoho kompleksu shliakhom uprovadzhennia intehrovanooho pidkhotu upravlinnia vodnymy resursamy za baseinovym pryntsyom* [State regulation of water management development through the introduction of an integrated approach to water resources management on a basin basis]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_20 [In Ukrainian].

6. Zatserkovnyi, V.I. (2017). *Analiz systemy upravlinnia vodohospodarskym kompleksom Ukrainy ta poshuk shliakhiv shchodo yii vdoskonalennia* [Analysis of the management system of the water management complex of Ukraine and search for ways to improve it]. *Naukoiemni tekhnologii*, 4(36), pp. 358-367 [In Ukrainian].

7. Klymchik, O.M., Pinkina, T.V., Pinkin, A.A. (2018). *Vprovadzhennia systemy intehrovanooho upravlinnia vodnymy resursamy za baseinovym pryntsyom* [Introduction of an integrated water resources management system based on the basin principle]. *Scientific Journal «ScienceRise»*, 4(45), pp. 36-40 [In Ukrainian].

8. Kontseptsiiia Zahalnodержавnoi tsilovoi prohramy rozvytku vodnoho hospodarstva na period do 2020 roku. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 veresnia 2009 r. # 1029-r. [The concept of the National target program of water management development for the period up to 2020. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 3, 2009 № 1029-r.]. (2009). Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_962 [In Ukrainian].

9. Ovcharenko, I.I. (2019). *Vodnyi menedzhment u konteksti vprovadzhennia yevropeiskykh vymoh* [Water management in the context of implementation of European requirements]. *Hidrolohiia, hidrokhimiia i hidroekolohiia*, 3, pp. 67-68 [In Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Zahalnodержавnoi tsilovoi prohramy rozvytku vodnoho hospodarstva ta ekolohichnoho ozdorovlennia baseinu richky Dnipro na period do 2021 roku: Zakon Ukrainy vid 24.05.2012 # 4836-VI [On approval of the National target program for the development of water management and environmental rehabilitation of the Dnieper river basin for the period up to 2021: Law of Ukraine of 24.05.2012 No. 4836-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text> [In Ukrainian].

11. Kozhynskyi, A.M., Kozhushko, L.F., Kropyvko, S.M., Frolenkova, N.A. (2012). *Upravlinnia proektamy u vodnomu hospodarstvi ta pryrodokorystuvanni: navch. posibnyk* [Project Management in Water and Natural Resources: Study Guide]. Rivne: NUVHP [In Ukrainian].

12. Khvesyk, M.A., Mandzyk, V.M. (2018). *Osnovni tendentsii ta zakonomirnosti vykorystannia vodnykh resursiv u systemi suspilnoho vidvorennya* [Main trends and patterns of water resources use in the system of social reproduction]. *Ukrainskyi tsentr vodno-ekolohichnykh problem*. Retrieved from: <https://cleanwater.org.ua/osnovni-tendentsiji-ta-zakonomirnosti-vykorystannya-vodnyh-resursiv-u-systemi-suspilnoho-vidtvorennia/> [In Ukrainian].

13. Alberto, Ruiz-Villaverde (2017) *Public Participation in European Water Management: from Theory to Practice*. *Water Resources Management*, vol. 31. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11269-016-1355-1> [In English].

14. Bruce, Mitchell (2018). *Resource and Environmental Management: Third Edition*. Oxford University Press [In English].

15. Desmond, Keeling (2018). *Management in Government*. Routledge [In English].

16. Drucker, Peter F. (1999). *Management Challenges for the 21st Century*. New York: HarperCollins [In English].

17. James, E. Nickum. (2017) *Revival: Water Management Organization in the People's Republic of China*. Routledge [In English].

18. Joseph, Heagney (2016). *Fundamentals of Project Management*. AMACOM [In English].

19. *Routledge Revivals* (2017). *Water Management Innovations in England*. Routledge [In English].

Kozhushko L. F., Stashuk V. A., Rokochynskyi A. M., Frolenkova N. A. Water management in Ukraine: peculiarities and prospects of development

The purpose of the article is to define features and components of implementation of functions of classical and modern management in the sphere of water economy as a determining factor of revival of the branch at a new level.

Research methods. The methodological base of research is made up of general theoretical and special methods, which give an opportunity to solve scientific problems. In the process of research, the following methods have been used: dialectical methods of learning about processes and phenomena; monographic (analysis of foreign experience in financing water sector); abstract-logic (theoretical generalizations and conclusions); system generalization, analysis and synthesis (analysis of the current state and problems of the sector and its components, analysis and generalization of activities within each function of water management, identification of sources of financing water projects, etc.), grouping method (determination of the content of works within the framework of the water sector).

Research results. The main activities and content of works implemented within the framework of general functions of water management - planning, coordination and organization, motivation, control and regulation, leadership - were defined. Features of realization in modern conditions of Ukraine of separate special functions of water management - financial, investment, project are considered and analyzed.

Scientific novelty. The theoretical basis for the implementation of management functions through their adaptation and specification of the content in accordance with the specific features of the water sector has been further developed.

Practical significance. Complex and systematic implementation of water management functions at the level of state water management bodies and water management organizations will allow to revive the industry at a new level and ensure its stable and profitable functioning under modern economic conditions. Tabl.: 1. Refs.: 19.

Keywords: water management; planning; organization; motivation; control; leadership.

Kozhushko Leonid Fedorovich - doctor of technical sciences, professor, member of the Academy of Construction of Ukraine, head of the department of management, National University of Water and Environmental Engineering (11, Soborna St., Rivne, 33000)

E-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5724-4773>

Stashuk Vasyl Andriiovych - doctor of technical sciences, professor, corresponding member of NAAS, Adviser to the Presidium of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mykhailo Omelianovych-Pavlenko St., Kyiv, 01010)

E-mail: stashukva@gmail.com

Rokochynskyi Anatolii Mykolaiovych - doctor of technical sciences, professor, professor of the department of water engineering and water technologies, National University of Water and Environmental Engineering (11, Soborna St., Rivne, 33000)

E-mail: a.m.rokochinskiy@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5248-6394>

Frolenkova Nadiia Anatoliivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of management, National University of Water and Environmental Engineering (11, Soborna St., Rivne, 33000)

E-mail: n.a.frolenkova@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4553-9547>

Кожушко Л. Ф., Сташук В. А., Рокочинский А. Н., Фроленкова Н. А. Водный менеджмент в Украине: особенности и перспективы развития

Цель статьи - определить особенности и содержание реализации функций классического и современного менеджмента в сфере водного хозяйства как определяющего фактора возрождения отрасли на новом уровне.

Методика исследования. Методологическую базу исследований составляют общетеоретические и специальные методы, которые дают возможность решать проблемные научные задачи. В процессе исследования использованы: диалектические методы познания процессов и явлений; монографический (анализ зарубежного опыта финансирования водной отрасли); абстрактно-логический (теоретические обобщения и выводы); системного обобщения, анализа и синтеза (анализ современного состояния и проблем отрасли и ее составляющих, анализ и обобщение видов деятельности в пределах каждой функции водного менеджмента, определение источников финансирования водохозяйственных проектов и т.п.), метод группирования (определение содержания работ в пределах каждой функции водного менеджмента).

Результаты исследования. Определены основные виды деятельности и содержание работ, реализуемых в пределах общих функций водного менеджмента - планирования, координации и организации, мотивации, контроля и регулирования, лидерства. Рассмотрены и проанализированы особенности реализации в современных условиях Украины отдельных специальных функций водного менеджмента - финансовой, инвестиционной, проектной.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические основы реализации функций менеджмента путем их адаптации и конкретизации содержания в соответствии со специфическими особенностями водной отрасли.

Практическая значимость. Комплексная и системная реализация функций водного менеджмента на уровне государственных органов управления водным хозяйством и водохозяйственных организаций позволит возродить отрасль на новом уровне и обеспечить ее стабильное и рентабельное функционирование в современных экономических условиях. Табл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: водный менеджмент; планирование; организация; мотивация; контроль; лидерство.

Кожушко Леонид Федорович - доктор технических наук, профессор, действующий член Академии строительства Украины, заведующий кафедрой менеджмента, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (33000, г. Ровно, ул. Соборная, 11)

E-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5724-4773>

Сташук Василий Андреевич - доктор технических наук, профессор, член-корреспондент НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: stashukva@gmail.com

Рокочинский Анатолий Николаевич - доктор технических наук, профессор, профессор кафедры водной инженерии и водных технологий, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (33000, г. Ровно, ул. Соборная, 11)

E-mail: a.m.rokochinskiy@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5248-6394>

Фроленкова Надежда Анатольевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (33000, г. Ровно, ул. Соборная, 11)

E-mail: n.a.frolenkova@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4553-9547>

Стаття надійшла до редакції 13.07.2020 р.

Фахове рецензування: 17.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кожушко Л. Ф., Сташук В. А., Рокочинський А. М., Фроленкова Н. А. Водний менеджмент в Україні: особливості та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 68 – 77. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007068>

Kozhushko, L.F., Stashuk, V.A., Rokochynskyi, A.M. & Frolenkova, N.A. (2020). Vodnyi menedzhment v Ukraini: osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku [Water management in Ukraine: peculiarities and prospects of development]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 68 – 77 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007068>

*

УДК 338.121:65.011.24

JEL Classification: O43; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007077>

І. В. ФЕДОТОВА,
кандидат економічних наук, доцент

Методичні основи оцінки життєздатності підприємств

Мета статті - обґрунтувати теоретичні положення й методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства.

Методика дослідження. За основу формування теоретичних і методичних засад щодо оцінки життєздатності підприємств слугував системний підхід. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, метод аналізу (для визначення компонентів життєздатності підприємства та взаємозв'язків між ними), порівняльний метод (для виявлення загального і різного в наявних методиках оцінки життєздатності підприємств), графічний (для побудови моделі підтримки життєздатності підприємства на засадах сталого розвитку), метод узагальнення (опису етапів оцінювання життєздатності підприємства), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Базуючись на засадах сталого розвитку виявлено основні три сфери взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем для формування його життєздатності: економічну, соціальну та екологічну. На основі аналізу наявних підходів щодо оцінки життєздатності підприємства запропоновано основні напрями оцінки життєздатності залежно від сфери, в якій взаємодіє підприємство із зовнішнім середовищем. Сформовано етапи проведення оцінки життєздатності підприємства.

Елементи наукової новизни. Запропоновано методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства, що базуються на оцінці стійкості внутрішніх підсистем підприємства, його корпоративної культури, відносин із внутрішніми та зовнішніми партнерами, а також екологічної безпеки.

Практична значущість. Запропоновані методичні основи дозволять системно і комплексно оцінити життєздатність підприємства з точки зору його внутрішнього й зовнішнього середовищ та нададуть можливість здійснити порівняльний аналіз життєздатності підприємства в динаміці за ряд років або різних підприємств між собою. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 14. ©

Ключові слова: життєздатність; методика оцінки; системний підхід; стійкість; культура; відносини; безпека.

© І. В. Федотова, 2020

Рокочинский Анатолий Николаевич - доктор технических наук, профессор, профессор кафедры водной инженерии и водных технологий, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (33000, г. Ровно, ул. Соборная, 11)

E-mail: a.m.rokochinskiy@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5248-6394>

Фроленкова Надежда Анатольевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (33000, г. Ровно, ул. Соборная, 11)

E-mail: n.a.frolenkova@nuwm.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4553-9547>

Стаття надійшла до редакції 13.07.2020 р.

Фахове рецензування: 17.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кожушко Л. Ф., Сташук В. А., Рокочинський А. М., Фроленкова Н. А. Водний менеджмент в Україні: особливості та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 68 – 77. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007068>

Kozhushko, L.F., Stashuk, V.A., Rokochynskyi, A.M. & Frolenkova, N.A. (2020). Vodnyi menedzhment v Ukraini: osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku [Water management in Ukraine: peculiarities and prospects of development]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 68 – 77 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007068>

*

УДК 338.121:65.011.24

JEL Classification: O43; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007077>

І. В. ФЕДОТОВА,
кандидат економічних наук, доцент

Методичні основи оцінки життєздатності підприємств

Мета статті - обґрунтувати теоретичні положення й методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства.

Методика дослідження. За основу формування теоретичних і методичних засад щодо оцінки життєздатності підприємств слугував системний підхід. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, метод аналізу (для визначення компонентів життєздатності підприємства та взаємозв'язків між ними), порівняльний метод (для виявлення загального і різного в наявних методиках оцінки життєздатності підприємств), графічний (для побудови моделі підтримки життєздатності підприємства на засадах сталого розвитку), метод узагальнення (опису етапів оцінювання життєздатності підприємства), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Базуючись на засадах сталого розвитку виявлено основні три сфери взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем для формування його життєздатності: економічну, соціальну та екологічну. На основі аналізу наявних підходів щодо оцінки життєздатності підприємства запропоновано основні напрями оцінки життєздатності залежно від сфери, в якій взаємодіє підприємство із зовнішнім середовищем. Сформовано етапи проведення оцінки життєздатності підприємства.

Елементи наукової новизни. Запропоновано методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства, що базуються на оцінці стійкості внутрішніх підсистем підприємства, його корпоративної культури, відносин із внутрішніми та зовнішніми партнерами, а також екологічної безпеки.

Практична значущість. Запропоновані методичні основи дозволять системно і комплексно оцінити життєздатність підприємства з точки зору його внутрішнього й зовнішнього середовищ та нададуть можливість здійснити порівняльний аналіз життєздатності підприємства в динаміці за ряд років або різних підприємств між собою. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 14. ©

Ключові слова: життєздатність; методика оцінки; системний підхід; стійкість; культура; відносини; безпека.

© І. В. Федотова, 2020

Постановка проблеми. Проблема оцінки життєздатності підприємства виступає на сьогодні одним із ключових теоретичних і практичних завдань, що вимагають якнайшвидшого вирішення. В контексті кризових явищ у світовій та українській економіці, викликаних пандемією COVID-19, вона набуває особливої актуальності через підвищення мінливості зовнішнього середовища. Під життєздатністю підприємства пропонується розуміти можливість функціонування економічної системи протягом необмеженого періоду часу в умовах дії збурюючих факторів за прийнятного рівня ефективності [7].

У нових умовах господарювання менеджмент компаній повинен володіти відповідним інструментарієм, що забезпечує процеси прийняття рішень стосовно зниження негативних наслідків впливу зовнішнього середовища, викликаних впровадженими карантинними обмеженнями. Багато підприємств різних галузей опинилися на межі виживання. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання забезпечення розвитку інструментів оцінки життєздатності підприємств та вироблення відповідних заходів, спрямованих на підвищення їх потенціалу, збереження і розвиток життєздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні підходи щодо оцінки життєздатності підприємства розглядаються у працях різних вчених, як вітчизняних, так і закордонних. Перша група авторів: А. Б. Альохін [1], І. Є. Андрющенко [2], Х. Іссахаку (*H. Issahaku et al.*, 2012) [13], М. Г. Молла, Т. М. Гамма [9], Л. Н. Сергєєва [8], Дж. Шпичка (*J. Spicka et al.*, 2019) [14], пропонують проводити оцінювання життєздатності підприємства використовуючи фінансові коефіцієнти або показники оцінки ефективності інвестицій. Оцінювання тільки фінансової складової не дозволяє всебічно оцінити всі сфери діяльності підприємства та виявити їх проблемні місця.

Друга група авторів, серед яких Дж. Ахтерберг (*Achterbergh et al.*, 2003) [10], В. М. Бондаренко [4], С. В. Іщенко [5] підійшли ширше до оцінки життєздатності та пропонують оцінювати не тільки підсистеми внутрішнього середовища підприємства, а й

частково взаємодію із зовнішнім середовищем. Позитивне в зазначених методиках - це урахування різних сфер діяльності підприємства та результатів взаємин з клієнтами, хоча практично не приділено уваги оцінці взаємин з іншими групами партнерів та екологічної складової.

Інший підхід оцінювання життєздатності організації запропонували в компанії McKinsey, який було підтримано та розвинено М. Благутіним та ін. [3] і С. С. Хар'янті, А. Густомо (*Harjanti, Gustomo*, 2017) [12]. Розроблений «Індекс життєздатності організації» (OHI Organizational Health Index) пропонується визначати за 9 елементами. Цікавим видається оцінювання співробітників і корпоративної культури, а також впливу зовнішнього середовища, при цьому до недоліків можна віднести значну суб'єктивність оцінки.

Таким чином, запропоновані різними авторами методики оцінювання життєздатності підприємства не мають єдиної бази показників оцінювання, не забезпечують різноплановий аналіз, недостатньо враховують стійкість підприємства та взаємодію із зовнішнім оточенням. Тому постає завдання формування методичного підходу до оцінки життєздатності підприємства.

Мета статті - обґрунтувати теоретичні положення й методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства.

Методологія дослідження. За основу формування теоретичних і методичних положень оцінки життєздатності підприємств слугував системний підхід. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, метод аналізу (для визначення компонентів життєздатності підприємства та взаємозв'язків між ними), порівняльний метод (для виявлення загального і різного в наявних методиках оцінки життєздатності підприємств), графічний (для побудови моделі підтримки життєздатності підприємства на засадах сталого розвитку), метод узагальнення (опису етапів оцінювання життєздатності підприємства), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Для того щоб визначити наскільки діяльність підприємства життєздатна, необхідно насамперед встановити, за якими напрямками і показниками слід оцінювати життєздатність підприємства. Для цього прийнятний системний підхід. За системним підходом організація складається з великої кількості взаємопов'язаних підсистем і є відкритою системою, яка взаємодіє з навколишнім середовищем. Далі детальніше розглянуто середовище організації.

Існування підприємства у довгостроковій перспективі більшою мірою залежить від його життєздатності. Так, автори С. Бариле та ін. (Barile et al., 2018) [11] і Міжнародна організація праці (МОП) [6] наголошують, що поняття «життєздатні підприємства» взаємопов'язане з трьома складовими сталого розвитку - економічною, соціальною та екологічною. Концепція сталого розвитку базується на підході, в якому економічний, соціальний, екологічний компоненти - рівноправні складові цілісної системи. Перетин між розглянутими сферами визначає

умови розвитку, які можна вважати за життєздатні (екологічні й економічні), справедливі (соціально-економічні) та допустимі (екологічні та соціальні). Цю концепцію можна взяти за основу для виділення сфер стикування інтересів суспільства та підприємства.

Підприємство, як економічний суб'єкт, функціонує в певному економічному просторі, в якому відбуваються відносини між економічними суб'єктами, взаємодіє та здійснює свої функції в соціальному просторі, яке представлене індивідуумами та суспільством. Усі економічні суб'єкти й суспільство знаходяться в навколишньому середовищі (екологічна сфера), в якому проходить взаємодія людини на природи. Підприємству для підтримки своєї довгострокової життєздатності й сталого розвитку необхідно враховувати інтереси партнерів і суспільства, а також управляти взаємодією з ними за допомогою певних інструментів. Це засвідчує наведена модель підтримки життєздатності підприємства на засадах сталого розвитку (рис. 1).

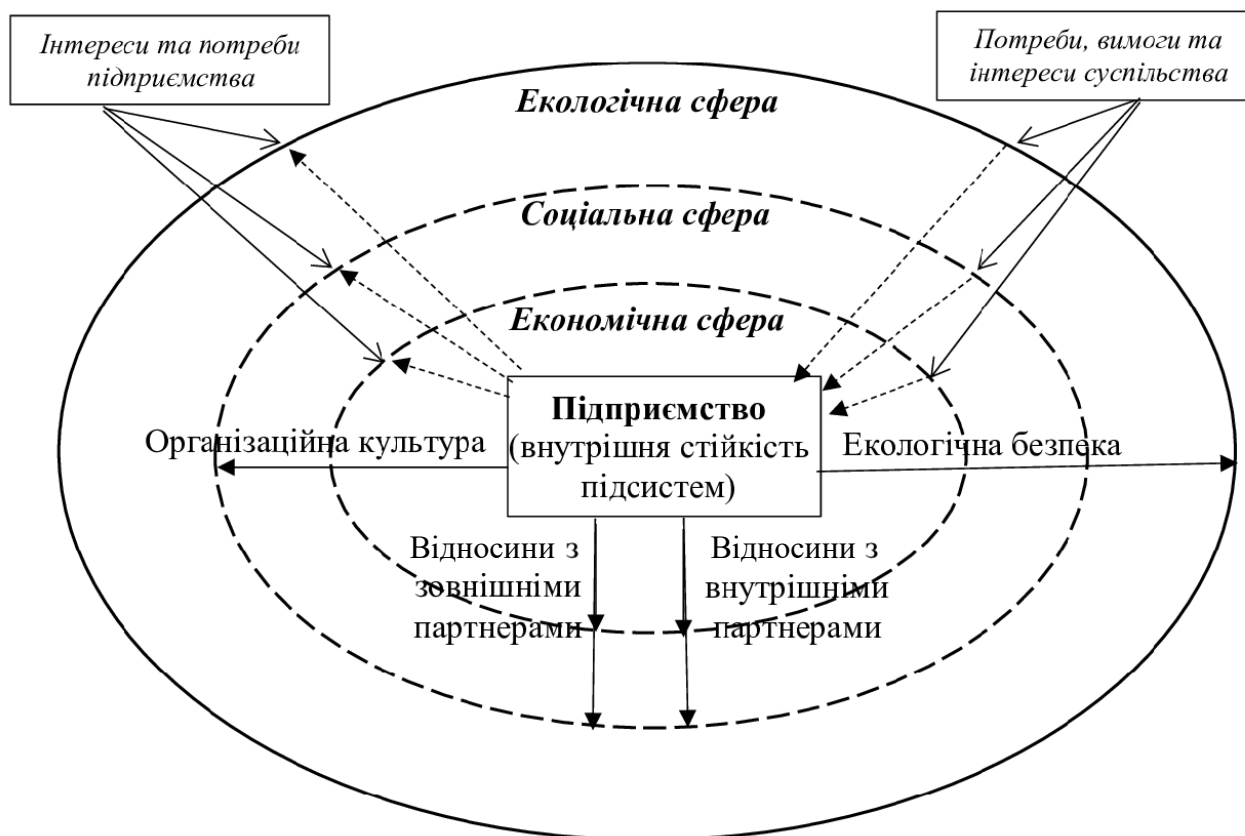

Рис. 1. Модель підтримки життєздатності підприємства на засадах сталого розвитку

Джерело: Розроблено автором.

У запропонованій моделі представлено ієрархічне розташування економічної, соціальної, екологічної сфер зовнішнього сере-

довища підприємства та напрями застосування інструментів управління, за допомогою яких воно впливає на певний простір.

Тобто це способи вирішення проблеми пристосування в ситуації, що склалася, відповідно до кожної сфери.

Базуючись на представленій моделі, пропонується виділити п'ять напрямів оцінки його життєздатності: стійкість підприємства, взаємовідносини з внутрішніми партне-

рами (персоналом і т. ін.), взаємовідносини із зовнішніми партнерами (споживачі, постачальники, посередники і т. д.), організаційна (корпоративна) культура та екологічна безпека. Комплексні показники та основні групи факторів по кожному напрямку наведено в табл. 1.

1. Основні напрями та групи показників оцінки життєздатності підприємства

Комплексні показники оцінки	Ум. позн.	Групи показників
Рівень стійкості підприємства	Кст	Виробнича, економічна, маркетингова, фінансова, кадрова, екологічна, техніко-технологічна, інвестиційно-інноваційна стійкість
Рівень взаємовідносин підприємства з внутрішніми партнерами	Квз _{вн}	Цінність працівників для підприємства, лояльність працівників до підприємства
Рівень взаємовідносин підприємства з зовнішніми партнерами	Квз _{зов}	Цінність партнерів для підприємства, лояльність партнерів до підприємства
Рівень організаційної культури підприємства	Кк	Сприйняття культури працівниками, колективами та суб'єктами безпосереднього оточення підприємства
Рівень екологічної безпеки підприємства	К _{ЕБ}	Інноваційна, техніко-технологічна, санітарно-гігієнічна, фінансово економічна складові

Джерело: Розроблено автором.

Спочатку розраховуються комплексні показники по кожному напрямку оцінювання за допомогою методу узагальненої функції бажаності. Після цього на основі методу аналізу ієрархій визначається узагальнюючий показник життєздатності підприємства та

обґрунтовуються коефіцієнти значущості (питомої ваги) для комплексних показників.

Для інтерпретації отриманих показників пропонується визначати зони життєздатності з використанням функції бажаності Харрінгтона (табл. 2).

2. Категорія життєздатності підприємства

Категорія життєздатності	Значення показника
Дуже висока (абсолютна життєздатність)	1,00 - 0,80
Висока (стабільна життєздатність)	0,80 - 0,63
Середня (припустима життєздатність)	0,63 - 0,37
Низька (нестійка життєздатність) - граничний рівень	0,37 - 0,20
Дуже низька (кризова життєздатність) - неприйнятний рівень	0,20 - 0,00

Джерело: Розроблено автором.

Запропоновані методичні основи дозволять провести комплексну оцінку життєздатності підприємства в єдиній безрозмірній шкалі, що дасть можливість здійснити порівняльний аналіз життєздатності різних підприємств, а також проаналізувати зміни показника життєздатності в динаміці та визначити траєкторію його розвитку. Методичний підхід до оцінки рівня життєздатності підприємства схематично наведено на рис. 2.

На основі визначення рівня життєздатності підприємства потрібно виробляти управлінські рішення, формувати заходи, програми та розробляти стратегії підвищення та розвитку життєздатності підприємства. Крім того, потрібно використовувати різні інструменти управління для підвищення ефективності та результативності діяльності підприємства.

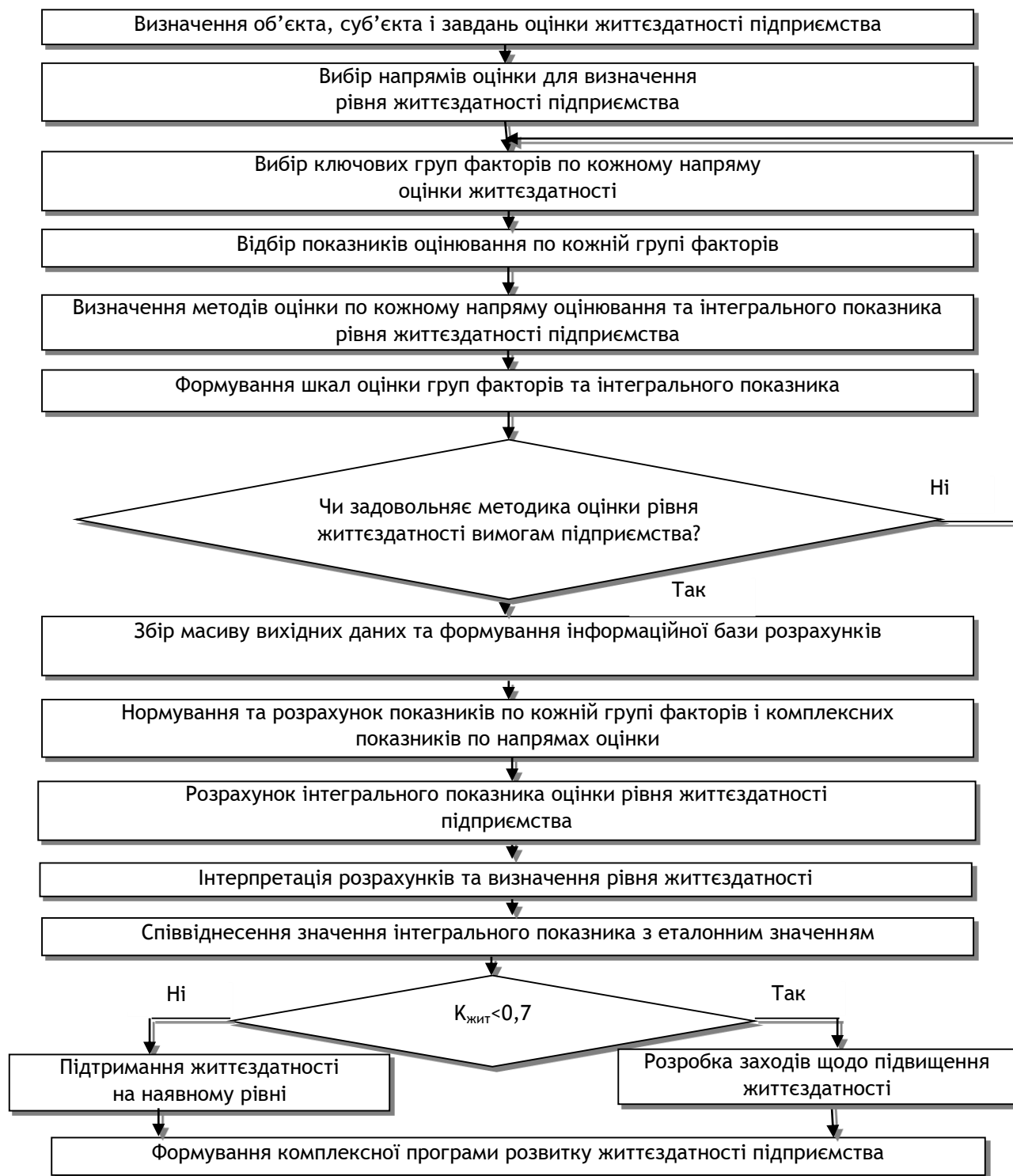

Рис. 2. Схема методики оцінки рівня життєздатності підприємства

Джерело: Розроблено автором.

Висновки. Запропоновані методичні основи оцінки рівня життєздатності підприємства базуються на оцінці стійкості внутрішніх підсистем підприємства, його корпоративної культури, взаємин із внутрішніми і зовнішніми партнерами, а також екологічної безпеки.

Сформована методика дозволить системно і комплексно оцінити життєздатність під-

приємства з точки зору його внутрішнього та зовнішнього середовищ. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі доцільно пов'язати з удосконаленням методики у сфері оцінки життєздатності окремих підсистем підприємства, а також упровадженням наукових результатів у практичну діяльність.

Список бібліографічних посилань

1. Алехин А. Б. Жизнеспособность промышленных предприятий: формализация и оценка. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2012. № 3. С. 22 -31.
2. Андрищенко І. Є. Узагальнення показників життєздатності промислового підприємства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 14. С. 116-118.
3. Благутин М., Келлер С., Прайс К., Точин А. Жизнеспособность организации. *Вестник McKinsey*. 2014. Вып. 31. URL : <http://vestnikmckinsey.ru/organizational-models-and-management-systems/Zhiznesposobnost-organizatsii-1>.
4. Бондаренко В. М. Моніторинг і діагностика життєздатності підприємства (за матеріалами акціонерних товариств Закарпатської області) : дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04. Ужгород, 2010. 280 с.
5. Іщенко С. В., Литвиненко М. Р., Лафазан С. О. Удосконалення системи діагностики рівня життєздатності промислового підприємства. *Ефективна економіка*. 2011. № 6. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=605>.
6. Международная организация труда. Восточная Европа и Центральная Азия. 4. Развитие предприятий. URL : <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/enterprise-development/lang-ru/index.htm>.
7. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике : монография / Ю. Г. Лысенко, В. Н. Тимохин, Р. А. Руденский и др. Донецк : Юго-Восток Лтд, 2009. 350 с.
8. Моделивання управління життєздатністю комерційного банку : монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Н. Сергєєвої. Запоріжжя : КПУ, 2011. 360 с.
9. Молла М. Г., Гамма Т. М. Концептуальні положення формування стратегії життєздатності підприємства. *Економіка підприємства в умовах ринкових перетворень: монографія* / за ред. О. Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2010. С. 348-356. URL : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5880>.
10. Achterbergh J., Beeres R., Vriens D. Does the balanced scorecard support organizational viability? *Kybernetes*. 2003. Vol. 32. № 9/10. P. 1387-1404. <https://doi.org/10.1108/03684920310493314>.
11. Barile S., Quattrociochi B., Calabrese M., landolo F. Sustainability and the viable systems approach: opportunities and issues for the governance of the territory. *Sustainability*. 2018. Vol. 10(3):790. 17 p. <https://doi.org/10.3390/su10030790>.
12. Harjanti S.S., Gustomo A. Organizational Health Index and Organizational Agility Maturity Criteria as Measurement Tools of Organizational Transformation Effectiveness. *Journal of Technology Management*. 2017. Vol. 16. № 1. P. 92-107.
13. Issahaku H., Sarpong D.B., Al-hassan R. Evaluating the viability of shea butter production: a comparative analysis. *Research Journal of Finance and Accounting*. 2012. Vol. 3. Issue 8. P. 44-52.
14. Spicka J., Hlavsa T., Soukupova K., Stolbova M. Approaches to estimation the farm-level economic viability and sustainability in agriculture: A literature review. *Agricultural Economics - Czech*. 2019. Vol. 65. P. 289-297. <https://doi.org/10.17221/269/2018-AGRICECON>.

References

1. Alehin, A.B. (2012). Zhiznesposobnost' promyshlennykh predpriyatij: formalizaciya i ocenka [Viability of industrial enterprises: formalization and assessment]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*, 3, pp. 22 -31 [in Russian].
2. Andriushchenko, I.Ye. (2015). Uzahalnennia pokaznykiv zhyttiezdatnosti promyslovoho pidpriemstva [Generalization of indicators of viability of industrial enterprises]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 14, pp. 116-118 [in Ukrainian].
3. Blagutin, M., Keller, S., Prajs, K., Tochyn, A. (2014). Zhiznesposobnost' organizatsii [Viability of the organization]. *Vestnik McKinsey*, vol. 31. Retrieved from: <http://vestnikmckinsey.ru/organizational-models-and-management-systems/Zhiznesposobnost-organizatsii-1> [in Russian].
4. Bondarenko, V.M. (2010). Monitorynh i diahnostryka zhyttiezdatnosti pidpriemstva (za materialamy aktsionernykh tovarystv Zakarpatskoi oblasti) [Monitoring and diagnostics viability of the company (based corporations Transcarpathian region)]. *Candidate's thesis*. Uzhhorod [in Ukrainian].
5. Ishchenko, S.V., Lytvynenko, M.R., Lafazan, SO. (2011). Udoshkonalennia systemy diahnostryky rivnia zhyttiezdatnosti promyslovoho pidpriemstva [Improving the system of diagnostics of the level of viability of an industrial enterprise]. *Efektivna ekonomika*, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=605> [in Ukrainian].
6. Mezhdunarodnaja organizaciya truda. Vostochnaja Evropa i Central'naja Azija. 4. Razvitie predpriyatij [International Labor Organization. Eastern Europe and Central Asia. 4. Enterprise development]. Retrieved from: <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/enterprise-development/lang-ru/index.htm> [in Russian].
7. Lysenko, Ju.G, Timohin, V.N., Rudenskij, R.A., et al. (2009). Metodologiya modelirovaniya zhiznesposobnykh sistem v jekonomike: monografija [The methodology of modeling viable systems in the economy: monograph. Doneck: Jugo-Vostok Ltd [in Russian].
8. Modeliuvannia upravlinnia zhyttiezdatnistiu komertsinoho banku: monohrafiia [Modeling of viability management of a commercial bank: monograph]. (2011). L. N. Serhieieva (Ed.). Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
9. Molla, M.H., Hamma, T.M. (2010). Kontseptualni polozhennia formuvannia stratehii zhyttiezdatnosti pidpriemstva [Conceptual provisions for the formation of enterprise viability strategy]. *Ekonomika pidpriemstva v umovakh rynkovykh peretvoren: monohrafii - The economy of the enterprise in the conditions of market transformations: monograph*, (pp. 348-356). Odesa: Atlant. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5880> [in Ukrainian].
10. Achterbergh, J., Beeres, R. & Vriens, D. (2003). Does the balanced scorecard support organizational viability? *Kybernetes*, 32, 9/10, pp. 1387-1404. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/03684920310493314> [in English].
11. Barile, S., Quattrociochi, B., Calabrese, M. & landolo, F. (2018). Sustainability and the viable systems approach: opportunities and issues for the governance of the territory. *Sustainability*, 10(3):790, 17. DOI:10.3390/su10030790 [in English].
12. Harjanti, S.S. & Gustomo, A. (2017). Organizational Health Index and Organizational Agility Maturity Criteria as Measurement Tools of Organizational Transformation Effectiveness. *Journal of Technology Management*, 16, 1, pp. 92-107 [in English].
13. Issahaku, H., Sarpong, D.B. & Al-hassan, R. (2012). Evaluating the viability of shea butter production: a comparative analysis. *Research Journal of Finance and Accounting*, 3(8), pp. 44-52 [in English].
14. Spicka, J., Hlavsa, T., Soukupova, K. & Stolbova, M. (2019). Approaches to estimation the farm-level economic viability and sustainability in agriculture: A literature review. *Agricultural Economics - Czech*, 65, pp. 289-297 [in English].

The purpose of the article is to substantiate the theoretical concepts and methodological bases for assessing the level of enterprise viability.

Research methods. The basis to the formation of theoretical and methodological principles for assessing the viability of enterprises was a systematic approach. In the process of the research the dialectical means of perceiving the processes and phenomena were used, as well as the method of analysis (to determine the components of enterprise viability and relationships between them), the comparative method (to identify the common and different in the existing methods of assessing enterprise viability), the graphical method (to build a model of enterprise viability on the basis of sustainable development), the method of generalization (describing the stages of assessing the enterprise viability), the abstract-logical method (theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Based on the principles of sustainable development, the main three areas of the enterprise interaction with the external environment for the formation of its viability are identified: economic, social and environmental. Based on the analysis of existing approaches to assessing the enterprise viability, the main directions for assessing the viability are suggested, depending on the scope of interaction between the enterprise and the external environment. The stages of assessing the enterprise viability have been formed.

Scientific novelty. The methodological bases for assessing the level of enterprise viability based on evaluating the stability of internal subsystems of the enterprise, its corporate culture, relations with internal and external partners, as well as environmental safety have been improved.

Practical significance. The proposed methodological guidelines will help systematically and comprehensively assess the enterprise viability in terms of its internal and external environments, and will make it possible to perform a comparative analysis of the enterprise viability in the dynamics of a number of years or for different enterprises between them. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 14.

Keywords: viability; evaluation methodology; system approach; stability; culture; relationships; security.

Fedotova Iryna Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the management department, Kharkiv National Automobile and Highway University (25, Yaroslava Mudroho St., Kharkiv, 61002)

E-mail: irina7vf@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3277-0224>

Scopus Author iD <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210234720>

Федотова И. В. Методические основы оценки жизнеспособности предприятий

Цель статьи - обосновать теоретические положения и методические основы оценки уровня жизнеспособности предприятия.

Методика исследования. Основой формирования теоретических и методических основ по оценке жизнеспособности предприятий послужил системный подход. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, метод анализа (для определения компонентов жизнеспособности предприятия и взаимосвязей между ними), сравнительный метод (для выявления общего и различного в имеющихся методиках оценки жизнеспособности предприятий), графический (для построения модели поддержания жизнеспособности предприятия на принципах устойчивого развития), метод обобщения (описания этапов оценки жизнеспособности предприятия), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирования выводов).

Результаты исследования. Основываясь на принципах устойчивого развития выявлены основные три сферы взаимодействия предприятия с внешней средой для формирования его жизнеспособности: экономическую, социальную и экологическую. На основе анализа имеющихся подходов к оценке жизнеспособности предприятия предложены основные направления оценки жизнеспособности в зависимости от сферы, в которой взаимодействует предприятие с внешней средой. Сформулированы этапы проведения оценки жизнеспособности предприятия.

Элементы научной новизны. Предложены методические основы оценки уровня жизнеспособности предприятия, что базируются на оценке устойчивости внутренних подсистем предприятия, его корпоративной культуры, взаимоотношений с внутренними и внешними партнерами, а также экологической безопасности.

Практическая значимость. Предложенные методические основы позволят системно и комплексно оценить жизнеспособность предприятия с точки зрения его внутренней и внешней среды и предоставят возможность осуществить сравнительный анализ жизнеспособности предприятия в динамике за ряд лет или различных предприятий между собой. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: жизнеспособность; методика оценки; системный подход; устойчивость; культура; взаимоотношения; безопасность.

Федотова Ирина Владимировна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет (61002, г. Харьков, ул. Я. Мудрого, 25)

E-mail: irina7vf@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3277-0224>

Scopus Author iD <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210234720>

Стаття надійшла до редакції 17.07.2020 р.

Фахове рецензування: 22.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Федотова І. В. Методичні основи оцінки життєздатності підприємств. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 77 – 83. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007077>

Fedotova, I.V. (2020). Metodychni osnovy otsinky zhyttiezdatnosti pidpriemstv [Methodical bases for assessing the viability of enterprises]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 77 – 83 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007077>

* * *

УДК 338.431.4

JEL Classification: Q13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007084>

В.В. РУСАНЮК, аспірант*

Державна підтримка розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки

Мета статті – узагальнити методи державної підтримки аграрних підприємств щодо підвищення їх конкурентоспроможності та визначити напрями підтримки підприємництва в аграрному секторі України.

Методика дослідження. За методологічну основу статті слугували діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення фундаментальних положень науки стосовно розвитку державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва. Застосування монографічного методу дало можливість обґрунтувати аспекти державної підтримки аграрного підприємництва.

Результати дослідження. Розглянуто стан і методи державної підтримки підприємництва в аграрному секторі України та розвитку підприємницької діяльності на селі. Проаналізовано фінансовий стан аграрних підприємств та стан державної підтримки в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано форми і методи державної підтримки аграрних підприємств України.

Елементи наукової новизни. Запропоновано напрями державної підтримки подальшого розвитку підприємництва в аграрному секторі. Розглянуто законодавчо-нормативні та економічні аспекти державного регулювання, можливості його вдосконалення та цільового спрямування. Рекомендовано впровадження деяких методів державної підтримки фермерських господарств країн ЄС.

Практична значущість. Запропоновано практичні рекомендації з удосконалення державної підтримки аграріїв в сучасних умовах. Обґрунтовано концептуальний підхід до формування системи державного регулювання аграрного виробництва, який може бути закладений в основу розробки заходів щодо державної підтримки аграрних підприємств. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: аграрний сектор; державна підтримка; державне регулювання; розвиток аграрного підприємництва, сімейні ферми; фермерські господарства.

Русанюк Василь Васильович – аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Постановка проблеми. Інституційні зміни, що відбуваються в економічному житті країни, слугують передумовою і одночасно результатом стабілізації та розвитку ринкових відносин. Визначальною складовою, з якою пов'язують активізацію вітчизняної економіки, виступає аграрний сектор [4]. Важливу складову становлення аграрного сектору являє собою створення мотиваційних засад для розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві.

Формування і розвиток відносин між підприємством та державою, в тому числі у сільському господарстві, це складний процес, що потребує вирішення важливих про-

блем. Саме програма розвитку цивілізованого підприємництва вважається запорукою розвитку економіки в цілому, при якій державна підтримка сільського господарства – об'єктивна необхідність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки у становленні й розвитку підприємництва в сільському господарстві розглядалися у працях багатьох іноземних та українських вчених-економістів. Вагомим став внесок у розробку різних аспектів розвитку підприємництва та його регулювання таких зарубіжних учених, як: Ф. Хайек [19], П. Самуельсон [14], Д. Е. Стігліц [17].

Серед українських науковців щодо вивчення згаданого питання слід виокремити: С. Бірюка [1]; О.М. Бородіну, О.М. Могильного [2]; В.І. Гайдука [3]; О.М. Загурського

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В.В. Русанюк, 2020

[4]; М.Й. Маліка [5]; О.В. Олійника, Т.В. Калашнікову [7]; Г.Є. Павлова [8]; П.Ф. Парамонова [9]; П.Т. Саблука [13]; О.Г. Шпикуляка [18].

Проте, незважаючи на численні дослідження науковців, питання підтримки аграрного підприємництва залишається актуальним, адже трансформаційні перетворення вимагають нових ідей щодо вирішення проблеми відносин держави та підприємництва.

Недостатньо опрацьовані у науковій літературі питання обґрунтування державної підтримки в аграрному підприємстві в умовах інтеграції України до європейського економічного простору.

Мета статті - узагальнити методи державної підтримки аграрних підприємств щодо підвищення їх конкурентоспроможності та визначити напрями підтримки підприємництва в аграрному секторі України.

Виклад основних результатів дослідження. Досвід країн Європейської спільноти свідчить, що вільна конкуренція на ринку сільськогосподарської продукції при відсутності вагомих державних регуляторів призводить до суттєвих обмежень їх розвитку, що у свою чергу негативно впливає на розвиток економіки. Наприклад, Франція, в кінці ХХ ст. в умовах панування на ринку засад вільного підприємництва і торгівлі, значно знизилася експортні можливості аграрного виробництва.

Представник монетарських поглядів Ф. Хайек допускає в окремих випадках не-

значне втручання держави у процес структурної перебудови економіки. Він вважав, що індикативне планування не здатне визначити перспективну потребу в коштах, передбачити зміни відносних цін на взаємозамінні види сировини, палива, матеріали [19].

Концепцію економічних стабілізаторів, властивих ринковим саморегуляторам (попит, пропонування, ціна, прибуток, відсоток), і тих, що мають регулюватися державою (оподаткування, держзамовлення, інвестиції, субсидії), розробив П. Самуельсон [14].

Динамічний економічний розвиток можливий за умови гармонійної взаємодії певного комплексу умов, специфічних для окремих держав. Тому, як зазначає Дж. Стігліц, актуальною і на сьогодні залишається дилема економічної політики: наскільки обмеженою або наскільки активною має бути роль держави [17, с. 36].

В Україні виникає потреба у підвищенні ефективності державного регулювання аграрного виробництва, яка вимагає вирішення наступних питань: нераціональне використання земельних ресурсів аграрних підприємств; низький рівень матеріально-технічного забезпечення; недостатній розвиток інфраструктури ринку продовольства.

При вивченні питання удосконалення механізмів державної підтримки підприємства та розгляду проблем державного регулювання серед дослідників відсутнє єдине бачення змісту категорій «державне регулювання» і «державна підтримка» (табл. 1).

1. Трактатування категорій «державна підтримка» та «державне регулювання» аграрного сектору

Автори	Державне регулювання аграрної сфери	Автори	Державна підтримка аграрної сфери
1	2	3	4
Гайдук В.І. [3, с. 51]	Вважає, що у ринковій системі господарювання державне регулювання спрямоване на подолання періодичних аграрних криз, а також надання державної допомоги в умовах гострої конкурентної боротьби з потужним капіталом агробізнесу	Саблук П.Т. [13]	Державна підтримка - це цілеспрямоване формування раціональної структури сільськогосподарського виробництва, міжгалузевих зв'язків, оптимальних розмірів господарських одиниць, соціальної інфраструктури села та аграрного ринку
Павлов Г.Є. [8, с. 17-18]	Під державним регулюванням аграрного сектору слід розуміти систему важелів впливу держави на розвиток аграрного сектору та ефективність діяльності його інституціональних одиниць	Бородіна О.М., Могилий О.М. [2, с. 55-61]	Вбачає головним критерієм державної допомоги аграрному сектору в створенні умов для досягнення стабільних темпів розвитку сектору шляхом забезпечення відтворювального рівня галузевої прибутковості

Парамонов П.Ф. [9, с. 427-482]	Державне регулювання - це вплив держави на виробництво, зберігання, переробку та ринок сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, а також на виробничо-технічне та матеріально-технічне забезпечення з метою підтримання економічної рівноваги	Олійник О.В., Калашнікова Т.В. [7, с. 49-53]	Державна підтримка аграрного сектору відображається у підтримці продовольчої потреби держави, нарощуванні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, стимулюванні розвитку соціальної сфери
Шпикуляк О.Г. [18, с. 120-128]	Вважає, що втручання державних інститутів у ринковий процес повинно бути з дотриманням конкурентних принципів економічної взаємодії і потрібно зосередитися на розробці та впровадженні ринкових регуляторних заходів	Малік М.Й. [5, с. 156]	Вважає, що державна підтримка повинна бути спрямована на зміцнення позицій вітчизняного аграрного товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках, зменшення тиску імпорту продукції

Джерело: Сформовано автором на основі опрацювання літературних джерел [2, 3, 5, 7-9, 13, 18].

Оцінюючи розглянуті підходи, можна стверджувати, що необхідно розмежовувати поняття державного регулювання підприємництва в аграрному секторі та підтримки аграрного сектору державою. На нашу думку, державне регулювання дещо ширше поняття, а державна підтримка слугує одним із шляхів реалізації державного регулювання з метою розвитку, стимулювання виробництва сільськогосподарської товарної продукції та створення умов для ефективної, конкурентоспроможної підприємницької діяльності.

Щорічні програми державної допомоги розвитку сільського господарства повинні створити стимули для ведення підприємницької діяльності з метою підвищення її ефективності.

Імплементация цього процесу відбувається через низку державних цільових програм. За даними Міністерства фінансів України щодо нарощування експортного потенціалу та забезпечення продовольчої стабільності в Законі України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» було збільшено розмір видат-

ків на підтримку розвитку аграрного сектору порівняно з минулим роком і у 2020 р. передбачається фінансування сільського господарства в розмірі 15,3 млрд грн [10].

Передбачено збільшення асигнувань на розвиток тваринництва, відновлено програму будівництва тваринницьких приміщень та розвиток ринків продовольства і сільськогосподарської продукції. З метою оновлення технічного оснащення аграрних підприємств та запровадження інновацій у виробництво передбачено видатки через лізинг у сумі 192 млн грн, у тому числі за рахунок коштів загального фонду державного бюджету 140 млн грн [6].

Аграрний сектор економіки України демонструє стабільне зростання. За підсумками 2018 р. сільське господарство позитивно вплинуло на динаміку економіки країни. Індекс сільськогосподарського виробництва зріс на 38,4 %, тоді як індекс промислового виробництва впав відповідно до підсумків 2017 р. У 2018 р. індекс виробництва аграрних підприємств виріс на 62,8 % (табл. 2).

2. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств України

Критерій оцінювання	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р. проєкт
Валова продукція сільського господарства, млн грн	187526,1	246109,4	254640,5	249157,0	259666,5	263566,5
У т.ч. в сільськогосподарських підприємствах, млн грн	79065,9	125684,8	123017,6	118792,1	128693,3	130571
Із них у фермерських господарствах, млн грн	11726,1	13906,5	22101,4	21743,1	21995,6	23005,5
У господарствах населення, млн грн	96734,1	106518,1	109521,5	108621,8	108977,6	109990,0
Фінансовий результат діяльності до оподаткування в аграрних підприємствах, млн грн	17320,5	15012,7	90122,1	78786,1	88789,3	101500,1

Рівень рентабельності операційної діяльності в аграрних підприємствах, %	24,5	11,7	33,6	23,5	27,6	30,5
Чистий прибуток (збиток) в аграрних підприємствах, млн грн	12807,3	14925,7	89816,3	78457,7	83455,5	95555,5
Частка збиткових аграрних підприємств, %	30,4	19,7	11,6	13,3	14,7	14,5

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України [15].

Як свідчать наведені дані, активно збільшуються показники валової продукції сільськогосподарства та фінансових результатів діяльності. За період з 2010-го по 2018 р. валова продукція аграрних підприємств зросла на 62,7 %, а фінансовий результат до оподаткування аграрних підприємств у свою чергу збільшився у 5,1 раза.

Враховуючи дані Державної служби статистики України, можна зробити висновок, що виробництво сільськогосподарської продукції має тенденцію до збільшення, хоча й відбуваються певні коливання показника (за період з 2010-го по 2018 р. валова продукція сільськогосподарства країни зросла на 72140,4 млн грн, а за період з 2017-го по 2018 р. показник збільшився на 10509,5 млн грн).

Роль господарств населення в аграрному секторі важко однозначно оцінити, адже на тлі домінування у виробництві деяких видів продовольства вони ускладнюють процес реформ та розвиток великих товаровиробників [1, с. 33-38].

Господарства населення зосереджені на реалізації надлишків виробленої товарної продукції. Такі господарства поступово набувають статусу суб'єктів підприємницької діяльності, щоб бути повноправними суб'єктами на продовольчому ринку. У 2018 р. налічувалось 4,1 тис. одиниць господарств населення та на них припадає 6501 тис. га площі земе-

льних угідь. Кількість господарств населення має тенденцію до зменшення.

Фермерські господарства вносять вагомий вклад у забезпечення роботою населення та поповнення місцевого і державного бюджетів. Фермерство надає роботу 59 192 найманим працівникам та виробляє валової продукції сільськогосподарства на суму 21995,6 млн грн, що становить 8,5 % загального обсягу валової продукції.

Однак сімейні фермерські господарства мають низьку матеріально-технічну базу. У 2018 р. за рахунок дотацій з державного бюджету та податку на додану вартість фермерський сектор отримав державної допомоги на суму 934,5 млн грн [15, с. 392].

Незважаючи на наявні позитивні тенденції, виробництво сільськогосподарської продукції ускладнюється відставанням у технологічному сенсі і, як наслідок, низькою якістю продукції, що не дозволяє посісти гідні позиції ні на вітчизняному, європейському, ні на світовому ринках. Усі ці чинники та відсутність інституційних передумов для ефективних трансформацій потребують удосконалення форм державної підтримки з метою запобігання регресивним процесам в економіці [4,11].

Державна допомога розвитку аграрного сектору залежно від джерел фінансування реалізуються як за рахунок бюджету, так і позабюджетної підтримки (табл. 3).

3. Обсяги державної підтримки аграрного сектору України, млн грн

Програми	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р., проєкт
Фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва	32,1	298,4	22,4	-	-	-
Фінансування закладки садів, виноградників, хмільників	306,5	-	-	225,0	394,9	400,0
Фінансова підтримка підприємств аграрного сектору через механізм здешевлення коротко- та довгострокових кредитів	619,8	83,4	54,2	315,5	335,0	380,0

Фінансова підтримка фермерських господарств	21,7	836,6	824,8	910,4	934,5	1000,0
Часткова компенсація вартості складної техніки вітчизняного виробництва	10,0	-	-	945,0	1000,0	1500,0
Заходи боротьби із хворобами та шкідниками	0,9	1,2	-	-	-	-
Програми селекції: тваринництво рослинництво рибальство	44,1 29,7 10,2	-	-	-	-	-
Охорона навколишнього середовища	-	56,7	-	33,5	55,5	60,0
Інші програми	5330,6	6201,7	2642,9	3068,6	3880,1	5000,0
Разом	6405,6	7478,0	3544,3	5500,0	6300,0	8500,0

Джерело: Розроблено на базі [6, 16].

Наведені дані свідчать про деяке зменшення обсягів державної підтримки від 6405,6 млн грн у 2010 р. до 6300 млн грн - у 2018 р. Останнім часом значно зросли матеріальні витрати на інші програми.

Доведено, що науковий підхід до державної підтримки сільськогосподарського виробництва полягає у забезпеченні інноваційного та інвестиційного розвитку аграрних підприємств. Головна мета державної інноваційної політики визначена у Законі України «Про інноваційну діяльність» [12] і полягає у створенні організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу, впровадженні сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва.

Поряд із цим треба звернути увагу на недосконалість згаданого законодавчого акта, про що свідчить виключення з дії ст. 21 та 22 розділу V (на підставі документа 2505-15 від 25.03.2005 р.), які передбачали визначення особливостей оподаткування та митного регулювання інноваційної діяльності. Цей закон не передбачає процедуру надання підприємству статусу інноваційного, внаслідок чого виникає питання - чому експертиза при кваліфікуванні інноваційних проєктів виконується за рахунок коштів суб'єктів інноваційної діяльності [12, ст. 3, п. 5]. Це свідчить про те, що на законодавчому рівні поки що не сформовано досконалого механізму впровадження інновацій у підприємницьку діяльність в аг-

рарному секторі України. Щодо інвестиційного розвитку аграрних підприємств, то власні, залучені та позикові інвестиційні джерела аграрних товаровиробників нині недостатні для задоволення їх інвестиційних потреб, оскільки іноземні інвестиції в розвиток сільськогосподарських підприємств залучаються в обмежених обсягах [2, с. 55-61]. Крім того, стримує процес нарощування інвестицій у аграрному секторі недостатній рівень рентабельності капіталу аграрних підприємств, оновлення основних засобів та низька ліквідність їх інвестицій (рис.).

Досліджуючи опосередковані форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств потрібно підкреслити важливість державного стимулювання науково-дослідної діяльності у сфері новітніх технологій виробництва сільськогосподарської товарної продукції та землекористування, яке полягає у спрямуванні бюджетних асигнувань на наукові дослідження за цими напрямками. Розкриття у наукових дослідженнях функціональних законів ринкової економіки, механізмів узгодження інтересів держави та сільськогосподарських товаровиробників, розробка рекомендацій з підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, конкурентоздатності їх продукції, нарощування експортного потенціалу та міжнародного іміджу сільськогосподарського виробництва сприятиме вдосконаленню та успішній реалізації заходів його державного регулювання.

Система державної підтримки сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розроблено автором на базі [20].

Застосування адміністративних методів не виключає існування ефективної конкуренції і дозволяє сільськогосподарським підприємствам розробляти виробничі стратегії, здійснювати власну цінову політику, використовувати маркетингові інструменти стимулювання збуту та ін. Лише за таких умов можна досягти суспільних принципів і цілей економічного розвитку на ринкових засадах у сфері сільськогосподарського виробництва.

Успішний розвиток сільськогосподарського виробництва досягається завдяки гармонійному поєднанню адміністративних та економічних методів підтримки сільськогосподарських підприємств. Об'єктивна необхідність адміністративного регулювання сільськогосподарського виробництва зумовлена еволюцією ринкових відносин, поширенням глобалізаційних процесів у країнах Європи та світі, які характеризуються посиленням конкуренції, розвитком монополізму і погіршенням стану довкілля.

Застосування економічних методів підтримки аграрних підприємств спрямовано на

вирішення питань задоволення потреб суспільства у їх продукції, забезпечення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу України. Цілком очевидно, що згадані питання не можуть бути вирішені лише за допомогою ринкового механізму, який природно реагує лише на потреби, виявлені рівнем платоспроможного попиту населення.

Зазначимо, що застосування цих методів на практиці може бути успішним завдяки наявності єдиної концепції формування державної системи підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств та глибокому розумінню стратегії і тактики цього процесу. Без його цілісного теоретичного обґрунтування втілення в життя вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції класичних елементів ринкової економіки, таких як свобода підприємництва, приватна власність, вільне ціноутворення неможливе.

Таким чином можна стверджувати, що аграрна політика в Україні не спрямована на підтримку фермерської моделі господарювання як базової.

Натомість дотації фермерам у країнах ЄС становлять до 40 % вартості валової продукції сільського господарства. За даними Державної служби статистики, в Україні станом на 01.01.2019 р. нараховувалася 34 544 фермерських господарств, тоді як фінансова підтримка була надана лише 394 фермерським господарствам на суму 38799,7 тис. грн. Середній показник обсягу наданої фінансової підтримки фермерським господарствам на безповоротній основі становив 1,2 тис. грн на одне господарство. Кредити за програмою державної підтримки у 2019 р. отримали тільки 966 фермерських господарств [20].

Для прикладу, в Хустському районі у с. Іза Закарпатської області розроблено бізнес-проект (державний проект з фінансування) зі створення сімейного фермерського господарства «Хуст» на 15 корів. Для функціонування сімейної ферми з виробництва молока необхідно придбати поголів'я із 15 корів живою масою однієї голови 500 кг та середньорічною продуктивністю 6000 кг молока. Валове виробництво молока на рік 90 т. Площа приміщення - не менше 150 м² та переробний цех - 50 м². Вихід телят не менше 94 %, товарність молока 92-94 %. Для утримання молочної сімейної ферми фермеру необхідно мати в обробітку 1,5 га ріллі на одну корову. Площа ріллі повинна становити 25-30 га. Річна потреба у кормах на одну голову: сіна - 7,4 ц; соломи - 4,5; сінажу - 38,0; буряків кормових - 27,0; зеленої маси - 87,0; зерна (концкормів) - 12,0; меляси - 2,0 ц; усього - 778,3 ц корм од. та 8133,1 кг перетравного протеїну. Витрати кормів на 1 ц молока - 1,22 ц корм. од.

Для бізнес-проекту створення сімейної ферми на 15 корів із виробництва молока необхідний стартовий капітал в сумі не менше 2810 тис. грн, у тому числі на:

- будівництво стайні площею 150м² - 550,0 тис. грн;
- придбання корів - 15х22,0 тис. грн/корову = 330,0 тис. грн;
- обладнання на ферму - 700 тис. грн;
- придбання сільськогосподарської техніки і причіпного інвентаря для обслуговування - 500 тис. грн;
- придбання сільськогосподарської техніки і причіпного інвентаря для обслуговування худоби - 400 тис. грн;
- придбання сільськогосподарського інвентаря для обробітку ґрунту - 330 тис. грн.

Згідно з калькуляцією виробництва собівартість 1 ц молока становитиме 950 грн. Окрім основної продукції - молока, фермер отримує побічну продукцію: телята, гній, зерно, корми, які частково можна реалізувати. Враховуючи, що ціна закупівлі молока продовольчими магазинами, супермаркетами сягатиме 1900-2300 грн за 1 ц, виручка від реалізації молока повністю перекидається понесені фермером витрати.

Серед переваг сімейного фермерського господарства - для його обслуговування не потрібен додатковий персонал, всі роботи виконує одна сім'я. Фермер, маючи у користуванні 25-30 га ріллі, повністю забезпечить поголів'я худоби власними кормами.

Варто зауважити, що для створення сімейного фермерського господарства з виробництва коров'ячого молока фермер отримає державну підтримку, яку доведеться компенсувати в розмірі 50 % упродовж 18-20 років.

З метою визначення шляхів підвищення ефективності державної підтримки сільського господарства (в основному сімейних фермерських господарств) в Україні має значення прогресивний досвід ЄС.

Необхідність державної підтримки фермерських господарств та їх об'єднань доведена досвідом країн ЄС. Розвиток фермерської моделі як пріоритетної у сільському господарстві можливий тільки за умов активної підтримки держави. У такому випадку держава - це інститут, що регулює відносини землекористування через адміністративні й економічні заходи і забезпечує законодавство, яке обмежує скуповування землі великим капіталом та потенційне виведення цієї землі із сільськогосподарського обігу, а також передбачає здійснення цільових програм через фінансування окремих видів господарської діяльності.

За даними Європейської комісії, в ЄС державна підтримка розвитку фермерства (які запропоновано впровадити в Україні) здійснюється за такими напрямками:

- державна підтримка новостворених сімейних фермерських господарств;
- державна підтримка сімейних фермерських господарств, які знаходяться в несприятливих районах;
- спеціальна державна підтримка молодих фермерів;
- підтримка спадкоємництва у сімейному фермерському господарстві;

- державна підтримка створення груп об'єднань виробників аграрної товарної продукції [21].

Висновки. У процесі розвитку підприємництва в аграрному секторі стикається з проблемами, значну роль у вирішенні яких відіграє держава. Вона за допомогою механізмів, інструментів державного регулювання повинна реалізовувати політику підтримки сільського господарства. Пряма і непряма підтримка аграрного сектору направлена на стимулювання підприємницької діяльності. Основними напрямками стимулювання аграрного підприємництва повинні стати: створення ефективного механізму фінансової допомоги підприємницькому сектору; розробка програм розвитку інноваційного забезпечення суб'єктів підприємницького сектору аграрної сфери; розвиток матеріально-технічного оснащення аграріїв.

Враховуючи досвід існуючих механізмів державної підтримки сільського господарства в країнах з ринковою економікою, зокрема в ЄС, можна зробити висновки щодо удосконалення напрямів державної підтримки вітчизняного аграрного сектору. На нашу думку, підвищення ефективності державної підтримки сільського господарства в Україні здатні забезпечити:

- зміщення акцентів у бік підтримки сімейної фермерської моделі господарювання;

- збільшення обсягів державної підтримки тих товаровиробників, які виробляють переважну частину основної сільськогосподарської продукції, проживають у сільській місцевості та живуть за рахунок доходів, отриманих від роботи в сільському господарстві;

- реалізація цільових програм через фінансування окремих видів діяльності сільськогосподарських виробників з використанням механізму контролю та, за необхідності, застосування санкцій;

- перехід на використання переважно економічних методів державного регулювання галузі;

- дотримання принципу конкурентності при наданні державної підтримки з метою забезпечення рівних умов господарювання для усіх суб'єктів аграрного ринку.

При проведених розрахунках сімейне фермерське господарство може бути прибутковим за умови:

- сприятливої цінової політики на ринку молока та державних дотації, залежно від змін вартості молока;

- фінансової підтримки відповідно до діючих державних програм та грантів;

- при відміні оподаткування перші 5 років після створення сімейної ферми;

- реалізації молока через торгову мережу без посередника.

Список бібліографічних посилань

1. Бірюк С. Роль держави у фінансовому забезпеченні розвитку аграрного сектора в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2013. № 1-2. С. 33-38.
2. Бородіна О. М., Могильний О. М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2009. № 6. С. 55-61.
3. Гайдук В. И., Самодуров И. В., Гайдук Н. В., Козаченко О. В. Проблемы и перспективы развития предпринимательской деятельности предприятий АПК : монография. Краснодар : ВНИЭТУСХ, 2000. 169 с. С. 51.
4. Загурський О. М. Інституційне забезпечення державної підтримки аграрного сектору України. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 122-129.
5. Малік М. И. Про державне регулювання розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 2. С. 156.
6. Міністерство фінансів України : Новини. URL : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=392378&cat_id=53608.
7. Олійник О. В., Калашнікова Т. В. Критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 49-53.
8. Павлов Г. Є. Сутність поняття державного регулювання аграрного сектора економіки. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 17-18.
9. Парамонов П. Ф. Организационно-экономические проблемы адаптации сельскохозяйственных товаропроизводителей к рыночным условиям хозяйствования. Краснодар : КГАУ, 2002. С. 427-482.

Reference

1. Biriuk S. (2013). Rol derzhavy u finansovomu zabezpechenni rozvytku ahrarnoho sektora v Ukraini [The state's role in the financial support of the agricultural sector in Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, 1-2, pp. 33-38 [In Ukrainian].
2. Borodina, O.M., Mohylnyi, O.M. (2009). Koryhuvannia polityky derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva Ukrainy [Adjustment of politics of state support of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 55-61 [In Ukrainian].
3. Gajduk, V.I., Samodurov, I.V., Gajduk, N.V., Kozachenko, O.V. (2000). Problemy i perspektivy razvitiya predprinimatel'skoj dejatel'nosti predpriyatij APK: monografija [Problems and prospects of development of entrepreneurial activity of enterprises of AIC]. Krasnodar: VNIJeTUSH [In Russian].
4. Zahurskyi, O.M. (2012). Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektoru Ukrainy [Institutional provision of state support of the agricultural sector of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, 8, pp. 122-129 [In Ukrainian].
5. Malik, M.Y. (2008). Pro derzhavne rehuliuвання rozvytku sil'skykh terytorii. [About government control of development of rural territories]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 156 [In Ukrainian].
6. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of finance of Ukraine]. (2014). Retrieved from: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=392378&cat_id=53608 [In Ukrainian].
7. Oliinyk, O.V., Kalashnikova, T.V. (2013). Kryterii derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh pidpriemstv [Criteria of state support of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 49-53 [In Ukrainian].

10. Про державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.01.2020 р. № 436-IX. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
11. Ковальова О. В. Інституційні форми організації управління розвитком аграрного сектора. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/vpdaa/2012_4/121.pdf.
12. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (редакція від 16.10.2012 на підставі документу № 5460-VI). URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15/>.
13. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у умовах демократичного державотворення. Т. II. Київ : ІАЕ, 2001. 484 с.
14. Самуельсон П. Економіка : в 2-х т. Москва : МГП «Алгон», 1992. Т. 2. 742 с.
15. Сільське господарство України за 2018 рік : Статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенка. Київ : Державна служба статистики України, 2019. С. 392.
16. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
17. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ : Основи, 1998. С. 36.
18. Шпикуляк О. Г. Проблеми розвитку та регулювання аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 120-128.
19. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / пер. с англ. Москва : Изд-во «Новости» при поддержке Изд-ва «Catallaxy», 1992. 304 с.
20. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України, 2012. URL : <http://minagro.gov.ua>.
21. Сайт Європейської комісії. Брюссель : Європейська комісія, 2008. URL : http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2010/table_en/C7-1-375.pdf.
8. Pavlov, H.Ye. (2013). Sutnist poniattia derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho sektora ekonomiky [The essence of the concept of state regulation of the agricultural sector]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, pp. 17-18 [In Ukrainian].
9. Paramonov, P.F. (2002). Organizacionno-jekonomicheskie problemy adaptatsii sel'skoho zhaistvovaniya tovaroproizvoditelej k rynochnym uslovijam hozjajstvovaniya [Organizationally-economic problems of adaptation of agricultural commodity producers to the market conditions of management. Krasnodar: KGAU [In Russian].
10. Pro derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 ri : Zakon Ukrainy vid 14.01.2020 r. # 436-IX [On the State Budget of Ukraine for 2020: Law of Ukraine from 14.01.2020 No. 436-IX]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/719-18> [In Ukrainian].
11. Kovalova, O.V. (2012). Instytutsiini formy orhanizatsiini upravlinnia rozvytkom ahrarnoho sektora [Institutional forms of organization of management of development of agrarian sector]. Retrieved from: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/vpdaa/2012_4/121.pdf [In Ukrainian].
12. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 # 40-IV (redaktsiia vid 16.10.2012 na pidstavi dokumentu # 5460-VI). About innovative activity: Law of Ukraine from 04.07.2002 No. 40-IV (release from 16.10.2012 on the basis of document No. 5460 - VI). (2002). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15/> [In Ukrainian].
13. Sabluk, P.T. (2001). Ahrarna ekonomika i polityka v Ukraini: pidsumky mynuloho ta pohliad u umovakh demokratychnoho derzhavotvorennia [Agrarian economy and politics in Ukraine: results of the past and look in the terms of democratic creation of the state]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
14. Samuel'son P. 1992. Jekonomika : v 2-h t. [Economy: in 2 vol.] Moskva: MGP «Algon», vol. 2 [In Russian].
15. Vlasenko, N.S. (2019). Silske hospodarstvo Ukrainy za 2018 rik: Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine: statistical yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
16. Statystychna informatsiia [Statistical information] (2014). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
17. Stihlits Dzhozef E. (1998). Ekonomika derzhavnoho sektora [Economy of public sector]. (A. Oliinyk, R. Skilskyi, Trans). Kyiv: Osnovy [In Ukrainian].
18. Shpykuliak, O.H. (2009). Problemy rozvytku ta rehuliuвання ahrarnoho rynku [Problems of development and adjusting of agrarian market]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 120-128 [In Ukrainian].
19. Hajek, F. (1992). Pagubnaja samonadejannost'. Oshibki socializma [Pernicious arrogance. The errors of socialism]. Moskva: Izd-vo «Novosti» pri podderzhke Izd-va «Catallaxy» [In Russian].
20. Sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine] (2012). Retrieved from: <http://minagro.gov.ua> [In Ukrainian].
21. Sait Yevropeiskoi komisii [Website of the European Commission]. (2008). Briusel: Yevropeiska komisiia, Retrieved from: http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2010/table_en/C7-1-375.pdf [In Ukrainian].

Rusaniuk V.V. State support for entrepreneurship development in the agrarian sector of the economy

The purpose of the article is to summarize the methods of state support for agricultural enterprises in order to increase their competitiveness in determining the directions of support for entrepreneurship in the agricultural sector of Ukraine.

Research methods. The methodological basis of the article is the dialectical method of cognition and the systematic approach to the study of the fundamental provisions of science regarding the state support development for subjects of agricultural entrepreneurship. The use of the monographic method has allowed to substantiate aspects of state support for agrarian entrepreneurship.

Research results. The state and methods of state support of entrepreneurship in the agrarian sector of Ukraine and the development of entrepreneurial activity in rural areas are investigated. The financial state of agrarian enterprises and the state of state support in the agrarian sector of Ukraine are analyzed. Forms and methods of state support of agricultural enterprises of Ukraine are substantiated. Recommendations for increasing the competitiveness of agricultural enterprises, the competitiveness of their products, increasing export potential and the international image of agricultural production have been developed.

Scientific novelty. The directions of state support for the further development of entrepreneurship in the agrarian sector are proposed. The legislative, regulatory and economic aspects of state regulation, the possibilities of its improvement and targeting are considered.

Practical significance. The practical recommendations for improvement of state support of agrarians in modern conditions are offered. The conceptual approach to formation of the state regulation of agrarian production which can be the basis for development of measures for state support of agrarian enterprises is substantiated. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 21.

Keywords: agrarian sector; state support; state regulation; development of agrarian entrepreneurship; family farms, farms.

Rusaniuk Vasyly Vasylovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Русанюк В.В. Государственная поддержка развития предпринимательства в аграрном секторе экономики

Цель статьи - обобщить методы государственной поддержки аграрных предприятий по повышению их конкурентоспособности и определить направления поддержки предпринимательства в аграрном секторе Украины.

Методика исследования. Методологической основой статьи послужили диалектический метод познания и системный подход к изучению фундаментальных положений науки по развитию государственной поддержки субъектов аграрного предпринимательства. Применение монографического метода дало возможность обосновать аспекты государственной поддержки аграрного предпринимательства.

Результаты исследования. Рассмотрены состояние и методы государственной поддержки предпринимательства в аграрном секторе Украины и развития предпринимательской деятельности на селе. Проанализировано финансовое состояние аграрных предприятий и состояние государственной поддержки в аграрном секторе экономики. Обоснованы формы и методы государственной поддержки аграрных предприятий Украины.

Элементы научной новизны. Предложены направления государственной поддержки развития предпринимательства в аграрном секторе. Рассмотрены законодательно-нормативные и экономические аспекты государственного регулирования, возможности его усовершенствования и целевого направления. Рекомендуются внедрение некоторых методов государственной поддержки фермерских хозяйств стран ЕС.

Практическая значимость. Предложены практические рекомендации по усовершенствованию государственной поддержки аграриев в современных условиях. Обоснован концептуальный подход к формированию системы государственного регулирования аграрного производства, который может быть заложен в основу разработки мер по государственной поддержке аграрных предприятий. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: аграрный сектор; государственная поддержка; государственное регулирование; развитие аграрного предпринимательства; семейные фермы; фермерские хозяйства.

Русанюк Василий Васильевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 01.06.2020 р.

Фахове рецензування: 08.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Русанюк В. В. Державна підтримка розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 84 – 93. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007084>

Rusaniuk, V.V. (2020). Derzhavna pidtrymka rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky [State support for entrepreneurship development in the agrarian sector of the economy]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 84 – 93 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007084>

*

Бюджетування як складова формування управлінських рішень для аграрного підприємства

Мета статті - розкрити сутність процесу бюджетування як складової формування та прийняття управлінських рішень для аграрного підприємства.

Методика дослідження. Для наукового вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. За теоретико-методологічну основу дослідження послугували праці вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків. Застосовано також методи: абстрактно-логічний та економіко-статистичний (для теоретичних узагальнень і формування висновків); монографічний (для висвітлення поглядів вчених на досліджувані проблеми); порівняння, табличний та графічний.

Результати дослідження. Запропоновано адаптивну модель управління ризиками аграрних підприємств, де бюджетування виступає основною початковою складовою процесу прийняття управлінських рішень, розроблено виробничий бюджет досліджуваного підприємства, визначено прямі витрати на виробництво продукції по окремих видах (портфель виробництва). На підставі розрахункової видаткової частини прогнозується дохід по культурах для подальшого моделювання портфеля (кількість виробленої продукції за певними культурами).

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано ефективність використання бюджетування для регулювання економічних показників діяльності підприємства. Розроблено механізм моделювання, завдяки якому агропідприємство має можливість оперативно зреагувати та змінити обсяги виробничого портфеля для оптимізації фінансових результатів діяльності.

Практична значущість. Використання бюджетування в агросекторі сприятиме всім етапам сільськогосподарського виробництва, тим самим забезпечить послідовне втілення в життя концепції сталого розвитку аграрних підприємств. Табл.: 4. Рис.: 2. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: бюджетування; аграрні підприємства; управління ризиком; виробничий портфель; управлінські рішення; оптимізація діяльності.

Стрельченко Ольга Володимирівна - аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» (73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: olga@prodexim.com.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3930-6539>

* **Постановка проблеми.** В умовах нестабільності економічної системи України фінансові аспекти діяльності підприємства були й залишаються одним із найважливіших питань їх функціонування. Для досягнення підприємством фінансової стабільності, мінімізації ризиків діяльності необхідно застосовувати сучасні технології управління. Перспективним інструментом управління будь-якого суб'єкта господарювання є бюджетування. Ключову роль в діяльності підприємств починає відігравати бюджетування, як стандартизований процес визначення обсягу і складу витрат, пов'язаних з діяльністю окремих структурних одиниць і підрозділів, та забезпечення покриття цих витрат ресурсами підприємства. Аграрний сектор країни в

умовах економічної кризи, що панує у світі останні кілька років, націлений на пошук більш ефективних засобів управління та організації виробництва. Загальна мета бюджетування полягає у підвищенні ефективного функціонування підприємства за допомогою посилення функції планування і контролю. При цьому особливої актуальності в умовах економічної системи кризового періоду набувають питання, пов'язані із забезпеченням виживання підприємств, основною передумовою якого постає стабілізація фінансового стану з метою створення можливостей для поступового, впевненого розвитку підприємства в достроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання бюджетування як процесу планування майбутніх операцій підприємства й оформлення його результатів у вигляді системи бюджетів дуже часто розглядають нау-

* Науковий керівник - Ю.Є. Кирилов, доктор економічних наук, професор.

© О. В. Стрельченко, 2020

ковці у своїх дослідженнях. Зокрема, А. В. Руснак, В. С. Петренко, А. С. Карнаушенко [7] висвітлюють сутність поняття бюджетування, його предмет, об'єкти та функціональність бюджетної політики підприємства. Затим Н. В. Тлущкевич та О. А. Нужна [10] запропонували класифікацію бюджетів для різних рівнів управління та обґрунтували необхідність застосування в управлінській обліковій системі короткострокових бюджетів з відповідним їх складом. При цьому Ю. В. Савка [8] обґрунтовує необхідність взаємозв'язку цілей бюджетування зі стратегією підприємства, тоді як Ю. В. Волинчук [2] досліджує теоретико-методичні аспекти бюджетування підприємств та доводить ефективність застосування бюджетування як інструменту управління, що матиме наслідком нарощення прибутковості підприємства за умови дотримання визначених принципів.

Загальні положення виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств досліджує В. В. Томчук [11], що запропонував застосовувати бюджет грошових потоків як один із факторів утворення кінцевих фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. На переконання Н. В. Винниченко [3], управління бюджетом здійснюється через бюджетний механізм і його елементи: бюджетне планування, організацію, регулювання і контроль. Формування ефективної системи управління бюджетом - невід'ємна частина процесу становлення держави, її ринкової економіки, відкритого суспільства і в цілому стратегії управління фінансами.

Економічну сутність бюджетування, його роль і значення у процесі розподілу ресурсів розкрили зарубіжні вчені: L.V. Iurieva, E. R. Sinianskaia та O. V. Sinianskaia (2020) [14] аналізують виробничу діяльність підприємств з метою формування оптимальної моделі оперативного бюджетування. Метод традиційного бюджетування науковці удосконалили завдяки інформаційно-аналітичній моделі виробничої діяльності з урахуванням регулятивного методу обліку витрат та розробки базового набору регулятивних операційних цін. У процесі дослідження було складено поетапний алгоритм формування консолідованого бюджету на основі регулюючих операційних цін у поєднанні з іншими стандартизованими показни-

ками фінансово-господарської діяльності підприємства.

Разом із тим С. Ploder, Т. Dilger та R. Bernsteiner (2020) [16] описують моделі бюджетування, побудовані на основі діяльності, бюджетування на основі нуля, управління на основі вартості, планування прибутку згідно з поточним бюджетом. Зв'язок між внутрішнім аудитом і управлінням ризиками при бюджетуванні підприємства дослідили А. Р. Abdurrahman, S. Mohamad, K.W.C. Garrett та S. Ehsanullah (2020) [12]. Їхні дослідження забезпечують емпіричні докази, які показують координацію управління ризиками підприємства (ERM) та внутрішнього аудиту.

Останніми роками в корпоративному світі посилюються зусилля щодо інвестування в процеси управління ризиками та управління. У своїй роботі науковці М. F. Malik, M. Zaman та S. Buckby (2020) [15] вивчали вплив управління ризиками підприємства (ERM) на ефективність фірми, досліджуючи, поліпшується чи послаблюється діяльність фірми шляхом створення комітету з ризику на рівні ради (BLRC), важливого механізму управління, який здійснює нагляд за процесами управління ERM.

Проте поняття бюджетування в системі фінансового управління підприємством потребує подальшого ретельного опрацювання, адже на вітчизняних підприємствах цей механізм залишається недостатньо точним та зрозумілим.

Мета статті - розкрити сутність процесу бюджетування як складової формування та прийняття управлінських рішень для аграрного підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Управління підприємством має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити ефективне використання наявних ресурсів. Ця мета досягається за допомогою впровадження механізму бюджетування, котрий являє собою управлінську технологію, завдяки якій підприємства можуть контролювати ефективність використання власних ресурсів для досягнення поставлених цілей і завдань. На основі розробки бюджетів для раціонального управління ресурсами, витратами й прибутками здійснюється контроль і аналіз їх виконання. Бюджетування надає змогу не тільки приймати ефективні управлінські рішення, а й контролювати їх виконання на кожному з етапів. Налагоджена технологія бюджетування дозволить прог-

нозувати фінансово-економічну ситуацію і підвищити якість управлінських рішень, що свідчить про необхідність його впровадження. Отже, головне призначення бюджетування - це координація зусиль підприємства для досягнення максимального результату шляхом збалансування доходів і витрат.

Функції бюджетування наступні:

- планування і прийняття управлінських рішень на основі бюджетів підприємства;
- оцінювання усіх аспектів діяльності підприємства за фінансовими показниками;
- раціоналізація використання ресурсів організації з огляду на інтереси підприємства в цілому.

Варто зазначити, що процес бюджетування практично не розвивається у країнах пострадянського простору, у тому числі й в Україні. На сучасному етапі можна вказати невелику кількість підприємств з чітко функціонуючою, автоматизованою системою управління виробництвом. Значною мірою це великі виробничі структури, зокрема агрохолдинги. Підґрунтям упередженого ставлення до процесу бюджетування слугує насамперед не повне розуміння керівниками вітчизняних підприємств суті цього поняття; на багатьох підприємствах відсутній оперативний збір та обробка інформації, що сприяло б швидкому прийняттю ефективних управлінських рішень. Процес планування переважна кількість керівників перекладають на функції бухгалтерії. Хоча основне завдання бухгалтерського обліку - фінанси та податки. Це дуже точний, що відповідає жорстким вимогам законодавства, процес. Та все ж інформація, що в ньому подається, не така мобільна й значно запізнюється в часі з виникненням певних проблем. За такої ситуації керівник не в змозі прийняти своєчасні та необхідні управлінські рішення, тому працює лише з інформацією, яка отримана в минулому звітному періоді, що позначається на запізненому прийнятті управлінських рішень [5].

Без системного підходу для досягнення поставлених цілей у підприємства немає майбутнього. Внаслідок неузгодженості та некоординованих дій підрозділів при плануванні своєї діяльності виникають недоліки в роботі цих підрозділів і, як наслідок, не забезпечується достовірність та оперативність подачі інформації, не відбувається своєчасного складання зведеного бюджету по підрозділах та видах діяльності.

Для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку, підприємства повинні зменшити витрати на виробництво продукції [13]. Для цього необхідно вести своєчасний контроль за використанням ресурсів та оперативно реагувати на зміни, що дасть змогу запровадити бюджетування. Під механізмом бюджетування слід розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів: бюджетної структури системи, моделі та процедури, в результаті яких забезпечується послідовна реалізація бюджетування як технології управління.

Це дасть змогу:

- своєчасно виявляти всі проблемні місця в управлінні підприємством;
- якісно та оперативно підрахувати економічні наслідки при можливих відхиленнях від наміченого плану;
- зменшити витрати ресурсів та забезпечити їх цільовий розподіл;
- підвищити фінансову результативність діяльності підприємства;
- оптимізувати обсяг і структуру витрат на одиницю товарної продукції;
- удосконалити управління грошовими потоками та структуру капіталу підприємства.

За наявності кваліфікованих спеціалістів, які б формували й контролювали виконання планових завдань, запровадження цього процесу не є проблемою. Безпосередньо сам процес бюджетування складається з кількох кроків.

Перший крок: фінансова й організаційна діагностика підприємства з подальшим ознайомленням керівництвом підлеглих і керівників нижчих рівнів з узагальненими короткостроковими цілями підприємства, розробленими на основі стратегічних цілей, а також конкретизація стратегії розвитку на бюджетний період.

Другий крок: розробка методології бюджетування, здійснення планування діяльності підприємства через розроблення системи взаємозв'язаних бюджетів, комплексно орієнтованих на ринкові потреби й покликаних забезпечити стійкий фінансовий стан і поступальний розвиток підприємства відповідно до його головної місії та статутних завдань.

Третій крок: окреслення видів операційних, фінансових і допоміжних бюджетів для всіх центрів відповідальності. На цьому етапі відбувається безпосереднє складання бюджетів, які є взаємозалежними та взає-

мопов'язаними. Термін, на який складається бюджет, визначається підприємством самостійно, залежно від циклу виробництва продукції.

Четвертий крок: здійснюється аналіз виконання бюджетів, вивчаються причини відхилень, а також розробляються варіанти управлінських рішень для поліпшення роботи центрів відповідальності [6].

Ефективний розвиток виробництва сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах можливий за умови якомога точнішого планування та контролю витрат, доходів і фінансових результатів на всіх рівнях управління для мінімізації виробничих ризиків [1].

Розглянемо адаптивну модель управління ризиками аграрних підприємств, де бюджетування виступає основною початковою складовою процесу прийняття управлінських рішень. Також використаємо відомий у сфері управління фінансами метод портфельного аналізу, застосування якого в реальному виробництві не отримало поки що на-

лежного визнання. Суть запропонованої методики полягає у розробці виробничого бюджету досліджуваного підприємства, визначенні прямих витрат на виробництво продукції по окремих видах продукції (портфель виробництва). На підставі розрахункової видаткової частини прогнозуємо дохід по культурах. Моделюючи портфель (кількість виробленої продукції за певними культурами), маємо можливість сформувати найбільш оптимальний виробничий портфель по культурах. При цьому існує можливість врахувати виробничу складову (система сівозміни, технологічні вимоги вирощування сільськогосподарських культур) та потреби збуту виробленої продукції, а саме відсоток ринку за кожною культурою, попит на окремі види виробництва тощо.

На прикладі досліджуваного підприємства ТОВ «ТД «Продуксім» Каховського району Херсонської області сформуємо бюджет виробництва (табл. 1).

1. Бюджет за виробничою операцією сівба, культура соняшник (без зрошення, зрошення)

Виробни- ча операція	Техніч- ний засіб	Обсяг робіт, га	Матеріальні витрати						Заробіт- на плата, грн
			Найменування	Од.	На 1 од.	Кіль- кість	Ціна, грн без ПДВ	Сума, грн без ПДВ	
Разом		486,45	1 006 075,02						11953,35
Соняшник без зрошення		225,15	259 003,68						4875,00
...									
36 без зрошення; Соняшник; 17,2 га									
Сівба, га		17,20	19 882,02						349,61
	Тр-р МТЗ-892	17,20	Дизельне паливо	л	3,50	60,20	19,00	1143,80	349,61
		17,20	ЗЗР: Гаучо 600 FS, ТН	л	0,03	0,57	1384,77	789,32	
		17,20	Насіння соняшнику «Санай»	пак	0,32	5,49	3269,38	17948,90	
Соняшник, зрошення		261,30	747 071,34						7078,35
...									
14 зрошення; Соняшник; 60,6 га									
Сівба, га		60,60	172 973,76						1953,66
	Тр-р МТЗ-892	9,60	Дизельне паливо	л	3,50	33,60	19,00	638,40	1953,66
	Тр-р МТЗ-892	51,00	Дизельне паливо	л	3,50	178,50	19,00	3391,50	
		60,60	Насіння соняшнику «НК Неома Круїзер»	упак.	0,50	30,33	5570,19	168943,86	

Джерело: За даними [9].

Наведений фрагмент бюджету складено за операцією «сівба» для культури соняшник (поля без зрошення та зрошення). За наяв-

ності технологічних карт виробництва продукції було складено загальний бюджет виробництва по культурах (табл. 2).

2. Бюджет галузі рослинництва для ТОВ «ТД «Продуксім»

Культура	Обсяг робіт		Матеріальні витрати	Заробітна плата, грн			Послуги сторонніх організацій	Разом прямих витрат
	од.	кількість	сума, грн без ПДВ	фонд	нарахування на фонд	разом	сума, грн без ПДВ	сума, грн без ПДВ
Разом	га	4 456,65	34 479 373,21	302 072,90	66 456,09	368 528,99	34 210 255,60	69 058 157,80
Кукурудза	га	764,20	7 384 094,74	43 145,23	9 492,00	52 637,23	7 714 102,04	15 150 834,01
Соняшник	га	1 798,25	10 277 421,20	107 327,59	23 612,11	130 939,70	9 225 209,02	19 633 569,92
Пшениця озима	га	576,40	4 706 427,52	43 248,61	9 514,62	52 763,23	2 768 891,96	7 528 082,71
Ріпак озимий	га	124,00	1 595 270,73	17 092,40	3 760,38	20 852,78	933 919,77	2 550 043,28
Соя	га	1 142,50	10 151 616,03	91 259,07	20 076,98	111 336,05	13 502 927,75	23 765 879,83
Ячмінь озимий	га	51,30	364 542,99	-	-	-	65 205,06	429 748,05

Джерело: За даними [9].

Для розрахунку потенційного прибутку звернемося до даних статистичної звітності за 2015-2018 рр. [4], розрахувавши середній

показник рентабельності культур по Херсонській області за вказаний період (табл. 3).

3. Прогнозний дохід від виробничої діяльності ТОВ «ТД «Продуксім» (варіант 1)

Культура	Виробничий портфель		Разом прямих витрат	Рентабельність, %	Прогнозний дохід від виробничої діяльності, грн
	од.	кількість	сума, грн без ПДВ		
Разом	га	4 456,65	69 058 157,80	X	96 808 196,00
Соняшник	га	1 798,25	19 633 569,92	52,15	29 872 476,63
Культури зернові та зернобобові	га	2 658,40	49 424 587,88	35,43	66 935 719,37

Джерело: Сформовано на основі [9, 4].

Таким чином, при структурі виробничого портфеля згідно з рис. 1 прогнозуємо дохід від виробничої діяльності 96,81 млн грн.

Здійснюючи моделювання виробничого портфеля згідно із запланованим попитом, одержуємо наступний результат (табл. 4).

4. Прогнозний дохід від виробничої діяльності ТОВ «ТД «Продуксім» (варіант 2)

Культура	Обсяг робіт		Разом прямих витрат	Рентабельність, %	Прогнозний дохід від виробничої діяльності, грн
	од.	кількість	сума, грн. без ПДВ		
Разом	га	4 456,65	72 440 621,88	X	100 291 476,02
Соняшник	га	1 197,00	13 069 030,00	52,15	19 884 529,14
Культури зернові та зернобобові	га	3 259,65	59 371 591,88	35,43	80 406 946,88

Джерело: Сформовано на основі [9, 4].

При структурі виробничого портфеля згідно з рис. 2 прогнозуємо дохід від виробничої діяльності 100,29 млн грн.

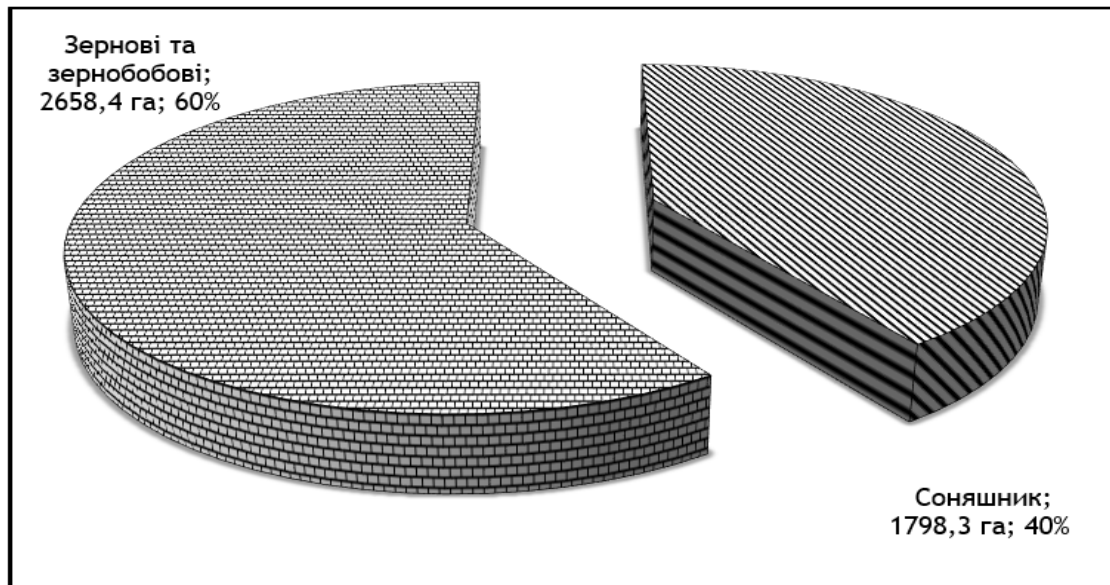

Рис. 1. Прогнозна структура виробничого портфеля - варіант 1

Джерело: Сформовано на основі [9, 4].

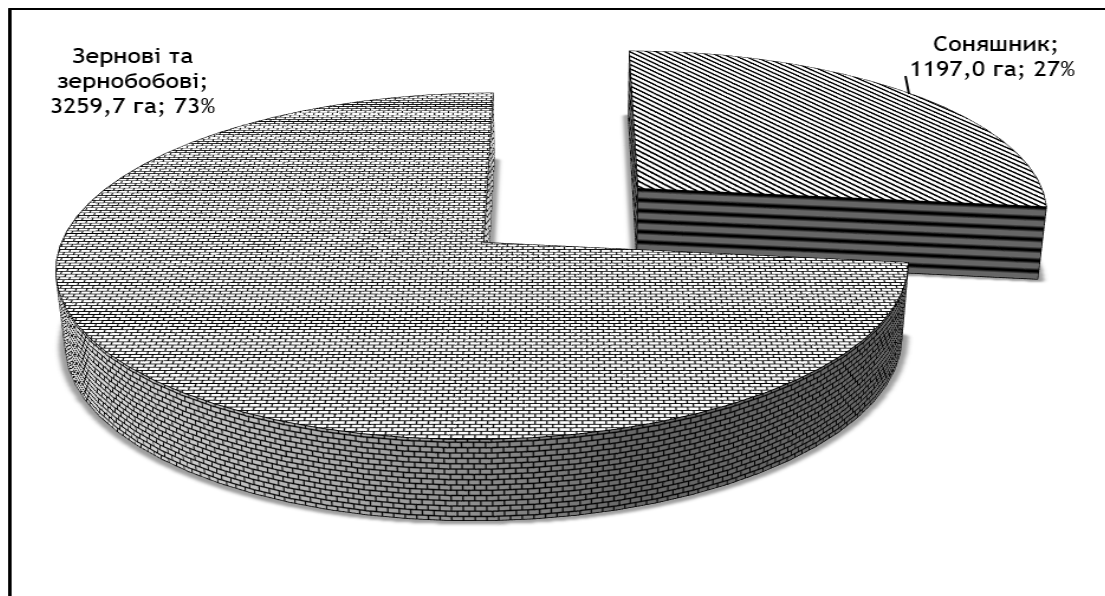

Рис. 2. Прогнозна структура виробничого портфеля - варіант 2

Джерело: Сформовано на основі [9, 4].

Здійснивши моделювання виробничого портфеля з урахуванням попиту на продукцію, підприємство має можливість обрати найбільш прийнятний варіант з метою оптимізації прибутку. При цьому витрати на виробництво продукції будуть розраховані та зважені завдяки бюджетуванню процесу.

Висновки. Впровадження механізму бюджетування - це необхідний крок для досягнення успішного функціонування підприємства, адже застосування такого механізму сприяє підвищенню його фінансової стійкості, забезпеченню цільового використання та економії ресурсів, прийняттю більш обґрун-

тованих управлінських рішень, ретельному вивченню діяльності підрозділів підприємства з надходжень та видатків, а найголовніше - мінімізує ризик втрат.

Зазначений механізм моделювання портфеля можливий та ефективний лише за наявності коректного і достовірного бюджетування виробничого процесу. Завдяки описаній моделі агропідприємство має можливість оперативно зреагувати і змінити обсяги виробничого портфеля та оптимізувати прибуток.

Незважаючи на всі переваги, на сьогодні процес бюджетування в практичній діяльно-

сті аграрних підприємств не набув достатньо широкого розповсюдження, оскільки потребує великого обсягу робіт щодо його складання і вважається працівниками підприємства оцінкою їхньої трудової діяльності та засобом визначення наявних прорахунків і помилок. Зволікання та небажання працівників аграрних підприємств збільшувати свої особисті навантаження при складанні

бюджетування зумовлює зниження ефективності трудового внеску не лише окремих працівників, а й підприємства в цілому. З метою вирішення порушеної проблеми, як один із способів може бути застосування вмотивованих інструментів фінансових і матеріальних засобів заохочення працівників щодо впровадження в аграрних підприємствах бюджетування у господарській практиці.

Список бібліографічних посилань

1. Бойко В. О., Стрельченко О. В., Бойко Л. О. Теоретичні та практичні аспекти агрострахування як інструмент управління ризиками. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2018. № 4 (3). Р. 50-58. URL : https://eujem.cz/wp-content/uploads/2018/eujem_2018_4_3/eujem_2018_4_3.pdf#page=50.
2. Волинчук Ю. В. Бюджетування, як інструмент управління фінансово-економічними результатами підприємства. *Економічні науки : 36. наук. праць. Серія: Облік і фінанси*. 2014. Вип. 11(41). Ч. 3. С. 17-27.
3. Винниченко Н. В. Проблеми визначення сутності поняття система управління бюджетом. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 18. С. 140-145.
4. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Максакова Л. М. Организация системы бюджетирования предприятия на примере ГП «УОППЗ им. Фрунзе НАУ». *Ефективне птахівництво*. 2011. № 11. С. 15-18.
6. Огійчук М. Ф., Децюра С. О. Бюджетування - одна із основних складових успіху при виробництві продукції птахівництва. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 4. С. 97-100. URL : <http://magazine.faaf.org.ua/byudzhetuвання-odna-iz-osnovnih-skладovih-uspihu-pri-virobnictvi-produkcii-ptahivnictva.html>.
7. Руснак А. В., Петренко В. С., Карнаушенко А. С. Аналіз фундаментальних методів бюджетування з метою розроблення організаційної бюджетної політики. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 203-207.
8. Савка Ю. В. Інтеграція показників діяльності підприємства в систему бюджетування. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 163-166.
9. Статистична звітність підприємства ТОВ «ТД «Продуксім» Каховського району Херсонської області за 2017-2018 рр.
10. Тлукчевич Н. В., Нужна О. А. Бюджетування в управлінській обліковій системі. *Економічний форум 2/2019*. URL : file:///C:/Users/Downloads/ecfor_2019_2_36.pdf.
11. Томчук В. В. Бюджет грошових потоків як складова процесу бюджетування на сільськогосподарських підприємствах. *36. наук. праць Національного університету державної податкової служби України*. 2013. № 1. С. 206-221.
12. Abdurrahman A. P., Mohamad S., Garrett K. W. C., Ehsanullah S. Internal audit & enterprise risk management. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29(9 Special Issue). Р. 401-409.
13. Boiko V. Algorithm of developing competitive strategies and the trends of realizing them for agricultural enterprises. *ScienceRise*. 2016. Т. 2, N 1 (19). Р. 30-34. <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2016.60349>.
14. Iurieva L. V., Sinianskaia E. R., Sinianskaia O. V. Improvement of the operational budgeting model at the industrial enterprise / D. B. Solovev, V. V. Savaley, A. T. Bekker, V. I. Petukhov, D. B. Solovev (Ред.), *Proceeding of the International Science and Technology Conference on FarEastCon 2019, Far Eastern Federal University* (стр. 235-241). (Smart Innovation, Systems and Technologies. 2020. Том 172). Springer Verlag. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_21.
15. Malik M. F., Zaman M., Buckby S. Enterprise risk management and firm performance: Role of the risk committee. *Journal of Contemporary Accounting and Economics*. 2020. Vol. 16(1). <https://doi.org/10.1016/j.jcae.2019.100178>.

References

1. Boiko, V.O., Strelchenko, O.V., Boiko, L.O. (2018). Teoretychni ta praktychni aspekty ahrostrakhuvannya yak instrument upravlinnia ryzykamy [Theoretical and practical aspects of agricultural insurance as a risk management tool]. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*, 4(3), pp. 50-58. Retrieved from: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2018/eujem_2018_4_3/eujem_2018_4_3.pdf#page=50 [In Ukrainian].
2. Volynchuk, Yu.V. (2014). Biudzhetuвання, yak instrument upravlinnia finansovo-ekonomichnymy rezultatamy pidpriemstva [Budgeting as a tool for managing the financial and economic results of the enterprise]. *Ekonomichni nauky: Zb. nauk. prats. Seriya: Oblik i finansy*, vol. 11(41), part. 3, pp. 17-27 [In Ukrainian].
3. Vynnychenko, N.V. (2017). Problemy vyznachennia сутності poniattia systema upravlinnia biudzhетom [Problems of defining the essence of the concept of budget management system]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 18, pp. 140-145 [In Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Maksakova, L.M. (2011). Organizacija systemy biudzhетirovanija predprijatija na primere GP «UOPPP im. Frunze NAU» [Organization of the enterprise budgeting system on the example of the State Enterprise "UOPPP im. Frunze NAU"]. *Efektivne ptahivnytstvo*, 11, pp. 15-18 [In Russian].
6. Ohiichuk, M.F., Detsiura, S.O. (2011). Biudzhetuвання - odna iz osnovnykh skladovykh uspihu pry vyrobnytstvi produktii ptahivnytstva [Budgeting is one of the main components of success in the production of poultry]. *Oblik i finansy APK*, 4, pp. 97-100. Retrieved from: <http://magazine.faaf.org.ua/byudzhetuвання-odna-iz-osnovnih-skладovih-uspihu-pri-virobnictvi-produkcii-ptahivnictva.html> [In Ukrainian].
7. Rusnak, A.V., Petrenko, V.S., Karнаushenko, A.S. (2018). Analiz fundamentalnykh metodiv biudzhetuвання z metoiu rozroblennia orhanizatsiinoi biudzhетnoi polityky [Analysis of fundamental budgeting methods in order to develop organizational budget policy]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 33, pp. 203-207 [In Ukrainian].
8. Savka, Yu.V. (2016). Intehratsiia pokaznykiv diialnosti pidpriemstva v systemu biudzhetuвання [Integration of enterprise performance indicators into the budgeting system]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 11, pp. 163-166 [In Ukrainian].
9. Statystychna zvitnist pidpriemstva TOV «TD «Prodeksim» Kakhovskoho raionu Khersonskoi oblasti za 2017-2018 rr. [Statistical reporting of the enterprise LLC "TD" Prodeksim "Kakhovka district of Kherson region for 2017-2018]. [In Ukrainian].
10. Tluchkevych, N.V., Nuzhna, O.A. (2019). Biudzhetuвання v upravlinskii oblikovii systemi [Budgeting in the management accounting system]. *Ekonomichnyi forum 2*. Retrieved from: file:///C:/Users/Downloads/ecfor_2019_2_36.pdf [In Ukrainian].
11. Tomchuk, V.V. (2013). Biudzhет hroshovykh potokiv yak skladova protsesu biudzhetuвання na silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Cash flow budget as a component of the budgeting process in agricultural enterprises]. *Zb. nauk. prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, 1, pp. 206-221 [In Ukrainian].

16. Ploder C., Dilger T., Bernsteiner R. A framework to combine corporate budgeting with agile project management. Paper presented at the CEUR Workshop Proceedings, 2020. Vol. 2581. P. 19-23.

12. Abdurrahman, A.P., Mohamad, S., Garrett, K. W. C., Ehsanullah, S. (2020). Internal audit & enterprise risk management. Cash flow budget as a component of the budgeting process in agricultural enterprises *International Journal of Advanced Science and Technology*, vol. 29 (9 Special Issue), pp. 401-409 [In English].

13. Boiko, V. (2016). Algorithm of developing competitive strategies and the trends of realizing them for agricultural enterprises. *ScienceRise*, vol. 2, 1 (19), pp. 30-34. Retrieved from: <https://doi.org/10.15587/2313-8416.2016.60349> [In English].

14. Iurieva, L.V., Sinianskaia, E.R., Sinianskaia, O.V. (2019). Improvement of the operational budgeting model at the industrial enterprise. D. B. Solovev, V. V. Savalev, A. T. Bekker, V. I. Petukhov, D. B. Solovev (Ed.). *Proceeding of the International Science and Technology Conference on FarEastCon*, Far Eastern Federal University (pp. 235-241). Springer Verlag. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/978-981-15-2244-4_21 [In English].

15. Malik, M.F., Zaman, M., Buckby, S. (2020). Enterprise risk management and firm performance: Role of the risk committee. *Journal of Contemporary Accounting and Economics*, Vol. 16(1). Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.jcae.2019.100178> [In English].

16. Ploder, C., Dilger, T., Bernsteiner, R. (2020). A framework to combine corporate budgeting with agile project management. Paper presented at the CEUR Workshop Proceedings, vol. 2581, pp. 19-23 [In English].

Strelchenko O. V. Budgeting as a component of the formation of management decisions for agricultural enterprise

The purpose of the article is to reveal the essence of the budgeting process as an integral part of the formation and adoption of management decisions for an agricultural enterprise.

Research methods. For the scientific solution of the tasks set, general scientific methods of scientific knowledge and research of economic phenomena were used. The theoretical and methodological basis of the study was the works of domestic and foreign scientists and practitioners. The following methods were also applied: abstract-logical and economic-statistical (for theoretical generalizations and drawing conclusions); monographic (to highlight the views of scientists on the problems under study); comparisons, tabular and graphical.

Research results. An adaptive model of risk management for agricultural enterprises is proposed, where budgeting is the principal initial component of the management decision-making process, the production budget of the studied enterprise has been developed, and the direct costs of manufacturing products for certain types (production portfolio) are determined. Based on the estimated expenditure, income by crops is predicted for further portfolio modeling (the number of products for certain crops).

Scientific novelty. The efficiency of the use of budgeting to regulate the economic performance of the enterprise is substantiated. A modeling mechanism has been developed, thanks to which the agricultural enterprise has the ability to quickly react and change the volume of the production portfolio to optimize the financial results of its activities.

Practical significance. The use of budgeting in the agricultural sector will contribute to all stages of agricultural production, thereby ensuring the consistent implementation of the concept of sustainable development of agricultural enterprise. Tabl.: 4. Figs.: 2. Refs.: 16.

Keywords: budgeting; agricultural enterprises; risk management; production portfolio; management decisions; activity optimization.

Strelchenko Olha Volodymyrivna - post-graduate student of the department of public management, and administration, State higher education institution «Kherson State Agricultural University» (23, Stritenska St., Kherson, 73006)
E-mail: olga@prodexim.com.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3930-6539>

Стрельченко О. В. Бюджетирование как составляющая формирования управленческих решений для аграрного предприятия

Цель статьи - раскрыть сущность процесса бюджетирования как составляющей формирования и принятия управленческих решений для аграрного предприятия.

Методика исследования. Для научного решения поставленных задач использованы общенаучные методы познания и исследования экономических явлений. Теоретико-методологической основой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых и практиков. Применены также методы: абстрактно-логический и экономико-статистический (для теоретических обобщений и формирования выводов); монографический (для освещения взглядов ученых на исследуемые проблемы); сравнения, табличный и графический.

Результаты исследования. Предложена адаптивная модель управления рисками аграрных предприятий, где бюджетирование выступает основной начальной составляющей процесса принятия управленческих решений, разработан производственный бюджет исследуемого предприятия, определены прямые затраты на производство продукции по отдельным видам (портфель производства). На основании расчетной расходной части прогнозируется доход по культурам для дальнейшего моделирования портфеля (количество произведенной продукции по определенным культурам).

Элементы научной новизны. Обоснована эффективность использования бюджетирования для регулирования экономических показателей деятельности предприятия. Разработан механизм моделирования, благодаря которому агропредприятие имеет возможность оперативно среагировать и изменить объемы производственного портфеля для оптимизации финансовых результатов деятельности.

Практическая значимость. Использование бюджетирования в агросекторе будет способствовать всем этапам сельскохозяйственного производства, тем самым обеспечит последовательное воплощение в жизнь концепции устойчивого развития аграрных предприятий. Табл.: 4. Илл.: 2. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: бюджетирование; аграрные предприятия; управление риском; производственный портфель; управленческие решения; оптимизация деятельности.

Стрельченко Ольга Владимировна - аспірант кафедри публічного управління і адміністрування, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (73006, г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: olga@prodexim.com.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3930-6539>

Стаття надійшла до редакції 01.07.2020 р.

Фахове рецензування: 06.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Стрельченко О. В. Бюджетування як складова формування управлінських рішень для аграрного підприємства. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 94 – 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007094>

Strelchenko, O.V. (2020). Biudzhetuvannia yak skladova formuvannia upravlinskykh rishen dlia ahrarynoho pidpryiemstva [Budgeting as a component of the formation of management decisions for agricultural enterprise]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 94 – 102 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007094>

*

УДК 334.732

JEL Classification: Q13; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

Г. О. ТРУТЕНКО, аспірант*

Стан розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні

Мета статті - проаналізувати сучасний стан, розвиток і роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у функціонуванні господарств населення та сімейних фермерських господарств у регіонах України.

Методика дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становили праці вітчизняних та закордонних науковців і практиків, а також нормативно-правові акти України, що регулюють відносини у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації. Для оцінки стану розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використано методи аналізу, синтезу, групування, балансовий; при встановленні обсягів виробництва - розрахунковий, графічний; для обґрунтування засад ефективного розвитку обслуговуючої кооперації - порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Представлено аналіз сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні, виявлено та проаналізовано основні причини, що стримують розвиток виробничих та обслуговуючих кооперативів. Встановлено, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив виступає ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих господарств населення та сімейних фермерських господарств від недобросовісних посередницьких структур.

Елементи наукової новизни. Виявлено та проаналізовано основні причини, що стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Встановлено, що в умовах жорсткої ринкової конкуренції підприємства змушені еволюціонувати, щоб не залишитися поза межами прогресу та підприємництва.

Практична значущість Запропоновано першочергові заходи, які сприятимуть розвиткові кооперативного руху на селі. Поряд із зміцненням сімейного фермерства та великотоварного приватного виробництва необхідно розвивати сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію, як фундамент структурних змін у сільському господарстві. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; господарства населення; сімейні фермерські господарства; обслуговуючі кооперативи; державна підтримка.

Трутенко Ганна Олександрівна - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Постановка проблеми. Сільське господарство України повинно забезпечувати потреби населення країни високоякісними продуктами

ми харчування в достатній кількості та різного асортименту, а переробну промисловість сировиною. За сучасної структури сільського господарства збільшується концентрація земель агрохолдингів, що спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних і монокультур переважно зернової та олійної груп.

* Науковий керівник - Г. В. Спаський, доктор економічних наук.

© Г. О. Трутенко, 2020

Стрельченко Ольга Владимировна - аспірант кафедри публічного управління і адміністрування, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (73006, г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: olga@prodexim.com.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3930-6539>

Стаття надійшла до редакції 01.07.2020 р.

Фахове рецензування: 06.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Стрельченко О. В. Бюджетування як складова формування управлінських рішень для аграрного підприємства. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 94 – 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007094>

Strelchenko, O.V. (2020). Biudzhetuвання yak skladova formuvannia upravlinskykh rishen dlia ahrarynoho pidpryemstva [Budgeting as a component of the formation of management decisions for agricultural enterprise]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 94 – 102 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007094>

*

УДК 334.732

JEL Classification: Q13; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

Г. О. ТРУТЕНКО, аспірант*

Стан розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні

Мета статті - проаналізувати сучасний стан, розвиток і роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у функціонуванні господарств населення та сімейних фермерських господарств у регіонах України.

Методика дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становили праці вітчизняних та закордонних науковців і практиків, а також нормативно-правові акти України, що регулюють відносини у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації. Для оцінки стану розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використано методи аналізу, синтезу, групування, балансовий; при встановленні обсягів виробництва - розрахунковий, графічний; для обґрунтування засад ефективного розвитку обслуговуючої кооперації - порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Представлено аналіз сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні, виявлено та проаналізовано основні причини, що стримують розвиток виробничих та обслуговуючих кооперативів. Встановлено, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив виступає ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих господарств населення та сімейних фермерських господарств від недоброчесних посередницьких структур.

Елементи наукової новизни. Виявлено та проаналізовано основні причини, що стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Встановлено, що в умовах жорсткої ринкової конкуренції підприємства змушені еволюціонувати, щоб не залишитися поза межами прогресу та підприємництва.

Практична значущість Запропоновано першочергові заходи, які сприятимуть розвиткові кооперативного руху на селі. Поряд із зміцненням сімейного фермерства та великотоварного приватного виробництва необхідно розвивати сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію, як фундамент структурних змін у сільському господарстві. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; господарства населення; сімейні фермерські господарства; обслуговуючі кооперативи; державна підтримка.

Трутенко Ганна Олександрівна - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Постановка проблеми. Сільське господарство України повинно забезпечувати потреби населення країни високоякісними продуктами

ми харчування в достатній кількості та різного асортименту, а переробну промисловість сировиною. За сучасної структури сільського господарства збільшується концентрація земель агрохолдингів, що спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних і монокультур переважно зернової та олійної груп.

* Науковий керівник - Г. В. Спаський, доктор економічних наук.

© Г. О. Трутенко, 2020

При цьому виробництвом трудомісткої плодощовчевої та м'ясо-молочної товарної продукції, а також свинини і баранини займаються дрібні особисті селянські й сімейні фермерські господарства. Ситуація, що виникла, приводить до незбалансованості виробництва товарної продукції. Сільськогосподарська концентрація в колишньому вигляді не передбачає розвиток села, створення нових робочих місць, зниження цін на продовольство. В подібних умовах нині одним із найважливіших механізмів усунення економічних проблем у сільській місцевості є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Становлення мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів стримується низкою негативних чинників, а саме: недостатня ресурсна база для формування належного матеріального забезпечення, недосконалість законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах досить гостро поставило питання відродження сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Зокрема цю тему у своїх працях поглиблено вивчали відомі вчені-аграрники: В. Я. Амбросов [1]; Л. М. Курбацька, І. Г. Кадирус [2]; М. Й. Малік [3]; Л. В. Молдаван [4]; Ю. В. Ушкаренко [10]; В. В. Федорович [11]; В. О. Цимбал [12]; А. С. Шолойко [13]. Проте проблеми щодо розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, з огляду на їх актуальність, ще потребують подальшого дослідження.

Мета статті - проаналізувати сучасний стан, розвиток і роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у функціонуванні господарств населення та сімейних фермерських господарств у регіонах України.

Методологія дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові методи пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічну основу дослідження становили праці вітчизняних та закордонних науковців і практиків, а також нормативно-правові акти України, що регулюють відносини у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації. Для оцінки стану розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використано методи аналізу, синтезу, групування, балансовий; при встановленні обсягів виробництва - розрахунковий, графічний; для обґрунтування засад ефектив-

ного розвитку обслуговуючої кооперації - порівняльний аналіз.

Виклад основних результатів дослідження. Впровадження принципів кооперації при формуванні та розвитку системи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів надто актуальна проблема.

Світовий досвід підтверджує, що одним із дієвих механізмів підвищення ефективності маркетингової діяльності дрібних, малих і середніх виробників виступає створення та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Наразі в країнах ЄС сільськогосподарською кооперацією охоплені майже всі основні сфери діяльності фермерських господарств. Успішно функціонують обслуговуючі збутові кооперативи, які створюються для досягнення більш високих результатів господарювання та захисту в конкурентній боротьбі з монопольними структурами у сфері переробки продукції й особливо у сфері її реалізації на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках [10, с. 44].

Суть обслуговуючої кооперації полягає в задоволенні економічних потреб аграрних підприємств, отриманні засобів виробництва, реалізації аграрної продукції, наданні послуг, необхідних для ведення їх господарської діяльності. Отримання таких послуг іншим шляхом неможливо або недоцільно, що зумовлює необхідність об'єднання різноманітних ресурсів у межах сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [2].

На думку В. В. Федоровича, саме кооператив покликаний обслуговувати основну діяльність членів сільськогосподарських кооперативів, здатний забезпечити для них реальний доступ до фінансових та матеріальних засобів. Кооператив може й повинен бути єдиною ланкою між виробником і ринком, надаючи йому послуги для збуту товарної продукції, матеріально-технічного забезпечення, агрономічного та іншого обслуговування [11, с. 3].

Тобто, незважаючи на всебічний теоретичний набуток в Україні, питання практичного застосування принципів кооперації в аграрній сфері залишилося незавершеним. Має місце неоднакове ставлення до виробничих структур, створених на принципах кооперації, обслуговуючих у агротехнічній, постачальницькій, збутовій, фінансово-кредитній, побутовій діяльності [6, с. 173].

В Україні завдання сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в умовах євроін-

теграції полягає у вирішенні економічних проблем села, сільського споживчого ринку, інтеграції дрібнотоварного низькотехнологічного сільськогосподарського виробництва з метою підвищення його конкурентоспроможності, використання потенціалу міжнародної кооперативної інтеграції як доповнюючої моделі євроінтеграції.

У ст. 60 Угоди про партнерство і співробітництво між ЄС та Україною йдеться про те, що за мету співробітництва в галузі сільського господарства та агропромислового сектору визначено здійснення аграрної реформи, модернізація та структурні зміни в сільському господарстві, агропромислового секторі й секторі послуг в Україні, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків для українських товарів, враховуючи необхідність

посилення безпеки у постачанні продуктів харчування [9, с. 47].

Важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки розглядається розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Однак нині за обсягами та якістю надання послуг вони не задовольняють зростаючих потреб сімейних фермерських господарств та їх споживачів. Адже майже 40% трудомісткої сільськогосподарської товарної продукції повсякденного споживання - картоплі 95%, овочів - 85% фруктів - 80, молока - 75 та м'яса - 50% виробляється в господарствах населення, сімейних фермерських господарствах. Потенціал сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні залишається нереалізованим. Хоча їхня кількість у 2013-2019 рр. загалом зростала (табл. 1).

1. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи України

Область	Рік									
	2013		2015		2017		2018		2019	
	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі	зареєстровані	діючі
Вінницька	78	50	79	59	79	53	79	69	80	70
Волинська	41	18	40	17	41	21	45	25	45	25
Дніпропетровська	64	29	33	33	37	29	44	29	41	29
Донецька	33	15	27	10	28	12	34	14	35	14
Житомирська	94	66	94	66	96	65	100	75	100	76
Закарпатська	16	4	15	4	11	3	11	3	11	3
Запорізька	19	6	21	6	22	6	23	10	23	10
Івано-Франківська	74	35	74	42	73	49	85	60	86	61
Київська	47	20	49	25	48	29	49	35	49	35
Кіровоградська	56	16	32	14	32	14	38	15	38	15
Львівська	61	30	54	32	68	38	74	55	76	55
Луганська	37	18	27	11	36	15	47	16	49	16
Миколаївська	23	13	25	16	31	19	34	27	35	27
Одеська	41	20	40	18	45	22	53	25	53	25
Полтавська	40	14	31	14	41	17	48	21	49	21
Рівненська	43	13	42	21	41	14	44	14	44	14
Сумська	41	14	44	16	47	20	48	25	48	25
Тернопільська	12	3	18	17	32	19	56	29	61	32
Харківська	25	4	22	9	24	13	24	13	24	13
Херсонська	66	30	52	40	59	35	63	38	62	39
Хмельницька	22	10	27	11	33	17	35	17	35	17
Черкаська	65	45	59	45	103	77	112	91	111	91
Чернівецька	18	11	19	6	17	6	29	11	31	11
Чернігівська	19	12	25	13	29	17	32	18	33	18
Всього	1035	496	949	545	1073	610	1207	735	1220	742

Джерело: [8, с. 235].

За інформацією Державної служби статистики України, кількість сільськогосподар-

ських обслуговуючих кооперативів по областях України на початок 2020 р. становила

1220 од., що на 13 кооперативів більше, ніж на 1 січня 2019 р. Із них 742 од. - діючі обслуговуючі кооперативи.

На початок 2020 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшою виявилася в Черкаській (111), Житомирській (100), Вінницькій (80) та Івано-Франківській (86) областях. Найменшою їхня кількість була в Закарпатській (11), Запорізькій та Харківській (23 і 24 відповідно) областях.

2. Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України

Показник	2019 р.
Кількість працівників кооперативів, осіб	1360
Кількість членів кооперативів, осіб	19525
Всього надано кооперативами послуг, тис. грн	55239
Розмір пайового фонду кооперативних організацій, тис. грн	138844
Забезпеченість кооперативів основними засобами, тис. грн	76036

Джерело: Побудовано за даними [7, с. 49].

Разом із тим проведення аналізу в зазначеному напрямі пов'язане з певними труднощами, зокрема інформація, що надається Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державною службою статистики України та Головними управліннями сільського господарства областей, містить певні відмінності.

Так, у 2019 р. членами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів були 19 525 осіб, працювало в них - 1360 осіб (у середньому близько 2-х осіб в одному кооперативі). У середньому один кооператив налічував 26 членів, надаючи послуг на суму 122,56 тис. грн, його пайовий фонд становив 187,1 тис. грн, вартість основних засобів виробництва - 102,5 тис. грн [8, с. 1]. Такі дані свідчать про низьку економічну ефективність діяльності обслуговуючих кооперативів, недостатність ресурсів для більш потужного їх розвитку та недоступність послуг для більшості споживачів.

Можливості сільськогосподарських товаровиробників для підсилення свого впливу на продовольчих ринках, у формуванні цін зростають зі створенням мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Поступово розвиваються сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи зернопереробного та молочарського напрямку, м'ясопереробні, овочеві, плодові, зі спільного використання техніки, матеріально-технічного постачання, заготівельно-збутових послуг, обробітку землі, збирання врожаю сільськогосподарських культур. Проте для задіяння сучасної інфра-

Водночас важливо усвідомлювати, що оцінка впливу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на аграрний сектор економіки країни визначається не лише їх кількістю, а й іншими параметрами: обсягом послуг, які надають кооперативи своїм членам, характеристикою наявної ресурсної бази, кількістю членів, що їх об'єднують кооперативи тощо (табл. 2).

структури аграрного ринку цієї кількості недостатньо [4, с. 121 - 129].

У країнах-членах ЄС через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи реалізують 70% товарної продукції США, Канада - 60%. Таким чином розв'язано проблему збуту продукції, вирощеної фермерами, через підтримку створення ними прозорої постачальницької, заготівельно-збутової інфраструктури на засадах кооперації з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

Натомість, перспективи розвитку існують у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації, яка виступає ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих господарств населення, сімейних фермерських господарств від недобросовісних посередницьких структур та залежності від них. Такий вид кооперації сприяє [3, с. 3 - 9]:

«підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва за оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції;

розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників, особливо господарств населення та сімейних фермерських господарств, до агросервісних послуг;

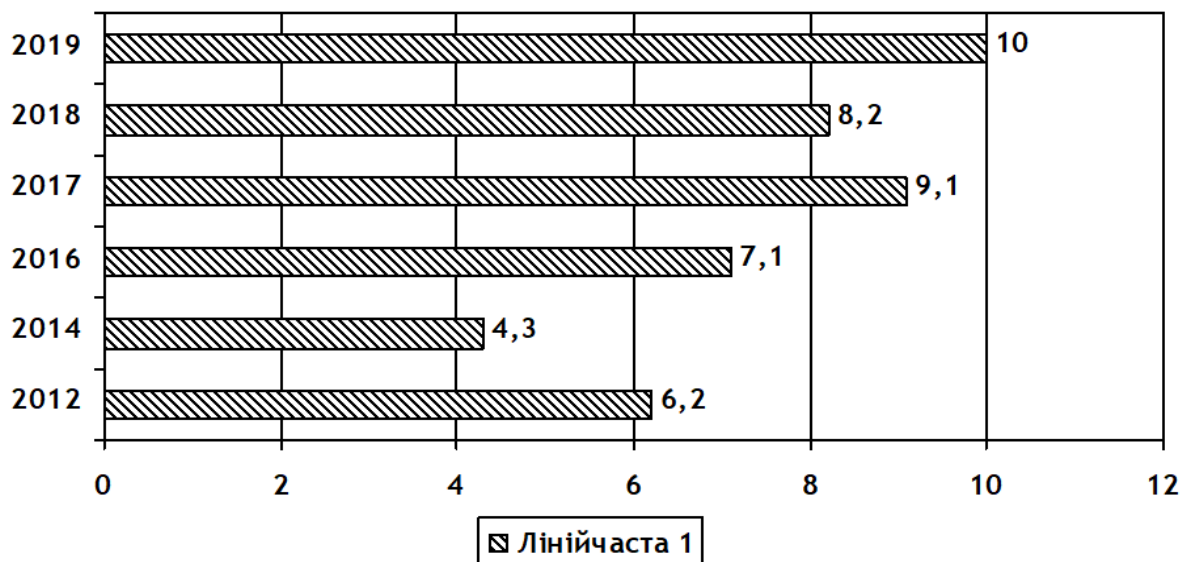
удосконаленню для сільськогосподарських товаровиробників процесу реалізації продукції, ефективнішому використанню

каналів реалізації товарної продукції, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов;

створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, поліпшенню соціального захисту сільського населення, підвищенню рівня життя в українському селі».

Визначну роль у формуванні та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відіграє держава. Поступово відійшовши від безпосередньо адміністративного уп-

равління, виконання заготівельно-збутової функції та матеріально-технічного забезпечення аграріїв, держава повинна зосередити увагу на регулюванні їх діяльності переважно за допомогою ринкових важелів [13]. На сучасному етапі державна фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів не завжди характеризується узгодженістю та системністю заходів, що здійснювалися органами державної влади в 2012-2019 рр. (рис.).

Розмір державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, млн грн

Джерело: [8, с. 444].

Тобто, за наведеними даними, державна підтримка розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації залишається недостатньою та пасивною, що призвело до незначного зростання їхньої кількості.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Городоцький», що функціонує у Хмельницькій області в складі 50 членів, створив лінію із заготівлі та реалізації овочів відкритого ґрунту. Продукцію коопера-

тив реалізує дошкільним, шкільним та освітнім закладам, на роздрібному ринку.

Організація одного обслуговуючого кооперативу потребує значних коштів. Лише на створення овочевого кооперативу потрібно 109,5 млн грн. Загальна сума витрат може досягти 425 млн грн на організацію та формування матеріально-технічної бази кооперативів (табл. 3).

3. Розрахунок потреби коштів для створення овочевого кооперативу із заготівлі та зберігання овочів (200 т)

Обладнання	Кількість, од.	Вартість, млн грн
Сховища	2	150,0
Обладнання	3	25, 0
Холодильник для охолодження овочів	4	250,0
Всього	9	425, 0

Джерело: Розрахунки автора.

Дослідженнями встановлено, що ключовими проблемами функціонування і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів виокремлюються:

1. Низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

2. Подвійне оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку, а отже, мають бути визнані як неприбуткові організації і звільнені від оподаткування доходу. Натомість у Податковому кодексі України (ст. 157) [5, с. 13] обслуговуючий кооператив не внесено до переліку неприбуткових установ та організацій, і він оподатковується на загальних підставах. Таким чином, нині відбувається подвійне оподаткування членів обслуговуючого кооперативу.

3. Низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у цій сфері в системі вищої освіти.

Висновки. Аналіз стану розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації свідчить про необхідність докорінних змін та формування нових пріоритетів у зазначеній сфері, з урахуванням євроінтеграційних перетворень в економіці країни.

Підтверджено, що суть обслуговуючої кооперації полягає в задоволенні економічних

потреб аграрних підприємств, отриманні засобів виробництва, реалізації аграрної продукції, наданні послуг, необхідних для ведення їх господарської діяльності.

За даними Державної служби статистики України кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за останні сім років зросла на 185 од. і на початок 2020 р. становила 1220 од., або кількість діючих кооперативів збільшилася від 496 од. у 2013 р. до 742 од. на початок 2020 р.

Доведено також, що державна фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів не завжди характеризується узгодженістю та системністю заходів, здійснюваних органами державної влади за досліджуваній період.

Таким чином, розвиток вітчизняної сільськогосподарської обслуговуючої кооперації сприятиме створенню якісно нових відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, об'єднанню їх зусиль для вирішення економічних проблем.

Зважаючи на наведене вище можна стверджувати, що розвиток обслуговуючої кооперації стане вагомим складовим успішного виконання стратегічних програм розвитку сільського господарства України на 2030 рік.

Список бібліографічних посилань

1. Амбросов В. Я. Зібрання наукових праць. Т.2 Спеціалізація, кооперація, агропромислова інтеграція. Харків : ННЦ «ІАЕ», 2009. 685 с.
2. Курбачька Л. М., Кадирус І. Г. Обслуговуюча кооперація - ключовий механізм самоорганізації сільських товаровиробників. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Збірник наукових праць. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2016. № 249. С. 230-239.
3. Малік М. Й., Лузан Ю. Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК.* 2010. № 3. С. 3-9.
4. Молдаван Л. В., Крисанов Д. Ф., Удова Л. О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності. *Економіка АПК.* 2010. № 11. С. 121-129.
5. Податковий кодекс України : Верховна Рада України; Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : [http // Ліра: еліт Закон Copyright: ІАЦ „Ліра”](http://lira.com.ua).2010.
6. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.03.2011 р. № 272. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Огляд. URL : http://icp.org.ua/files/97_silskogospodarski_obslugovujuchi_kooperativi.doc.
8. Статистичний щорічник України / за ред. І. Є. Вернера. *Державна служба статистики за 2018 р.* Житомир : ТОВ «БУК-ДРУК». 2019. 481 с.

References

1. Ambrosov, V.Ya. (2009). Zibrannia naukovykh prats. T.2 Spetsializatsiia, kooperatsiia, ahropromyslova intehtatsiia [Specialization, co-operation, agroindustrial integration]. Kharkiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Kurbatska, L.M., Kadirus, I.H. (2016). Obsluhovuiucha kooperatsiia - kliuchovi mekhanizm samoorganizatsii silskykh tovarovyrobnykiv [Attendant co-operation is a key mechanism of self-organization of rural commodity producers]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*, 249, pp. 230-239 [In Ukrainian].
3. Malik, M.Y., Luzan, Yu.Ya. (2010). Problemni pytannia rozvytku kooperatsii ta intehtatsiinykh vidnosyn v APK. [Problem questions of development of co-operation and integration relations are in APK]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 3-9 [In Ukrainian].
4. Moldavan, L.V., Krysanov, D.F., Udova, L.O. (2010). Rol kooperatyviv u podolanni silskoi bidnosti [Problem questions of development of co-operation and integration relations are in APK]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 121-129 [In Ukrainian].
5. Podatkovy kodeks Ukrainy (2010) [Tax code of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy; Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 # 2755-VI. Retrieved from: [http //Liha: elit Zakon Soruright: IATs „Liha”](http://Liha: elit Zakon Soruright: IATs „Liha”) [In Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla pidtrymky silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9.03.2011 r. # 272. [About claim of Order of the use of money, foreseen in the state budget for support of agricultural attendant cooperative stores: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 9, 2011 No. 272.]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : редакція від 16.09.2014 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

10. Ушкаренко Ю. В. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі : монографія. Херсон : Айлан, 2009. 404 с.

11. Федорович В. В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів : Атлас, 1998. 44 с.

12. Цимбал В. О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі. *Агроінком*. 2011. № 4-6. С. 72-80.

13. Шолойко А. С. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах застосування програмно-цільового методу фінансування. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 2. С. 93-98.

7. Silskohospodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy. (1997). [Agricultural attendant cooperative stores.]. Retrieved from: http://i.cp.org.ua/files/97_silskohospodarski_obsługovuju4i_kooperativi.doc [In Ukrainian].

8. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy [Statistical annual is Ukraine]. (2019). I.Ye. Vernera (Ed.). Zhytomyr: TOV «BUK-DRUK» [In Ukrainian].

9. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy (2014). [An agreement is about partnership and collaboration between Ukraine and European Concords and their states-members]. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012 [In Ukrainian].

10. Ushkarenko, Yu.V. (2009). Silskohospodarska kooperatsiia v evoliutsiinomu vymiri [Agricultural co-operation is in the evolutionary measuring]. Kherson: Ailan [In Ukrainian].

11. Fedorovych, V.V. (1998). Pravovi osnovy stvorennia ta diialnosti silskohospodarskykh kooperatyviv v Ukraini [Legal frameworks of creation and activity of agricultural cooperative stores are in Ukraine]. Lviv [In Ukrainian].

12. Tsybal, V.O. (2011). Problemy rozvytku obsluhovuiuchoi kooperatsii na seli. [Problems of development of attendant co-operation are on a village.]. *Ahroinkom*, 4-6, pp. 72-80 [In Ukrainian].

13. Sholoiko, A.S. (2011). Derzhavna finansova pidtrymka silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv v umovakh zastosuvannia prohramno-tsilovoho metodu finansuvannia [State sponsorship of agricultural attendant cooperative stores in the conditions of application programmatic having a special purpose to the method of financing.]. *Oblik i finansy APK*, 2, pp. 93-98 [In Ukrainian].

Trutenko H. O. State of development of service agricultural cooperation in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the current state, development and role of agricultural service cooperatives in the functioning of households and family farms in the regions of Ukraine.

Research methods. The theoretical and methodological basis of the research is the works of domestic and foreign scientists and practitioners, as well as the normative-legal acts of Ukraine that regulate relations in agricultural service cooperatives. The methods of analysis, synthesis, grouping, balance sheet were used to assess the development status of agricultural service cooperatives; when establishing production volumes - estimated, graphic; to substantiate the principles of effective development of the service cooperative - comparative analysis.

Research results. The article presents the analysis of the current state of agricultural cooperatives in Ukraine, identifies and analyzes the principal reasons hampering the development of production and service cooperatives. It is established that agricultural service cooperative is a key mechanism of self-organization of rural producers, protection of small households and family farms against unscrupulous intermediary structures.

Scientific novelty. The main reasons for the development of agricultural service cooperatives have been identified and analyzed. It is established that under the conditions of fierce market competition, enterprises are forced to evolve in order not to stay ahead of progress and entrepreneurship.

Practical significance. The priority measures that will promote the development of cooperative movement in rural areas are proposed. Along with the strengthening of family farming and large-scale production, it is necessary to develop agricultural service cooperation as a foundation for structural restructuring of agriculture. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 13.

Keywords: agricultural cooperatives; households; family farms; service cooperatives; state support.

Trutenko Hanna Oleksandrivna - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Трутенко А. А. Состояние развития обслуживающей сельскохозяйственной кооперации в Украине

Цель статьи - проанализировать современное состояние, развитие и роль сельскохозяйственной обслуживающей кооперации в функционировании хозяйств населения и семейных фермерских хозяйств в регионах Украины.

Методика исследования. Теоретико-методологическую основу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых и практиков, а также нормативно-правовые акты Украины, регулирующие отношения в сельскохозяйственной обслуживающей кооперации. Для оценки состояния развития сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов использованы методы анализа, синтеза, группировки, балансовый; при установлении объемов производства - расчётный, графический; для обоснования принципов эффективного развития обслуживающей кооперации - сравнительного анализа.

Результаты исследования. Представлен анализ современного состояния сельскохозяйственной кооперации в Украине, выявлены и проанализированы основные причины, сдерживающие развитие производственных и обслуживающих кооперативов. Установлено, что сельскохозяйственный обслуживающий кооператив выступает ключевым механизмом самоорганизации сельских товаропроизводителей, защиты небольших хозяйств населения и семейных фермерских хозяйств от недобросовестных посреднических структур.

Элементы научной новизны. Выявлены и проанализированы основные причины, сдерживающие развитие сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов. Установлено, что в условиях жесткой рыночной конкуренции предприятия вынуждены эволюционировать, чтобы не остаться за пределами прогресса и предпринимательства.

Практическая значимость. Предложены первоочередные меры, которые будут способствовать развитию кооперативного движения на селе. Наряду с укреплением семейного фермерства и крупнотоварного частного производства необходимо развивать сельскохозяйственную обслуживающую кооперацию, как фундамент структурных изменений в сельском хозяйстве. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация; хозяйства населения; семейные фермерские хозяйства; обслуживающие кооперативы; государственная поддержка.

Трутенко Анна Александровна - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 10.04.2020 р.

Фахове рецензування: 20.04.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Трутенко Г. О. Стан розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 102 — 109. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

Trutenko, H.O. (2020). Stan rozvytku obsluhovuiuchoi silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [State of development of service agricultural cooperation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 102 — 109 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

*

УДК 338.43

JEL Classification: O11; O13; O30

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007109>

Ю. В. ЛОПАТИНСЬКА, аспірант*

Оцінка стану інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери

Мета статті - проаналізувати тенденції інноваційного розвитку агропромислового комплексу та намітити подальші шляхи цього процесу.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз впровадження інновацій в АПК), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), порівняльного аналізу (визначено причини і відмінності розвитку інноваційної діяльності АПК), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження).

Результати дослідження. Проаналізовано показники діяльності та тенденції розвитку ключових інституцій аграрного сектору економіки, здійснена оцінка стану наукової діяльності у сфері АПК та її вплив на аграрний сектор економіки, досліджено ринкову інфраструктуру АПК та її вплив на інноваційний розвиток аграрної сфери.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо оцінки стану інноваційного розвитку АПК; обґрунтовано необхідність розвитку інноваційної інфраструктури АПК.

Практична значущість. Основні викладені положення і висновки містять певні методичні та практичні рекомендації щодо оцінки стану інноваційного розвитку АПК. Проаналізовано не тільки ключові інституції аграрного сектору економіки, а й наукову діяльність у сфері АПК та ринкову інноваційну інфраструктуру, що здійснює вплив на інноваційний розвиток аграрної сфери. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: інноваційний розвиток АПК; інноваційна інфраструктура; аграрний сектор; наукова діяльність; інновації; інноваційна діяльність.

Лопатинська Юлія Вікторівна - аспірант кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (03056, м. Київ, просп. Перемоги, 37)
E-mail: stephivskaya@gmail.com

Постановка проблеми. На даний час в Україні спостерігається активний процес, спрямований на інноваційний економічний розвиток, пошук шляхів перетворення нау-

кового потенціалу в ресурс для стабільного зростання і забезпечення конкурентоспроможності. Винаходи, відкриття, нові технології значно впливають на теперішнє життя, тоді як у доступному для огляду майбутньому їхній вплив посилиться. На початку ХХ ст. в центрі уваги держав знаходилася

* Науковий керівник - О. А. Гавриш, доктор технічних наук, професор.

© Ю. В. Лопатинська, 2020

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация; хозяйства населения; семейные фермерские хозяйства; обслуживающие кооперативы; государственная поддержка.

Трутенко Анна Александровна - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 10.04.2020 р.

Фахове рецензування: 20.04.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Трутенко Г. О. Стан розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 102 — 109. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

Trutenko, H.O. (2020). Stan rozvytku obsluhovuiuchoi silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [State of development of service agricultural cooperation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 102 — 109 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007102>

*

УДК 338.43

JEL Classification: O11; O13; O30

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007109>

Ю. В. ЛОПАТИНСЬКА, аспірант*

Оцінка стану інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери

Мета статті - проаналізувати тенденції інноваційного розвитку агропромислового комплексу та намітити подальші шляхи цього процесу.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз впровадження інновацій в АПК), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), порівняльного аналізу (визначено причини і відмінності розвитку інноваційної діяльності АПК), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження).

Результати дослідження. Проаналізовано показники діяльності та тенденції розвитку ключових інституцій аграрного сектору економіки, здійснена оцінка стану наукової діяльності у сфері АПК та її вплив на аграрний сектор економіки, досліджено ринкову інфраструктуру АПК та її вплив на інноваційний розвиток аграрної сфери.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо оцінки стану інноваційного розвитку АПК; обґрунтовано необхідність розвитку інноваційної інфраструктури АПК.

Практична значущість. Основні викладені положення і висновки містять певні методичні та практичні рекомендації щодо оцінки стану інноваційного розвитку АПК. Проаналізовано не тільки ключові інституції аграрного сектору економіки, а й наукову діяльність у сфері АПК та ринкову інноваційну інфраструктуру, що здійснює вплив на інноваційний розвиток аграрної сфери. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: інноваційний розвиток АПК; інноваційна інфраструктура; аграрний сектор; наукова діяльність; інновації; інноваційна діяльність.

Лопатинська Юлія Вікторівна - аспірант кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (03056, м. Київ, просп. Перемоги, 37)
E-mail: stephivskaya@gmail.com

Постановка проблеми. На даний час в Україні спостерігається активний процес, спрямований на інноваційний економічний розвиток, пошук шляхів перетворення нау-

кового потенціалу в ресурс для стабільного зростання і забезпечення конкурентоспроможності. Винаходи, відкриття, нові технології значно впливають на теперішнє життя, тоді як у доступному для огляду майбутньому їхній вплив посилиться. На початку ХХ ст. в центрі уваги держав знаходилася

* Науковий керівник - О. А. Гавриш, доктор технічних наук, професор.

© Ю. В. Лопатинська, 2020

економічна політика, а нині одним з головних пріоритетів стає інноваційна.

Світова практика свідчить, що в сучасній світовій економіці стійке, а отже й незалежне становище набувають ті країни, яким притаманна висока інноваційна результативність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку АПК досліджували багато науковців. Так, відомий вчений Дж. Бернал у роботі «Наука в історії суспільства» відзначав про збіг періодів розквіту науки з періодами посилення економічної активності та технічного прогресу внаслідок застосування інновацій [1]. Взаємозв'язок інновацій з економічним зростанням висвітлений в нобелівській лекції С. Кузнеця, де сформульовано нові підходи до теорії інновацій, розвиваючи ідеї Й. Шумпетера та Дж. Бернала. На його думку, «джерелом зростання є поява сучасної науки як основи розвитку технології - прорив в еволюційному розвитку науки, який створив потенціал для розвитку технології, у багато разів більший, ніж існуючий до цього» [14, с. 135].

Мета статті - проаналізувати тенденції інноваційного розвитку агропромислового комплексу та намітити подальші шляхи цього процесу.

Виклад основних результатів дослідження. На сьогодні існують всі підстави вважати, що ми живемо в епоху інновацій. За основу слугує потік удосконалень і нововведень, який розширюється й призводить до глибоких якісних змін. Дійсно, високотехнологічний розвиток останніх десятиліть можна спостерігати у багатьох сферах суспільного життя, в тому числі через щоденний прогрес у людському побуті (електронні пристрої, електромобілі, високошвидкісний мобільний Інтернет тощо). Проте ці тенденції безпосередньо стосуються і питань ключових секторів економіки України, одним з яких є аграрний сектор, що останніми роками став одним із драйверів економічного розвитку держави.

Так, за період 2005-2018 рр. загальна посівна площа збільшилася на 6,4% [20, с. 294]. При цьому зросло виробництво основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств, крім цукрових буряків у фермерських господарствах та господарствах населення. Найзначніше збільшення в сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах відбулося з виробництва соняшнику (в 3 рази), а

також плодів та ягід. Фермерські господарства наростили виробництво плодів та ягід у 7 разів, сільськогосподарські підприємства - в 2 рази [18, с. 314; 19, с. 312; 20, с. 300].

Отже, зважаючи на наведене вище можна констатувати, що розвиток сільського господарства України відбувається доволі стрімкими темпами, в результаті чого воно адаптується до умов ринку виробляючи саме ті культури, на які існує попит.

З огляду на це важливо з'ясувати обставини, які послугували основою для збільшення врожайності та визначити їх закономірності для подальшого аналізу інноваційного характеру таких позитивних змін.

Насамперед варто звернути увагу на використання мінеральних та інших добрив. Так, за період 2005-2018 рр. спостерігається тенденція до зростання застосування мінеральних добрив. У 2018 р. їх внесено у 3,8 раза більше, ніж у 2005 р. Збільшилися і площі сільськогосподарських культур, де застосовували мінеральні добрива, в 2018 р. у 2 рази порівняно з 2005 р. За аналізований період також простежується тенденція до збільшення їх внесення на 1 га удобреної та посівної площі відповідно в 1,9 та 3,8 раза [17, с. 121].

За період 2005-2018 рр. зменшилася кількість органічних добрив, які підприємства вносять під урожай, на 20,3%, проте збільшилися площі сільськогосподарських культур, які удобрені органічними добривами, в 1,7 раза.

За аналізований період відзначена тенденція до зменшення внесення органічних добрив на 1 га удобреної та посівної площі відповідно в 2,1 і 1,3 раза [17, с. 121].

Також за період 2010-2018 рр. зросли площі, охоплені вапнуванням і гіпсуванням ґрунтів, відповідно в 2,1 та 8,7 раза, та кількість внесеного вапняного борошна й інших вапняних матеріалів, гіпсу та інших гіпсовмісних порід у 1,3 та 5,8 раза відповідно. Збільшилися площі сільськогосподарських культур, оброблених пестицидами, в 2018 р. на 46,8% порівняно з 2010 р. [3, с. 89].

Викладене свідчить про зростання внесення добрив у ґрунти, в тому числі їх гіпсування та вапнування, що, безперечно, має сприяти підвищенню врожайності та слугує одним із факторів зростання валового збору зернових та інших культур. Проте це не може повною мірою пояснити значне підви-

щення врожайності в цілому за рахунок лише мінеральних та інших добрив.

Важливим фактором зростання врожайності слід виокремити техніку і технології аграрного виробництва. Так, за період 2010-2017 рр. у сільськогосподарських підприємствах відбулося збільшення таких видів техніки, як машини для захисту сільськогосподарських культур (40,0%), машини і механізми для приготування кормів (33,3%), техніка для післяврожайних робіт (16,7%), розкидачі гною і добрив (15,8%), машини та пристрої для поливу (в 2,2 раза) [17, с. 76]. Тобто кількість сільськогосподарської техніки збільшується у сільськогосподарських підприємствах, як основних суб'єктів агровиробництва.

Разом із тим загальновідомо, що виробництво машин та устаткування для сільського господарства на даний час перебуває у досить непростій ситуації. Звідси, за період 2011-2019 рр. спостерігається тенденція до зменшення експорту техніки, а імпорту її у прогресії перевищив експорт. Так, у 2019 р. імпорту перевершив експорт машин та обладнання для сільського господарства, садової або лісгосподарської техніки для підготовки або обробки ґрунту в 6,2 раза, машин або механізмів для збирання, обмолоту сільськогосподарських культур, газонокосарок та сінокосарок, машин для сортування яєць, плодів або інших сільськогосподарських продуктів в 14,8 раза, а тракторів, за винятком тракторів товарної позиції, в 128,1 раза.

Таким чином, чітко проглядається тенденція щодо відсутності можливості задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників за рахунок діяльності вітчизняного виробництва сільськогосподарської техніки. Водночас цей незадоволений попит сільськогосподарських товаровиробників перекривається за рахунок іноземних поставальників, які разом із технікою привносять і власні технології виробництва, які теж (з огляду на їх переважно високу технологічність) впливають на збільшення врожайності сільськогосподарських культур.

В Україні відзначається нарощування обсягів продукції сільського господарства на фоні застарілості матеріально-технічної бази, відтоку кваліфікованої робочої сили та погіршення основних екологічних параметрів використання природних ресурсів. Остання обставина надто важлива, адже сільськогосподарське виробництво немож-

ливе без економічної родючості ґрунту - продуктивної здатності землі забезпечувати отримання врожаю.

Тенденції щодо збільшення виробництва продукції спостерігаються і у тваринництві. Так, за період 2005-2018 рр. відбулося зменшення кількості всіх видів сільськогосподарських тварин, крім птиці. При цьому зниження поголів'я сільськогосподарських тварин супроводжується підвищенням їх продуктивності.

Надій молока від однієї корови збільшився за період 2005-2018 рр. у сільськогосподарських підприємствах в 2,1 раза - до 6190 кг, тоді як у господарствах населення цей показник зріс на 25% і становить 4559 кг. Це пов'язано з використанням продуктивніших порід великої рогатої худоби. Натомість середньорічний настриг вовни від однієї вівці за період 2005-2018 рр. зменшився у сільськогосподарських підприємствах на 42,3%, у господарствах населення - на 21%.

За період 2005-2018 рр. виробництво м'яса і яєць збільшилося відповідно на 47,5 та 23,7%, а молока і вовни зменшилося відповідно на 26,6 та 40% [18, с. 335; 20, с. 322]. Зменшилися витрати кормів на годівлю сільськогосподарських тварин у господарствах усіх категорій, але витрати концентрованих кормів збільшилися на 24%.

Витрати кормів усіх видів з розрахунку на 1 ц приросту великої рогатої худоби і свиней, 1 ц виробництва молока мають тенденцію до зменшення, хоча витрати концентрованих кормів на 1 ц приросту великої рогатої худоби та на 1 ц виробництва молока збільшилися на 60,8 та 60% відповідно, а на 1 ц приросту свиней зменшилися в 1,7 раза [17, с. 162].

З огляду на зазначене чітко простежується використання нових технологій при вирощуванні тварин та птиці в сільському господарстві, у тому числі нової кормової бази, що за відсутності відповідних потужностей в Україні свідчить про використання іноземних високих технологій у тваринництві.

Стосовно сільськогосподарських підприємств, то кількість таких, що займаються сільськогосподарською діяльністю в 2018 р. порівняно з 2016 р. збільшилася на 3,2% і становить 49 208 [18, с. 500; 20, с. 245]. Чисельність фермерських господарств в 2018 р. порівняно з 2016 р. зменшилася на 1,5%. [17, с. 167].

Таким чином, спостерігається тенденція до укрупнення сільськогосподарських товаровиробників, де основну частку становлять середньотоварні виробники аграрної продукції. Саме вони виступають основою сільськогосподарського товарного виробництва та мають бути тим «лакмусовим папірцем», на який слід орієнтуватися під час дослідження інституційної структури інноваційної діяльності.

Варто відзначити, що капітальні інвестиції за період 2010-2018 рр. у сільське, лісове та рибне господарство зросли в 5,7 раза, у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг - в 5,7 раза [17, с. 23]. Відповідно зростає привабливість аграрного сектору для вітчизняних та іноземних інвесторів, які розуміють перспективи його розвитку, при цьому інвестуючи також і в новітні технології, проте, на жаль, переважно іноземного походження.

Важливим показником застосування високих технологій слугує також чисельність населення, яка зайнята в сільськогосподарському товаровиробництві, на основі зростання показників виробництва сільськогосподарської продукції.

Розглядаючи питання інноваційності у діяльності підприємств слід вказати, що інновації застосовуються зараз не так широко, як раніше, зважаючи на економічну ситуацію і з огляду на кон'юнктуру ринку. Показові стосовно цього підприємства переробної промисловості, які переважно спеціалізуються на переробці сільськогосподарської продукції. Найбільша кількість інноваційно активних промислових підприємств у 2018 р. була в переробній промисловості (94,9%). Серед підприємств переробної промисловості найбільше інноваційно активних таких, що займаються виробництвом харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (26%) [16, с. 67].

Показове також впровадження інновацій у переробний сектор промисловості, як найтісніше пов'язаний із сільським господарством. Так, за видами економічної діяльності найбільша кількість упроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах у 2018 р. спостерігалася в переробній промисловості (59,4%), виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (10,2%) [16, с. 77].

Отже, інновації використовуються у сільському господарстві та переробній промис-

ловості, що загалом спрямована на переробку продукції аграрного сектору економіки. При цьому вони мають переважно закордонне походження та відповідно можуть чинити негативний вплив на національні наукові інституції (наукові новації яких залишаються незатребуваними) та на сектор національної безпеки в його продовольчому й експортному аспекті. Адже залежність від технологій іноземних держав становить суттєву загрозу національній безпеці України.

Стосовно розробки наукових новацій, то вони зосереджені саме в науковому середовищі, насамперед аграрної науки, а аграрні товаровиробники та переробна промисловість використовують лише їх результати, вже апробовані й адаптовані до умов використання в аграрній та переробній промисловості.

Вагомий науково-дослідний потенціал у сфері аграрної науки зосереджений у Національній академії аграрних наук України (далі - НААН), яка структурно охоплює не лише значну кількість дослідних установ, а й спеціалізується на дослідженнях саме у згаданій науковій сфері.

За даними установи як провідної у сфері аграрної науки та створення наукових новацій для аграрного сектору, кількість отриманих охоронних документів (патентів, свідоцтв) на об'єкти права інтелектуальної власності НААН за період 2013-2019 рр. збільшилася на винаходи (23,1%), знаки товарів і послуг (25%), сорти, гібриди та батьківські компоненти рослин (64,3%). Простежується тенденція до зменшення отриманих охоронних документів (патентів, свідоцтв) на об'єкти права інтелектуальної власності НААН на корисні моделі (32,3%) та об'єкти авторського права та суміжних прав, внесених до Реєстру АПіСП України (в 3,1 раза) [7, с. 486-496; 8, с. 483-491; 9, с. 633-637; 10, с. 521-525; 11, с. 567-571; 12, с. 605-609; 13, с. 554-556].

Проте результати комерціалізації наукових розробок не втішні. Так, за період 2010-2019 рр. кількість ліцензійних договорів та угод про використання об'єктів права інтелектуальної власності зменшилася в 8,9 раза, а отриманих коштів - у 3,5 раза [4, с. 401-405; 7, с. 497-507; 8, с. 492-500; 9, с. 639-644; 10, с. 526-531; 11, с. 572-574; 12, с. 610-611; 13, с. 557].

Не в останню чергу це пов'язано з апробацією наукових розробок та подальшим їх

використання у сільськогосподарському виробництві. За період 2010-2019 рр. спостерігається тенденція до зменшення апробації наукових розробок (в 1,9 раза), хоча порівняно з 2018 р. у 2019 р. їхня кількість збільшилася на 24,5% [4, с. 406; 5, с. 353; 6, с. 385-387; 7, с. 508-509; 8, с. 501-502; 9, с. 645-646; 10, с. 532-533; 11, с. 575-576; 12, с. 612-613; 13, с. 558-559]. Кількість агроформувань, в яких здійснювалися впровадження інновацій, та укладених договорів за період 2010-2019 рр. зменшилися на 39,9 та 0,1% відповідно [4, с. 407; 5, с. 354; 6, с. 388-389; 7, с. 510-511; 8, с. 503-504; 9, с. 647; 10, с. 534; 11, с. 576-577; 12, с. 613-614; 13, с. 559-560].

Значною мірою (серед інших чинників) на результати розробки та перспективи подальшого впровадження наукових новацій або хоча б підтримання експериментальної бази для їх подальшого пристосування до умов аграрних виробників впливає рівень фінансування. Так, загальний фактичний обсяг фінансування НААН у 2019 р. порівняно з 2018 р. зменшився на 6,9%. Фактичний обсяг фінансування Академії менший за затверджений. Загальний фонд фінансування НААН у 2019 р. порівняно з 2018 р. зменшився на 24,4%. Спеціальний фонд фінансування НААН збільшився на 3,4%. Зменшилися видатки на оплату праці (4,2%), зміцнення матеріально-технічної бази (в 2,3 раза), підготовку наукових кадрів (12,3%), зросли видатки на розвиток наукової інфраструктури, пов'язаної з діяльністю установ науково-технічної інформації (10,7%) [13, с. 565-566].

Указане свідчить про недофінансування НААН і відповідно відсутності у неї можливостей на належному рівні представляти наукові розробки та здійснювати діяльність з їх адаптації для аграрного сектору виробництва. Крім цього, як показують статистичні дані, з року в рік зменшується кількість впроваджених наукових розробок, адже наука не здатна ні фінансово, ні організаційно забезпечити цей процес. Натомість інституційна інфраструктура із забезпечення інноваційної діяльності, що підтверджує та ж статистика, практично малодієва та не відповідає практикам розвинених держав світу. Адже загальновідомо, що інноваційна модель розвитку потребує витрат на фінансування науки не менше 2% ВВП (в Україні цей показник становить 0,3%). Країни, які досягли високих темпів економічного зростання

за рахунок інноваційного чинника, а це Японія, США, Німеччина, Франція, Великобританія, відповідають вказаній вимозі [2, с. 14-18].

У розвитку інноваційних систем багатьох країн можливо простежити тенденцію посилення прямого регулювання інноваційної діяльності (бюджетне фінансування, державне асигнування, адміністративні методи, правові методи). При цьому важливе завдання державного регулювання в країнах-лідерах інноваційного розвитку полягає у створенні сприятливих умов для інноваційної діяльності. Можна виділити основні заходи, що застосовуються у світі в межах відповідної інноваційної політики: а) бюджетне фінансування інноваційних програм і проєктів (частка держави в сукупних витратах на науку досягає 50%); б) майнова підтримка інноваторів та інвесторів; в) податкові преференції, покликані сприяти підвищенню витрат на НДДКР і залученню до інноваційної діяльності як великих, так і малих та середніх підприємств; г) формування елементів інноваційної інфраструктури на національному та регіональному рівнях; д) регулювання внутрішньої і зовнішньої інноваційної кооперації суб'єктів інноваційної діяльності та окремих секторів національної інноваційної системи [15, с. 27.].

Отже, зарубіжний досвід розвинених країн свідчить про потребу створення інституцій інноваційної діяльності, які мають в цілому бути об'єднані в межах інноваційної інфраструктури та забезпечувати відповідне впровадження наукових новацій в аграрний сектор економіки.

Таким чином, за станом наукової діяльності в Україні загалом можна стверджувати про стагнацію у науковій сфері. Оцінка стану наукової діяльності НААН показує дещо вищі результати порівняно з іншими науковими секторами, проте частка впровадження наукових новацій в аграрне виробництво залишається низькою, що пов'язано, з одного боку, з недостатнім фінансуванням НААН, у тому числі її установ експериментальної бази, фундаментальних та прикладних наукових розробок, а з іншого - відсутністю значного фінансування від приватного капіталу, на замовлення якого й можуть створюватися наукові новації практичного характеру, та неефективністю інноваційної інфраструктури, інституції якої не мають належної державної підтримки і відповідних пільг для

здійснення саме інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки.

Ринкова інфраструктура України переважно представлена компаніями, які забезпечують ввезення та подальше використання іноземних технологій аграрного виробництва в Україні. При цьому про використання наукового потенціалу України практично не йдеться, адже для впровадження вітчизняних наукових розробок в АПК необхідна належна інноваційна інфраструктура.

Інноваційну інфраструктуру можна визначити як організаційно-економічний комплекс, що безпосередньо забезпечує умови ефективної реалізації нововведень господарюючими суб'єктами. Варто зазначити, що її об'єкти не виступають «виробниками» інновацій, а забезпечують їх створення та розповсюдження. Серед основних елементів інноваційної інфраструктури розрізняють технопарки, наукові парки, технополіси, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні центри, індустриальні парки, бізнес-інноваційні, телекомунікаційні та торгові мережі, консалтингові фірми, фінансові структури та інші. Проте вони не мають належних державних програм підтримки і фінансових, зокрема кредитних, митних та податкових важелів, які б дозволили їм розвиватися і забезпечувати процес впровадження наукових новацій в аграрний сектор економіки.

Отже, інституції інноваційного розвитку є в наявності, їхній статус закріплений у чинному законодавстві. Проте вони не наділені можливостями отримувати преференції від держави та використовувати їх для здійснення саме інноваційної діяльності. А це, звичайно, позначається на результатах інновацій в Україні, статистика щодо яких наведена вище.

Висновки. Останнім часом держава проводить активну інноваційну політику, але, незважаючи на це, проблеми поки що є. Від рівня розвитку інноваційної інфраструктури, що забезпечує умови ефективної ре-

лізації технологічних нововведень господарюючими суб'єктами, від якості її функціонування залежатиме не тільки швидкість здійснення інноваційних перетворень в економіці, їх вартість і результативність, а й ефективне функціонування національної інноваційної системи.

Вагомого значення у питаннях інноваційного розвитку, за рахунок переважно іноземних високих технологій в АПК, набувають бізнес-технологічні компанії, що займаються ввезенням таких технологій та їх реалізацією на аграрному ринку. При цьому не впроваджуючи ні іноземні, ні вітчизняні наукові розробки в АПК, а переважно користуючись вже готовими високими технологіями. Таким чином, здійснюючи фактично комерційну діяльність із поставки технологій, а не їх впровадження від наукової новації до виробництва.

Це зумовлено відсутністю дієвих державних механізмів підтримки інституцій інноваційної діяльності, які не мають ні державного фінансування, ні відповідних фінансових, у тому числі податкових і митних пільг, не включені до програм пільгового кредитування, не мають можливості скористатися спеціальними програмами страхування своєї діяльності. Як наслідок, потенційні інституції з впровадження інновацій в АПК переорієнтовуються на комерціалізацію та здійснюють свою діяльність у аспекті простої торгівлі вже адаптованими до АПК переважно іноземними технологіями.

Отже, стан інноваційної діяльності у ринковій структурі АПК вказує на відсутність дієвих ринкових механізмів інноваційної діяльності, які перешкоджають інституціям з впровадження інновацій в АПК здійснювати свою діяльність, переводячи їх на виключно комерційну торгівлю вже готовими, переважно іноземними, технологіями. Як наслідок, це гальмує зусилля щодо розвитку аграрної сфери економіки на інноваційній основі.

Список бібліографічних посилань

1. Бернал Дж. Наука в истории общества. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1956. 195 с.
2. Бошота Н. В., Шишоло Д. В. Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (36). С. 14-18.
3. Довкілля України за 2018 рік : статистичний збірник. Київ, 2019. 214 с.

References

1. Bernal, Dzh. (1956). Nauka v istorii obshchestva [Science in the history of society]. Moskva: Izd-vo inostrannoy literatury [In Russian].
2. Boshota, N.V., Shyshola, D.V. (2019). Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho rehuliyuvannya innovatsiinoi diialnosti [Foreign experience of state regulation of innovation]. *Molodyi vchenyi*, 9 (36), pp. 14-18 [In Ukrainian].

4. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2010 рік. Київ : Аграрна наука, 2011. 421 с.
5. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. Київ : Аграрна наука, 2012. 370 с.
6. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2012 рік. Київ : Аграрна наука, 2013. 406 с.
7. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2013 рік Київ : Аграрна наука, 2014. 526 с.
8. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2014 рік. Київ : Аграрна наука, 2015. 519 с.
9. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2015 рік. Київ : Аграрна наука, 2016. 661 с.
10. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2016 рік. Київ : Аграрна наука, 2017. 548 с.
11. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2017 рік. Київ : Аграрна наука, 2018. 590 с.
12. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2018 рік. Київ : Аграрна наука, 2019. 626 с.
13. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2019 рік. Київ : Аграрна наука, 2020. 572 с.
14. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция. *Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / под ред. Ю. В. Яковца*. Санкт-Петербург : Гуманистика, 2003. 179 с.
15. Мантаева Э. И., Слободчикова И. В., Цеденов А. В. Компаративный анализ основных мероприятий национальной и региональной поддержки инновационной деятельности в России и зарубежных странах. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. 2011. № 36. С. 27.
16. Наукова та інноваційна діяльність України 2018 : статистичний збірник. Київ, 2019. 108 с.
17. Сільське господарство України 2018 : статистичний збірник. Київ, 2019. 235 с.
18. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред. І. М. Жук. Київ, 2016. 574 с.
19. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ, 2018. 540 с.
20. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І. Є. Вернера. Житомир, 2019. 481 с.

3. Dovkillia Ukrainy za 2018 rik: statystychnyi zbirnyk [The environment of Ukraine in 2018: a statistical collection]. (2019). Kyiv [In Ukrainian].
4. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2010 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2010]. (2011). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
5. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2011 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2011]. (2012). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
6. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2012 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2012]. (2013). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
7. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2013 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2013]. (2014). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
8. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2014 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2014]. (2015). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
9. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2015 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2015]. (2016). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
10. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2016 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2016]. (2017). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
11. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2017 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2017]. (2018). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
12. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2018 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
13. Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk Ukrainy za 2019 rik [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2019]. (2020). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
14. Kuznec, S. (2003). Sovremennyy jekonomicheskij rost: rezul'taty issledovanij i razmyshlenij [Modern Economic Growth: Research and Reflection Results. Nobel Lecture]. Ju. V. Jakovca (Ed.). Sankt-Peterburg: Gumanistika [In Russian].
15. Mantaeva, Je.I., Slobodchikova, I.V., Cedenov, A.V. (2011). Komparativnyj analiz osnovnyh meroprijatij nacional'noj i regional'noj podderzhki innovacionnoj dejatel'nosti v Rossii i zarubezhnyh stranah [Comparative analysis of the main activities of national and regional support for innovation in Russia and abroad]. *Upravlenie jekonomicheskimi sistemami: jelektronnyj nauchnyj zhurnal*, 36, p. 27 [In Russian].
16. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy 2018: statystychnyi zbirnyk [Scientific and innovative activity of Ukraine 2018: statistical collection]. (2019). Kyiv [In Ukrainian].
17. Silske hospodarstvo Ukrainy 2018: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine 2018: statistical collection]. (2019). Kyiv [In Ukrainian].
18. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. (2016). I. M. Zhuk (Ed). Kyiv [In Ukrainian].
19. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017]. (2018). I.Ye. Verner. (Ed.). Kyiv [In Ukrainian].
20. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. (2019). I.Ye. Verner. (Ed.). Zhytomyr [In Ukrainian].

Lopatynska Yu. V. Assessment of the state of innovative development of agriculture based on institutional analysis of its high-tech sphere

The purpose of the article is to analyze the trends in the innovative development of the agro-industrial complex and outline further ways of this process.

Research methods. Dialectical methods of cognition of processes and phenomena were used, monographic (analysis of the implementation of innovations in the agro-industrial complex), abstract-logical (theoretical generalizations and the formation of

conclusions), comparative analysis (the reasons and differences in the development of innovative activity in the agro-industrial complex are determined), empirical (comprehensive assessment and analysis of the object of study).

Research results. The indicators and development trends of key institutions of agrarian sector of the economy are analyzed, the state of scientific activity in the agro-industrial sector and its impact on the agrarian sector of the economy is assessed, the market infrastructure of the agro-industrial complex and its influence on the innovative development of the agricultural sector are investigated.

Scientific novelty. Theoretical and practical provisions for assessing the state of innovative development of the agro-industrial complex have been further developed; the necessity of development of innovative infrastructure of agro-industrial complex is substantiated.

Practical significance. The main provisions and conclusions set out in the article contain certain methodological and practical recommendations for assessing the state of innovative development of AIC. Not only key institutions of the agricultural sector of the economy are analyzed, but also scientific activity in the field of agro-industrial complex and market innovation infrastructure, which has an impact on the innovative development of the agrarian sector. Refs.: 20.

Keywords: innovative development of agro-industrial complex; innovative infrastructure; agrarian sector; scientific activity; innovations; innovative activity.

Lopatynska Yuliia Viktorivna - post-graduate student of the department of international economics, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (37, Peremohy Ave, Kyiv, 03056)
E-mail: stephivskaya@gmail.com

Лопатинская Ю. В. Оценка состояния инновационного развития АПК на основе институционального анализа его высокотехнологической сферы

Цель статьи - проанализировать тенденции инновационного развития агропромышленного комплекса и наметить дальнейшие пути этого процесса.

Методика исследования. Используются диалектические методы познания процессов и явлений, монографический (анализ внедрения инноваций в АПК), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирование выводов), сравнительного анализа (определены причины и отличия развития инновационной деятельности АПК), эмпирический (комплексная оценка и анализ объекта исследования).

Результаты исследования. Проанализированы показатели деятельности и тенденции развития ключевых институций аграрного сектора экономики осуществлена оценка состояния научной деятельности в сфере АПК и ее влияние на аграрный сектор экономики, исследована рыночная инфраструктура АПК и ее влияние на инновационное развитие аграрной сферы.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и практические положения по оценке состояния инновационного развития АПК; обоснована необходимость развития инновационной инфраструктуры АПК.

Практическая значимость. Основные изложенные положения и выводы содержат определенные методические и практические рекомендации по оценке состояния инновационного развития АПК. Проанализированы не только ключевые институции аграрного сектора экономики, но и научная деятельность в сфере АПК и рыночная инновационная инфраструктура, которая оказывает влияние на инновационное развитие аграрной сферы. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: инновационное развитие АПК; инновационная инфраструктура; аграрный сектор; научная деятельность; инновации; инновационная деятельность.

Лопатинская Юлия Викторовна - аспирант кафедры международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского» (03056, г. Киев, просп. Победы, 37)
E-mail: stephivskaya@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020 р.

Фахове рецензування: 23.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лопатинська Ю. В. Оцінка стану інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 109 — 116. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007109>

Lopatynska, Yu.V. (2020). Otsinka stanu innovatsiinoho rozvytku APK na osnovi instytutsionalnoho analizu yoho vysokotekhnolohichnoi sfery [Assessment of the state of innovative development of agriculture based on institutional analysis of its high-tech sphere]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 109 — 116 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007109>

* * *